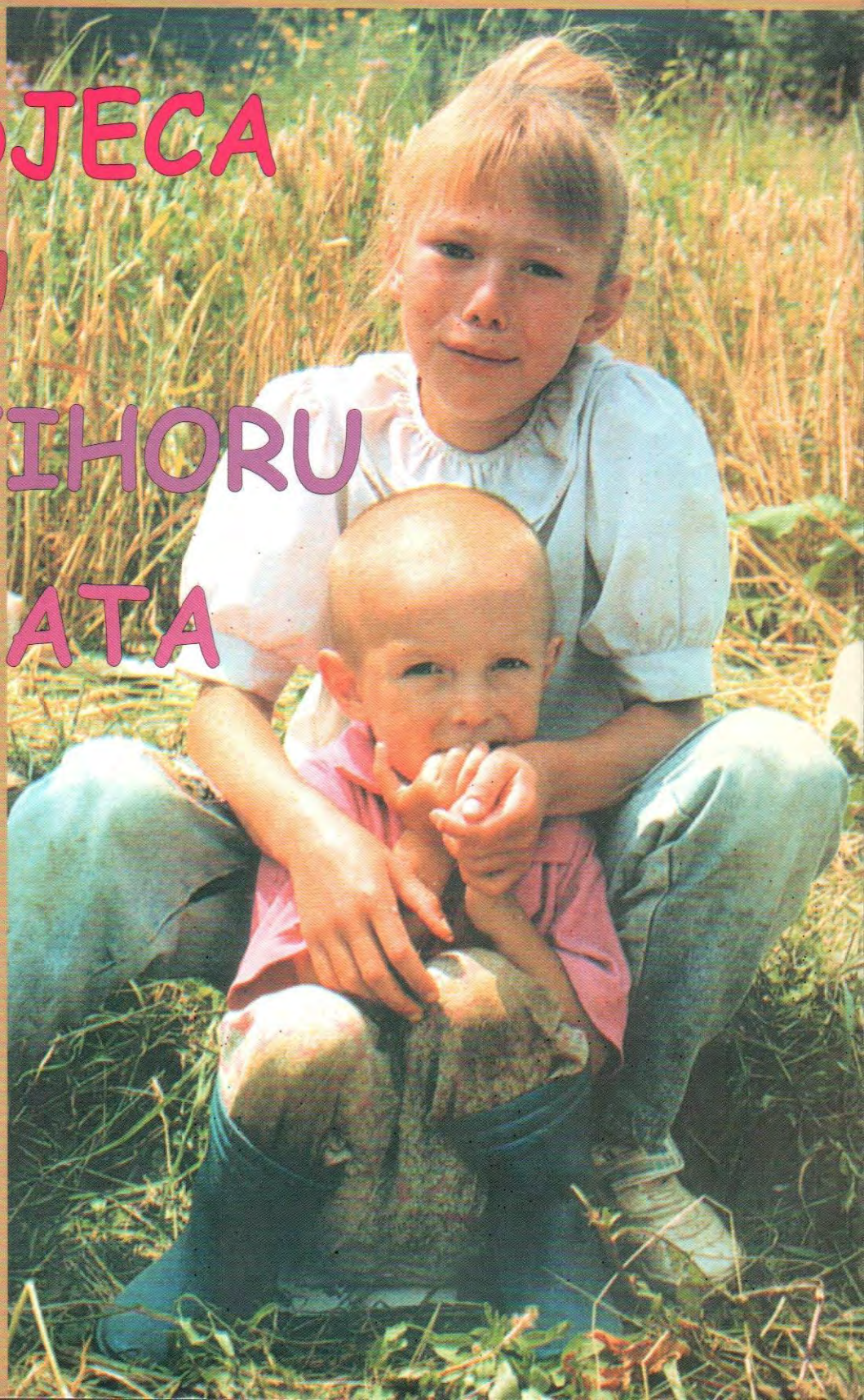


mr Ramo Arnautović

DJECA
U
VIHORU
RATA



Republika Bosna i Hercegovina
INSTITUT ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV
ČOVJEČNOSTI I MEĐINARODNOG PRAVA
SARAJEVO

Priljeno:			
Org. jed.	Prilozi	Prilog	Vrijednost

754
Mr. Ramo ARNAUTOVIĆ

DJECA U VIHORU RATA

Sarajevo, 2000.

Izdavač:
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava, Sarajevo

Za izdavača:
Prof. dr Smail Čekić

Urednik i redaktor:
Prof. mr Muharem Kreso

Recenzenti:
Prof. mr Muharem Kreso
Prof. dr Dževdeta Ajanović

Lektor i korektor:
Azra Fišer

DTP
Meldijana Arnaut

Štamparija:
"DES", Sarajevo

Tiraž:
1.000

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

355.012-053.2(497.6)
355.292.6(497.6)
94(497.15)"1941/1945"
94(497.6)

ARNAUTOVIĆ, Ramo

Djeca u vihoru rata / Ramo Arnautović. -
Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava, 2001. - 410 str.
: ilustr. ; 27 cm

Bibliografija: str. 395-401 ; bibliografske i
druge bilješke uz tekst

ISBN 9958-740-13-3

COBISS/BiH-ID 8901126

Republika Bosna i Hercegovina
INSTITUT ZA ISTRAŽIVANJE ŽUČINA PROTIV
ČOVJEČNOSTI I NEKIH DRUGIH PRAVA
SARAJEVO

Priljeno:			
Org. jed.	Broj	Prilog	Vrijednost

*Ovu knjigu posvećujem djeci
i majkama Bosne i Hercegovine,
koji u ratu najviše stradaše.*



PREDGOVOR

Nakon 30-godišnjeg individualnog istraživačkog rada o stradanju djece u ratu i zbog rata, učinak toga rada je među koricama ove knjige. Zamisao je bila da se detaljnije osvjetli DRUGI SVJETSKI RAT, a da ratovi ispred i iza Drugog svjetskog rata posluže samo za djelimično poređenje sa ovim. Čak i statistički podaci i cijele tabele iz tih “**bočnih**” ratova služe istoj svrsi i potvrđuju da Drugi svjetski rat nije izuzetak. To je bila zamisao i želja autora. A koliko je, šta i kako to urađeno, neka čitalac-korisnik prosudi. Što se mene tiče, učinio sam koliko sam mogao: svojim iskustvom, znanjem i materijalnim sredstvima, sam, ali sa velikom voljom i željom da se o tom problemu napravi što je moguće potpuniji zapis, vodeći istovremeno računa da se ne ponavlja ono što je već neko napisao i objavio. Toga je, nažalost, veoma malo na ovim prostorima. Pogotovo o stradanju djece bošnjačkog naroda, čije je stradanje u ratu pretežni sadržaj u ovoj knjizi.

Bilo je teško raditi na ovome projektu, jer je kod nas a i u svijetu na tom problemu malo rađeno. Dokumenti o tome mahom su nepotpuni, shvatanje tog pitanja kod mnogih površno i neodgovorno, faktori nauke nezainteresovani, itd. Samo velika lična želja nadvladala je te brojne prepreke i poteškoće. Motiv za to je moje iskustvo kao dječaka: u stradanju, u spašavanju i u zbrinjavanju, te spoznaja da se o tome malo zna, da se malo pisalo i piše, da se to u historiji, književnosti, teoriji socijalne zaštite ignoriše, preskače ili karikira... To prilagođavanje historijskih činjenica nekim užim kratkoročnim potrebama zasmetalo mi je. Kao ratno siroče i stradalnici u Drugom svjetkom ratu, kao siroče u tuđoj porodici tokom rata, te rodbinskoj porodici neposredno nakon rata i “domac” mnogih dječijih domova za ratnu siročad, uočio sam manjkavosti literature kada su stradanja djece u pitanju. Želio sam da se ta nepravda ispravi i problem stradanja, spašavanja i zbrinjavanja djece realno osvjetli što je moguće

potpunije. Očekivao sam da to urade pisci, naučni radnici, novinari, što se kaže “ljudi od zanata”, ali kako se to nije desilo a godine su prolazile, lično sam se dao na taj mukotrpan istraživački posao... Dakle, iz nužde jer taj problem “peče” i mene i desetine hiljada bivše i sadašnje bosanske djece-ratne siročadi.

Nakon gigantske akcije fašističkih okupatora i njihovih pomagača ustaša i četnika u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu da unište djecu jevrejskog, bošnjačkog, srpskog, hrvatskog, romskog i drugih naroda, ostvarena je velika akcija spašavanja i zbrinjavanja preživjele djece tokom i nakon Drugog svjetskog rata. Te dvije akcije - negativna i pozitivna - imaju svoje inspiratore i realizatore, i o njima treba da se kaže ono što zaslužuju. O prvima pokudu i osudu, a o drugima hvalu i zahvalnost. Tako će i historija biti potpunija a pravda, bar donekle zadovoljena.

I u novom agresivnom ratu fašističkog karaktera za uništenje Bosne i Hercegovine (1991.-1995.) ponovilo se masovno stradanje djece. Ovog puta pogubno za bošnjački narod, mada su i djeca drugih naroda, uglavnom indirektno, stradala. U ovom ratu dogodile su se najmanje dvije stvari koje se nikad ranije nisu događale: 1) da je uništenje djece protivnika bilo jedan od ratnih ciljeva, i 2) da bivša ratna siročad iz Drugog svjetskog rata i njihova djeca masovno stanu na stranu nepravde i zločina prema drugoj djeci!...

Tekst o Drugom svjetskom ratu i stradanju djece u njemu nije plod pukog teorijskog maštanja ili mišljenja na osnovu nečijeg usmenog ili pismenog kazivanja. To je doživljeni i preživljeni kompleks svakojakog ratnog stradanja djeteta, dječaka i mladića u samom središtu ratnog i poratnog zbivanja. Tekst je proizvod sprege tog iskustva i naučno-istraživačkih saznanja o problemu stradanja djece u ratu i zbog rata, na osnovu literature, arhivske građe i iskaza mnogih sudionika opisanih događaja. Zato je ovaj tekst autentično svjedočanstvo i svjedočenje o svim tim događanjima u kojima su djeca bila objekti ili subjekti. Ujedno ovo je prilog, zasada, malom fondu naučno-istraživačkog materijala o stradanju djece u ratu i zbog rata, o

njihovom spašavanju i zbrinjavanju do osposobljenosti za samostalni život. Otuda i mogućnost eventualnih nedostataka u tekstu, ili nedorečenosti, koji su rezultat drugih okolnosti a ne želje i volje autora. Dobra namjera je i tamo gdje se u tekstu nešto oštrije ili optužujuće konstatuje upirući prstom u uočenog krivca. Tako govore ratna siročad: otvoreno, iskreno, tačno, direktno, dobronamjerno...

Radeći na ovom projektu spoznao sam, pokasno, da je to zaista prvi rad o stradanju bošnjačke djece u ratu i jedan od rijetkih o stradanju djece u ratu uopšte. Toga sam se i uplašio, jer mi pisanje nije zanat, ali nazad se više nije moglo. Oslonio sam se na vlastite doživljaje, arhivsku građu i iskaze više od 1.468 bivših siročića i "domaca" dječijih domova za ratnu siročad. Otuda u tekstu ima dovoljno emotivnog, što tekstu daje dušu, mada sam nastojao da ga bude što manje, kako faktografija ne bi bila zasjenjena.

A fakti: arhivski, historiografski, literarni, memoarski i drugi su prisutni u tekstu onoliko koliko je neophodno da tekst bude pristupačan i zanimljiv svima. Da priča o stradanju djece u ratu bude čitana, da svaki čitalac može da zamisli sebe i svoju djecu u toj priči. Fakti su samo kostur priče, a suština njene priče ETIKA U RATU, DUŠA I KARAKTER RATNE SIROČADI. To je osnovna dimenzija ove priče, uz neophodne fakte, i to je, ta duša, uz fizičko stradanje, glavni oblik stradanja djece. Ne vidjeti to u tekstu znači neuspjeh teksta ili čitaoca.

Moram zamoliti historičare, filozofe, sociologe, psihologe, pedagoge, socijalne radnike, medicinare i druge stručnjake da od mene i ovog teksta ne očekuju stručno i detaljno razmatranje onoga što je iz domena njihove struke. Želim da u ovom tekstu uoče te aspekte problema stradanja djece u ratu. Zatim da nekom prigodom to stručno elaboriraju u okviru svog stručnog i naučnog rada. Mnogo je pitanja u ovoj knjizi koja traže odgovor stručnjaka. Jedan autor i u samo jednoj knjizi to ne može. Zato je ova knjiga **poziv svima** da to učine u okviru svoje struke. Oni su kao ljudi i stručnjaci dužni da to urade. Tako će nastati više knjiga o stradanju djece u ratu, osvjetljeno iz svih uglova, a zatim će one postati najjače oružje protiv rata i nasilja u njemu. Rat i fašizam najveći su neprijatelji djece.

Dakle, ovo je samo dio istine o stradanju brojne djece u Drugom svjetskom ratu, o njihovom spašavanju, o zbrinjavanju i odnosu prema djeci. Sve nije moglo stati među korice ove knjige. Nije bilo ni moguće, a nije ni neophodno. Ovaj tekst, da još jednom ponovimo, je samo poziv drugima da iz svih uglova osvjetljavaju stradanje djece u ratu i nakon rata, zbog rata. Sve u cilju suzbijanja nasilja nad djecom. "Odnos prema djeci je odnos prema budućnosti", često je ponavljao jedan veliki prijatelj djece. U tu svrhu kompletno posljednje poglavlje u ovoj knjizi služi toj namjeri, to jest upozorava na glavni izvor opasnosti po djecu u budućnosti i sugerira mjere prevencije.

Knjiga, između ostalog, sadrži 5 dijelova, 15 poglavlja, 410, stranica, 17 tabela, 10 dijagrama, 209 fusnota, 39 fotografija, 110 izvoda iz izjava svjedoka, 160 citiranih tekstova i dokumenata, konvencija, 2.265 imena spasioca siročadi, 4.879 anketiranih osoba, 76 intervjuja, 25 spiskova, 74 obuhvaćene opštine.

Koristim, na kraju, ovaj prostor da se zahvalim raznim ustanovama za djecu, prijateljima i poznanicima, koji su mi pomogli u mukotrpnom prikupljanju podataka za ovaj tekst, ne tražeći za to nikakvu nagradu osim da njihov doprinos ugleda svjetlost dana, pa makar i sa zakašnjenjem. Svojim korisnim stručnim uputama i sugestijama prilikom konačnog oblikovanja ove knjige, prof. mr. Muharem Kreso mnogo mi je pomogao, pa mu se ovim putem toplo zahvaljujem. Posebnu zahvalnost dugujem Arhivu Bosne i Hercegovine i njegovom osoblju za izuzetnu susretljivost, zatim Arhivu srednje Bosne u Travniku, Historijskom muzeju Bosne i Hercegovine i sličnim arhivskim ustanovama u Foči, Bihaću, Banjoj Luci, Mostaru i Tuzli.

10. decembar 1999.

Autor

I
U V O D

Udžbenički kazano rat je **proces** kojim se pokušavaju razriješiti nagomilane protivrječnosti korišćenjem raspoložive društvene sile i masovnom upotrebom oružanog nasilja. Sastoji se iz tri svoja dijela: a) **pripreme**, za javnost nevidljivi dio koji dugo traje, b) **oružane borbe**, vidljivi dio koji relativno kratko traje, c) **posljedice**, ponovo nevidljivi dio koji dugo traje. Kroz sve te dijelove, neprekidno, provlači se tzv. “specijalni rat” uvezujući ih u složenu cjelinu. Naravno da ima i danas, a naročito je bilo u prošlosti, mnogo definicija rata, od one da je rat “prirodna pojava” u smislu preživljavanja (Stari vijek), preko one da je “nadprirodna pojava” (Srednji vijek), pa do ove naprijed rečene.

Dakle, rat kao društveno-historijska pojava stalni je pratilac razvoja ljudskog društva od početka njegovog organizovanog života. U tom hodu i sam se razvijao, usavršavao, usložnjavao, pa je rat danas jedna od najsloženijih tvorevina koje je ljudski rod osmislio i “podario” svojoj Planeti. Rat je oduvijek bio **metod**, a danas je često i **sredstvo** za postizanje zadatih ciljeva. I uvijek u nadležnosti politike čiji je on proizvod.

1. Zabrinjavajući trend

Prema istraživanju i kompjuterskoj obradi švajcarskog naučnika Žan Žak Babela (Jean Jacques Babel) čovječanstvo je do 1971. godine, to jest za 5.559 godina, vodilo 14.513 ratova.¹ Kada tome dodamo 21 rat vođen od 1971. do 1992, onda je rat protiv Bosne i Hercegovine 1991.-1995. godine 14.534-ti po redu u historiji čovječanstva i 168-mi po redu nakon Drugog svjetskog rata. U svim tim ratovima živote je

¹ Slavko Mrkić i drugi, TEORIJA O RATU, Beograd 1981., str. 17.

izgubilo oko tri milijarde i 643 miliona ljudi, od čega je 21 posto djece! “Protokom vremena ... čovjek je sve agresivniji..., stupanj destrukcije raste s razvojem civilizacije”,² što potvrđuje i primjer broja bitaka među glavnim silama Evrope:

Tabela 1

Učestalost ratnih sukoba u Evropi

Razdoblje	Broj bitaka
1501.-1600.	87
1601.-1700.	239
1701.-1800.	781
1801.-1900.	651
1901.-1940.	892

I stari Grci su taj trend uočili još mnogo prije nove ere, kada su govorili: **“Što su generacije novije, to su gore; doći će vrijeme kada će postati tako zle, da će obožavati moć, odabraće snagu, a poštovanje prema dobru će nestati...”** (A. Alibašić). I Erazmo Roterdamski (Erasmus Desiderius - Geert Geerts), početkom 16. stoljeća, ponavljao je: **“Ljudi žive da bi ratovali kao divlje zvijeri...”**, ali ni divlje zvijeri ne ubijaju svoju vrstu, kao čovjek.

Učestalost ratova među ljudskim zajednicama, grupama i državama navela je mnoge umne ljude, počev od Starog vijeka, da se ozbiljnije bave tumačenjem suštine rata kao pojave. Tako su nastale brojne teorije, od kojih su jedne podržavale a druge osuđivale ovu vrstu konfrontacije među ljudima. Iz teorija o ratu proizašle su klasifikacije ratova po kojima su jedni korisni a drugi štetni, jedni opravdani a drugi ne, jedni pravedni a drugi nepravedni, jedni napadački a drugi odbrambeni itd. Gotovo svaka država danas ima svoju klasifikaciju i shodno tome svoju političku ocjenu vrste i

² Avdija Alibašić, TRAJANJE BOSNE, Zenica 1995., str. 180.

karaktera konkretnog rata. Otuda i najveća opasnost po ljudske zajednice, jer taj trend i dalje traje i usložnjava se mnogobrojnim političkim, ekonomskim i vojnim interesima i kalkulacijama.

Sve je to navodilo međunarodne subjekte u prošlosti da se pozabave tim prijetećim trendom, pa su doneseni i usvojeni brojni međunarodni dokumenti kojima se regulišu prava i obaveze o ponašanju zaraćenih strana u ratu. Na primjer: Petrogradska deklaracija o upotrebi eksplozivnih materija 1868., Deklaracija o zakonima i običajima rata 1874., Deklaracija o zabrani upotrebe zrna sa otrovnim gasovima 1899., Ženevska deklaracija o pravima djeteta 1924., Protokol o zabrani upotrebe bojnih otrova i bakterioloških sredstava 1925., Rezolucija o zaštiti civilnog stanovništva od vazdušnog bombardovanja 1936., Deklaracija o gonjenju i kažnjavanju ratnih zločinaca 1943. godine itd.³ Međutim, iako su ova i druga pravila imala odjeka, nije bilo značajnijeg uticaja na pomenuti trend.

1.1. Posljedice

Štetne posljedice ratova teško su procjenjive. Žan Žak Babel je izračunao da su materijalne štete svih ratova do 1971. godine bile tolike da bi se mogla izliti traka od čistoga zlata debljine 8 metara i širine 10 metara koja bi po Ekvatoru opasala zemaljsku kuglu! Ljudski gubici još su teže shvatljivi. Naprijed rečeni podatak o tome djeluje zaista nevjerovatno i zastrašujuće. Međutim, ako pogledamo našu Tabelu 2 koja prikazuje ljudske gubitke samo nekih ratova u dvadesetom stoljeću, od kada se ti gubici dosta tačno bilježe, a to je relativno kratak historijski period, biće nam lakše shvatljiv navedeni podatak.

³ Ovo nisu ni najstariji ni najvažniji takvi dokumenti. Ovdje su navedeni, samo radi ilustracije njihovog obima i šarenila.

Tabela 2:

Ljudski gubici u ratovima 20. stoljeća

Ratovi	Ukupni gubici	Od toga u procentima	
		Vojnika	Civila
Prvi svjetski rat	20,800.000	95	5
Španski građanski rat	1,000.000	75	25
Ruska revolucija	40,000.000	65	35
Drugi svjetski rat	51,500.000	52	48
Kineska revolucija	30,000.000	46	54
Afrički NOR-i	21,000.000	45	55
Korejski rat	1,000.000	16	84
Vijetnamski rat	3,000.000	10	90
Rat na "Rogu Afrike"	500.000	15	85
Rat u Indokini	1,500.000	10	90
Građanski rat u centr.Africi	1,000.000	8	92
Agresija na BiH 1991.-1995.	326.000	15	85
Rat na Jugu bivšeg SSSR-a	600.000	8	92

Uočljiva je tendencija visokih brojeva smrtnog stradanja civila u odnosu na ukupan broj žrtava idući od početka prema kraju stoljeća. Procjene govore da je u ratovima 20. stoljeća u svijetu poginulo oko 400 miliona ljudi, od čega oko 80 miliona djece! Neko je izračunao, a štampa objavila, da je samo u ratovima od Drugog svjetskog rata u svijetu smrtno stradalo oko 300 miliona ljudi, pretežno civila među kojima je visok procenat djece. Primjera radi, u Ruandi je tokom rata 1993./94. ubijeno oko 250.000 žena i oko 160.000 djece od ukupno milion žrtava. U Burundiju je tokom marta 1996. godine usmrćeno 250 žena i 200 djece, a samo u par dana aprila 1996., u toj zemlji usmrćeno je 136 žena i 87 djece. Prema studiji Ujedinjenih nacija, predloženoj Komisiji za ljudska prava i Generalnoj skupštini novembra 1996. godine, samo u ratovima posljednje decenije 20. stoljeća ubijeno je dva miliona djece, osakaćeno pet miliona, ratna siročad postalo 12

miliona djece⁴ ... Tako se potvrđuju vizije starogrčkih filozofa i srednjovjekovnih mislilaca, da je brutalnost u ratovima ovoga stoljeća bila toliko prisutna na svim meridijanima te je gotovo postalo pravilo ponašanja većine sila u sukobima. Potvrđuju to i aktuelni ratovi u centralnoj Africi, Čečeniji, Bosni i Hercegovini, u kojima su civili meta napadačkih snaga. U Afganistanu je do danas ubijeno preko milion ljudi, u zalivskom ratu "Pustinjska oluja" 1990/91. godine u Iraku ubijeno je oko 560 hiljada djece (List Slobodna Bosna, br. 97/98), a na Kosovu samo u jednoj akciji srpskih snaga u Orahovcu 1998. ubijeno je više od 567 ljudi među kojima je 430 albanske djece. (List Die Presse, Austrija, a prenijelo Oslobođenje 6-7. 8. 1998.).

1.2. Nužna naučna obrada

Na putanji ljudskog roda ratova je tokom historije bilo zaista mnogo. Malih, većih i velikih. Pravednih i nepravednih. Nužnih i besmislenih. Svi oni donosili su materijalna razaranja i stradanja ljudi. Iz tabelarnog pregleda važnijih ratova 20. stoljeća upadno je vidljiva tendencija atakovanja na civile, a to znači i na djecu (odnos 95:5 posto na početku i 8:92 posto na kraju stoljeća). Čak je u posljednjim aktuelnim ratovima izražena namjera reakcionarnih politika da se smrtno stradanje djece protivnika, naročito muške djece, učini što većim. Cilj je jasan: bez djece u perspektivi nema ni naroda, a bez majki kao drugog objekta atakovanja, preživjela djeca su višestruko hendikepirana, što se dugoročno odražava na kvalitet populacije dotičnog naroda.

Istovremeno, u posljednjoj deceniji, sve je vidljiviji stav relevantnih političkih i vojnih faktora u svijetu da se karakter rata ocjenjuje, pored ostalog, i po odnosu zaraćenih strana prema djeci. To

⁴ List OSLOBOĐENJE, Sarajevo 17. 4. 1996. Prema navodima kineske novinske agencije, koje 28. 11. 1999., u 13 sati prenosi Radio BiH, u toku Drugog svjetskog rata od japanskih bioloških oružja u Kini je u sedam provincija ubijeno 270 miliona ljudi, ali bi cifra mogla biti i pretjerana.

je dobro usmjerenje, jer znači da će i nauka dati svoj doprinos, koji je do danas bio veoma skroman. Naime, stradanjem djece u ratu niko se ozbiljnije nije bavio. I ne bavi se. Ni novinari, ni spisatelji, ni političari. Ni u svijetu, a ni kod nas. Često čujemo ili čitamo da svi oni govore ili napišu kako su “djeca temelj društva”, da na “djeci svijet ostaje”, da su “djeca naša budućnost” i tome slično. Pa ipak naučnih, publicističkih i literarnih djela nema, na tome se do sada malo radilo, vrlo malo. Možda i zato što gotovo svi projekti mogu da nastave od neke tačke, dok projekat o ratnoj siročadi i stradanju djece u ratu mora ići od početka do kraja, bez oslanjanja na odgovarajuću literaturu. Djeca i dalje u ratu najviše stradaju. Osim Dragoja Lukića koji je dokumentarno napisao nekoliko vrijednih knjiga o stradanju kozaračke srpske djece u Drugom svjetskom ratu, te Stevana Bulajića i Voje Lubardića koji su dali po jedno književno djelo na tu temu, gotovo da je teško naći još nekog autora na prostorima bivše Jugoslavije. Naravno, to se odrazilo i na filmsku produkciju, jer ni ona, osim igranog filma “CRNI BISERI”, nije ozbiljnije, i posebno, posvetila pažnju stradanju djece u Drugom svjetskom ratu. A imala je bezbroj mogućnosti. I razloga.

Doduše, u aprilu 1980. godine u Zagrebu je održano jugoslovensko savjetovanje o ovoj temi i nakon toga štampan zbornik radova na većem formatu i na 750 stranica.⁵ Svi preživjeli stradalnici i svi dobronamjerni obradovali su se tome. Na žalost, u toj knjizi, Zborniku radova, ni jednim prilogom, a bilo ih je 88, čak ni jednim cijelim pasusom, ne govori se o stradanju bošnjačko-muslimanske djece u Drugom svjetskom ratu! Čak ni pozvani učesnici iz Bosne i Hercegovine, pa ni Bošnjaci, nisu o toj djeci govorili! Kao da nisu ni postojala! Ili kao da za njih rata nije ni bilo.

Od 88 priloga u Zborniku radova, o stradanju djece srpskog naroda govori se u 35 priloga, hrvatskog naroda u 11, slovenačkog naroda u 8, makedonskog naroda u 8, jevrejskog naroda u 5, albanskog

⁵ .: DECA, RAT, REVOLUCIJA, zbornik radova, Begrad 1981.

naroda u 3, crnogorskog naroda u 3 i romskog naroda u 2 priloga, dok su ostali prilozi uopštenog karaktera. Isti slučaj je i sa fotografijama u toj knjizi. Od 171 priložene fotografije, ni na jednoj nisu prikazana bošnjačka djeca!

Ni u ostalim navedenim publicističkim, književnim i filmskim ostvarenjima, čak ni u nagovještajima, ne vidi se da su i djeca tog naroda stradala u ratu! Sve do pojave posljednjeg djela V. Dedijera i A. Miletića "GENOCID NAD MUSLIMANIMA 1941.-1945."⁶ Zvanični podaci i dalje stoje i tvrde da je poslije Jevreja bošnjački narod na balkanskim prostorima najviše stradao u Drugom svjetskom ratu. I mnogi autori u svojim djelima to potvrđuju (B. Kočović, V. Žerjavić, S. Čekić, M. Filipović, A. Zulfikarpašić i drugi). Tim namjernim izostavljanjem i neravnopravnošću u tretmanu jednog naroda osiromašena su navedena i druga slična djela, a zakinuta je i historija, jer su činjenice iskrivljene. Pogotovo ako su, a jesu, žrtve bošnjačkog naroda prikazane kao žrtve srpskog ili hrvatskog.

Mnogo je žrtava i stradanja djece svih naroda na ovim prostorima bilo u Drugom svjetskom ratu, veoma mnogo. Pošten čovjek ni danas ne može biti ravnodušan pred takvim činjenicama, koje nalazimo na stranicama pomenutog Zbornika radova:

- Jasenovačke ustaše na čelu sa Vjekoslavom Luburićem izvršile su 14. januara 1942. pokolj srpskog stanovništva u selu Drakseniću pod Kozarom, kojom prilikom je ubijeno 208 ljudi, žena i 47 djece. Pavelićeve tjelesne bojne pobile su 7. februara 1942. u banjalučkim selima Drakuliću 281, Motikama 206 i Šargovcu 52 srpske djece (str. 120).

- "Kroz logor u Jastrebarskom od 12. jula do kraja oktobra 1942. prošlo je 3.336 djece od jedne do 14 godina starosti dopremljene u grupama 12, 13, 14. i 15. jula, zatim 5. i 15. avgusta 1942. iz Stare Gradiške, Jablanca, Mlake i Gornje Reke... Smrtnost,

⁶ Zbornik dokumenata i svjedočenja, Svjetlost, Sarajevo 1990.

naročito male djece koja su se nalazila u barakama i štalama ciglane na Reci bila je velika. Prema podacima Franje Ilovara, čuvara mjesnog groblja, u Jastrebarskom je za nešto manje od sto dana umrlo 768 djece” (str. 128).

- “Djeca su ležala bespomoćno i bez snage za plač. Umirala su polako i tiho. O njima se brinulo dvadesetak zatočenica, bespomoćnih, kao što su bila i djeca. Jednoga dana nam je naređeno da odnesemo svu bolesnu djecu i smjestimo u dvije tavanske prostorije. Bilo ih je nekoliko stotina. Onda je došao Ante Vrban i ubacio otrovni plin. Poslije toga logorom je zavladała užasna tišina, a mi koje smo preživjele osuđene smo da cijeli svoj život nosimo u sebi sliku svirepog uništenja djece sa Kozare” (str. 124).

- “Ta noć bila je stravična. Naši partizani vodili su bitku prsa u prsa, hvatajući se za guše sa neprijateljskim vojnicima i probijajući se kroz neprijateljske linije. Majke i bake čvrsto su stezale dojenčad na prsima, umotavale ih u zamotuljke da se slučajno ne začuje plač. Mnoga se dojenčad iz tog čvrstog zagrljaja više nikada nisu probudila. Ti zamotuljci od djece i sada su mi pred očima. Bilo ih je posvuda: u zbje govima, kolonama smrti, na proboju kroz Kozaru... Nosile su ih starije žene, nosila su ih djeca - starija braća, sestre, često već dugo mrtve, a da to nisu znali” (str. 77).

- “Probijajući se iz Grmeča prema selima nailazimo na civilni logor, u stvari, zbjeg žena, djece i staraca. To je proplanak Gorinje u Grmeču. Ali, u logoru je sve smrznuto i mrtvo, jer nisu mogli izdržati hladnoću u zavijanom Grmeču. Jedna mlada majka naslonjena uz drvo, sjedi, dijete u naručju, a dojka djetetu u ustima i tako nepomični kao spomenik ostali su smrznuti i mrtvi” (str. 44).

- “Prema do sada utvrđenim podacima, u kozarskoj ofanzivi tešku sudbinu doživjelo je preko 23.000 djece, od kojih 11.000 nije preživjelo kolone smrti, logore i sabirne centre” (str. 78).

- Samo opština Bosanska Dubica imala je 1945. godine 6.955 djece ratne siročadi, pretežno srpske nacionalnosti, a tokom rata smrtno je stradalo, većinom u logorima, 54,2 posto ukupnog stanovništva opštine i ostala pusta 442 ognjišta na koja se niko nije imao vratiti... (str. 42).

I tako dalje. Ali, eto, ta djeca su bar opisana, mnoga i poimenično, registrovana kao stradalnici, ne samo u pomenutom zborniku... A bošnjačka djeca nisu nigdje, ona su i kao žrtve prisvajana i negirana. Zato pretežno njima, po prvi put, ovim istraživanjem i tekstom posvećujemo dužnu pažnju...

2. Metodološki pristup istraživanju

2.1. Opravdanost istraživanja

Iz naprijed rečenog vidi se da je problem stradanja djece u ratu svjetski problem, o kome se malo zna jer nema adekvatne analize, a koji vremenom postaje sve ozbiljniji. Kada se tome doda postratno stradanje od posljedica rata, onda ovaj problem postaje još složeniji. Naročito ako se ima u vidu mlak i gotovo usputan prilaz ovom pitanju u mnogim sredinama svijeta, pa i kod nas. I to kako od strane politike i publicistike, tako i od strane nauke, nažalost! Složenost stradanja djece u ratu, čini se, specifična je u Bosni i Hercegovini u odnosu na druge dijelove Evrope i bivše Jugoslavije, pa su i implikacije brojnije i teže. Kako se na ovim prostorima tim problemom niko do sada ozbiljnije nije bavio, nužno je osvijetliti ga koliko je moguće, ili bar inicirati da se neko tim pitanjem pozabavi. Da pokuša odgovoriti: da li je briga o djeci u ovom kontekstu strateško odbrambeno pitanje? U kojoj mjeri odnos prema djeci govori o karakteru konkretnog rata i zaraćenih strana? Ogromna stradanja i žrtve nedužne djece to zaslužuju. Sva djeca pa i djeca bošnjačkog naroda.

2.2. Predmet i cilj istraživanja

Djeca i njihovo stradanje u ratu i zbog rata, kao i njihovo spašavanje i zbrinjavanje predmet su ovog istraživanja. Cilj je da se bar djelimično osvijetli taj problem, ili bar ukaže na njegovo postojanje, ne bi li nauka i praksa tome pitanju posvetili ozbiljniju pažnju. Posebno, što su ratna siročad specifična skupina siročadi koja se po mnogo čemu razlikuju od druge djece bez roditelja.

Otuda su i zadaci istraživanja složeniji i brojniji, od načina evidentiranja, klasificiranja do sugeriranja optimalnih rješenja. To je veoma spor i mukotrpan posao, sa brojnim poteškoćama, naročito kada su u pitanju shvatanja ovog problema od odgovornih ljudi na svim nivoima djelatnosti (evidentiranja i čuvanja, tretmana i važnosti podataka o stradanju djece u ratu itd.). Zbog neshvatanja suštine problema, brojni pisani dokumenti o stradanju djece u ratu su zanemarivani ili čak uništavani kao nevažni prilikom prve obrade. Gubeći iz vida da su i odrasli članovi porodica pretežno stradali brinući se za djecu, zanemarujući vlastiti život i sigurnost zbog djece. Naročito kada je u pitanju bošnjački i srpski narod na balkanskim prostorima. "Za djecu se u nas nisu žrtvovala samo majke, žrtvovao se cijeli narod. Jer, sudbina djece bila je i sudbina naroda".⁷

Polazeći od pretpostavke: a) da je stradanje djece u savremenom ratu najmasovnije i najsloženije, b) da je atakovanje na živote djece način realizacije politike etničkih redukcija na određenim prostorima i c) da je briga o djeci strateško odbrambeno pitanje svakog naroda, ovaj rad ima ambiciju da potakne sve ljude na razmišljanje i u tim pravcima, imajući stalno na umu da svaka duž ima dva kraja.

2.3. Izbor metoda i postupaka

Deskriptivna naučna metoda je osnovna metoda ovog istraživanja. Ona je najpogodnija za istraživanje problema stradanja djece u ratu i zbog rata. Ujedno, ona omogućuje primjenu i drugih naučnih metoda u mjeri koliko je to neophodno, naročito analiza i komparacija.

Od istraživačkih postupaka (tehnika) korišćeno je:

- pregled i analiza dokumentacije,
- pregled i analiza literature i publicistike,
- anketiranje i
- intervjui.

⁷ ∴ DECA, RAT, REVOLUCIJA, zbornik radova, Beograd 1981., str. 744.

Pregledom dokumentacije obuhvaćena je arhivska građa nekoliko arhiva u Bosni i Hercegovini, izvještaji, uputstva, analize i informacije organa vlasti i drugih subjekata (humanitarne organizacije, vojne jedinice, dječiji domovi, vjerske institucije).

Pregledom naučno-istraživačkih i književnih djela koja direktno ili indirektno govore o stradanju, spašavanju i zbrinjavanju ratne siročadi i druge ugrožene djece u ratu i nakon rata, kao i pregledom sličnih tekstova u časopisima i listovima, obrađena su sva dostupna djela i tekstovi, koji doprinose osvjetljavanju ovog problema. Takođe, i informacije sa radija i televizije.

Anketiranjem bivše i sadašnje ratne siročadi, te razgovor s njima i drugim osobama koje su bile svjedoci stradanja, spašavanja ili zbrinjavanja ratne siročadi i druge djece ugrožene ratom, dobijeni su dragocjeni podaci o načinima i dimenzijama ratnog i poratnog stradanja djece.

Na taj način je cijela Bosna i Hercegovina prostor, a sva djeca stradalnici uzorak ovog istraživanja.

Prikupljeni podaci sređeni su tabelarno, grafički i statistički, a tekstualno opisani i obrazloženi, tako da su lagani i pristupačni svakom čitaocu.

II

STRADANJE DJECE U RATU

Tri su kategorije stradanja djece u ratu. - Prva obuhvata izginulu i usljed ratnih dejstava umrlu djecu; - Druga čini ratnu siročad, to jest djecu koja su u ratu ostala bez jednog ili oba roditelja; - Treća uključuje svu ostalu djecu do 16 godina starosti pogođenu ratnim dejstvima.

Sva ta djeca su veliki ratni stradalnici. Njihovo stradanje, ukoliko su preživjela rat, traje i nakon završetka ratne drame. Pitanje je samo u kojoj mjeri, na koji način i koliko dugo.

1. Smrtno stradanje djece

1.1. Neki pokazatelji iz prošlosti

Idući od najranijih ratova prema ovamo smrtno stradanje djece postepeno se povećavalo. U prvo vrijeme, uz rijetke izuzetke, bilo je zanemarljivo malo, jer su protivnici respektovali djecu. Čak i poludivlje horde u ratnim pohodima štedjele su protivnikovu djecu, ili su ih usvajali. To su često činili osvajači Rimljani, Huni, Mongoli, Turci, Španci i mnogi drugi. Prije 2.500 godina kineski vojni teoretičar Sun Cu Vu (Sun-Tzu-Wu) pisao je da su neprijateljske strane zahtijevale od protivnika da im daju dječake, a često i njihove majke, kako bi od njih stvarali svoje vojnike.⁸ Žrtvama bi time bio pošteđen život, ali se time istovremeno činio zločin, koji je danas međunarodno kodifikovan kao genocidna radnja. To je bio čest sadržaj ultimatumu, pored ostalog. Procjene govore da se od početka ratovanja pa do konca 19. stoljeća, od ukupnog broja smrtno stradalih žrtava svih ratova, na djecu do 16 godina starosti odnosilo oko jedne sedmine ili 14 posto. Zabilježeno je da su Mongoli u periodu 1219.-1260. godine

⁸ Sun Cu Vu, UMIJEĆE RATOVANJA, Sarajevo 1996., str. 19.



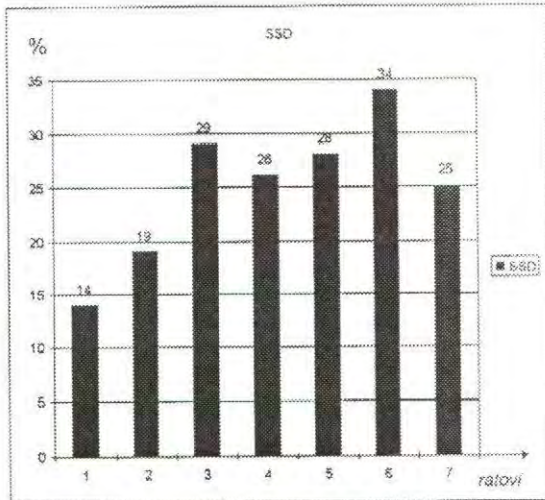
ofanzivnim nastupima opustošili zemlje i narode srednje Azije, dijelove Evrope i Afrike, stigavši do Baltika, Jadrana, Nila i Perzijskog zaliva, ubivši pritom oko 12 miliona ljudi, većinom islamskih naroda na osvojenim prostorima.⁹ Mnogi gradovi kao što su Samarkand, Tirmid, Buhara, Sabzivar, Hvarizm, Merv, Nišapur, Herat, Bagdad ostali su bez većine svojih stanovnika, među kojima i bez oko 2,5 miliona dječaka i djevojčica. Zajedno sa periodom španskih osvajanja u centralnoj i Južnoj Americi to je bio najkrvaviji period po djecu u historiji ratovanja do početka 20. stoljeća.

U Prvom svjetskom ratu jedna petina ili oko 19 posto svih civilnih žrtava odnosilo se na djecu, a u Drugom svjetskom ratu jedna trećina ili oko 29 posto (Dijagram 1). Kako se iz dijagrama vidi broj žrtava među djecom uglavnom je rastao iz perioda u period, iz rata u rat. Prosjek svih ratova do danas je 21 posto smrtno stradale djece u odnosu na ukupan broj civilnih žrtava. To je zabrinjavajuće visok procenat. Ostvaren je zahvaljujući 20. stoljeću čiji je prosjek 25 posto i ima tendenciju daljeg rasta, pa bi svjetski faktori odlučivanja bili dužni da dobronamjerno razmatraju i djeluju po ovome pitanju. Visok prosjek je i onaj ostvaren do početka 20. stoljeća, ali u poređenju sa prosjecima ostvarenim u Drugom svjetskom ratu i savremenim ratovima, djeluje snošljivo. Građanski rat u Španiji imao je oko 10 posto žrtava među djecom, u Ruskoj revoluciji 15 posto, Vijetnamu 17 posto, Indokini 17 posto, Kineskoj revoluciji 21 posto itd.

⁹ M. M. Šarif, HISTORIJA ISLAMSKJE FILOZOFIJE II, Zagreb 1990., str. 183. (Cifra od 12 miliona zaista je velika, pa je uzimamo s rezervom).

Dijagram 1:

Smrtno stradanje djece u ratu



1. Do 20 - tog stoljeća
2. Prvi svjetski rat
3. Drugi svjetski rat
4. Rog Atrike
5. Jug bivšeg SSSR-a
6. Centralna Afrika
7. BiH 1992 - 1995

1.2. Prvi svjetski rat

U okviru prosjeka od 19 posto za Prvi svjetski rat (Dijagram 1), smrtno stradanje djece u pojedinim državama bilo je: u Srbiji oko 26,5 posto, u Rusiji 24,0 posto, u Makedoniji 17,2 posto, u BiH oko 13,0 posto itd. u odnosu na ukupne civilne žrtve. U ovome ratu smrtno stradanje djece nastupilo je više usljed zaraznih i drugih bolesti i usljed gladi i smrzavanja nego od direktnih ratnih djelovanja zaraćenih strana. Tako je, na primjer, u Srbiji samo od pjegavog tifusa i povratne groznice, prema nepotpunim podacima, stradalo oko 140.000 djece, a slično se događalo u Makedoniji, Bugarskoj, Rusiji, Bosni i drugim dijelovima ratom zahvaćenih prostora. Dakle, rat je krivac za smrt te nedužne djece, posebno djece srpskog naroda, koja su kao izbjegla u Srbiju i Crnu Goru ili od austrijske vlasti deportovana, stradala po logorima (Arad, na primjer), kolektivnim smještajima, zbjegovima i

drugdje od bolesti, gladi, hladnoće itd. Ne zna se tačno, ali se cijeni da je na te načine smrtno stradalo više hiljada bosanske djece. U tom ratu djeca bošnjačkog naroda u istočnoj Bosni i Sandžaku stradala su uglavnom od srpske vojske i srpskih komita. U knjizi "Četrnaesto stoljeće" autor navodi primjere stradanja naroda u žepskom selu Čavčići, zatim u boričkim selima Staroj Gori i Mednoj Luci, te u višegradskoj Župi,¹⁰ kada su spaljena mnoga sela i ubijeno 427 ljudi, među kojima je bilo 56 djece.

Slično se događalo i u drugim mjestima istočne Bosne (Zvornik, Vlasenica, Srebrenica, Bratunac, Čajniče, Goražde) dokle je dopirala srpska i crnogorska vojska uz čiju pomoć su domaći Srbi činili takva zlodjela.¹¹ Zbog toga je bošnjački narod bježao u druge krajeve, mahom prema Sarajevu, srednjoj Bosni i Posavini, a neki i u Slavoniju. Najviše ih se zaustavljalo i smještalo oko Brčkog, Banje Luke, Prnjavora, Dubice i Gradiške. Sve ih je snalazilo kao i drugu izbjegličku djecu - glad, smrzavanje, razne bolesti, psihičke tegobe i drugo, zbog čega su mnoga umirala u tuđini. Koliki je broj tako nastradalih teško je precizno utvrditi, možda čak i nemoguće, jer su podaci tada "mladog" Crvenog križa (krsta) i drugih humanitarnih društava nepotpuni, ali svi staju u navedenih oko 13 posto za Bosnu i Hercegovinu. Cilj srpskog terora, pored ostalog, bio je da se domaći Srbi-kmetovi ubistvima i progonom Bošnjaka domognu njihovih imanja. To se mnogima i ostvarilo, jer su im nove vlasti odmah nakon rata dodijelile tuđu zemlju i druga dobra.

¹⁰ Ibrahim Hodžić, ČETRNAESTO STOLJEĆE - STRADANJE MUSLIMANA U ROGATIČKOM KRAJU U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Sarajevo 1996., str. 30-39.

¹¹ Dr. Rasim Hurem, IDEJA I PRAKSA BORBE ZA "VELIKU SRBIJU" U 19. I 20. STOLJEĆU, zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida, održanog u Bonu 31. avgusta do 4. septembra 1995. godine, izdatog pod naslovom: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1998., str. 175.

“U mog brata Saliha ubili su petero djece. Mehu Curića i njegovu ženu Mušu, njihovu malodobnu šćer Fatimu i sinove Rasima i Hasiba odveli su po mrazu u šumu i prikovali za homore a onda ih pobili. Sve do skoro mogli su se vidjeti pramenovi Fatimine kose po kori homore...”, kazala je 1994. godine 91-godišnja starica Fatima Curić iz Medne Luke.

Ta “korisna” pljačka i otimačina, započeta početkom 19. stoljeća, imala je utjecaja na ponašanje srpskih seljaka u kasnijim ratovima. Shvatili su da se teror isplati, što će potvrditi i u ratovima 1941. i 1992. godine! Nastavi li se tako i postane li to pravilo na širim prostorima, onda ljudski rod nema dobru budućnost!. To znači ni djeca. Naravno, sve navedeno nije dovoljno za rasvjetljavanje činjenica o stradanju djece u Prvom svjetskom ratu, ali jeste razlog za poziv da to neko detaljnije istraži. Ovdje taj period služi samo da se vidi kontinuitet stradanja djece u ratu. Kako vrijeme odmiče stradanje je veće i raznovrsnije.

1.3. Drugi svjetski rat

Drugi svjetski rat je po mnogo čemu bio specifičan. On je to bio i kada je stradanje djece u pitanju. Prvi svjetski rat je bio posljednji u kome se viteštvo ratovanja još poštovalo. Drugi svjetski rat, koga je pokrenuo blok fašističkih država u kome viteštvo nije u prvom planu. Naprotiv pokretači su u njegove ciljeve ugradili genocid. Mjera i fizionomija ovog rata je odnos prema djeci. Po tom je Drugi svjetski rat do tada bio najgore izdanje među ratovima. U njemu su, više nego i u jednom ranijem, djeca gubila sve: igračke, psa, mačku, tele, janje, sestru, brata, roditelje, prijatelje, rodbinu, djetinjstvo, školu, mir, slobodu... Njih oko devet miliona izgubilo je i život, od čega na jugoslovenskom ratištu, prema važećim zvaničnim podacima, oko trista hiljada. Od toga oko 60 posto u Bosni i Hercegovini. Njihovi tek započeti životi nasilno su ugašeni bezumnim hirom odraslih.

Koncentracioni logori i masovna likvidacija djece u njima. Višednevni željeznički transporti bez hrane i vode i masovno umiranje djece u njima, genocid nad mnogim narodima, spaljivanje čitavih gradova i oblasti, kolaboracija i petokolonaštvo - to su neke od novina koje je donio Drugi svjetski rat.

Na bosansko-hercegovačkim prostorima smrtno stradanje djece u ratu veće je od svjetskih prosjeka. U Drugom svjetskom ratu, na primjer, bilo je 33,6 posto (Foča 31,3; Goražde 31,6; Ustikolina 30,0; Borike 38,3; dolina Sutjeske 42,2; Rogatica 33,5; Čajniče 34,5; Potkozarje 32,6; Kulen Vakuf 25,7; Višegrad 36,3; Vlasenica 29,1 posto), a to su prosjeci na osnovu više izvora, i to zahvaljujući prvenstveno kolaboracionistima kojih je uvijek bilo više nego drugdje. Kolaboracionizam sa okupatorom često je motiviran i naplaćivan pljačkom imovine i otimačinom životnog prostora pobijenog i prognanog stanovništva. Otuda mnogobrojna stratišta gdje su masovno ubijani ljudi, o čemu kao primjer po slučajnom izboru govori i naša Tabela 3.

To su, ponavljamo, samo neka zabilježena stradanja djece, ona koja svjedoče kao primjer i odnose se na djecu svih naroda. Pa i ti podaci su samo približni i u okviru ukupnog stradanja naroda dotičnog mjesta. Tačni se nikada neće ni utvrditi, jer su kao takvi postali konačni i mnogi od njih skupno opisani u raznim sredstvima informisanja (Dedijer, Lukić, Tucaković, Vukmanović i drugi). Odvojeno o stradanju bošnjačke djece - nigdje! Zato ovaj tekst ima ambiciju da taj propust bar donekle ispravi.

Tabela 3:

Neki primjeri masovnih pogibija djece¹²

Mjesto stradanja	Kada	Koliko djece	Počinitelji
Bosanski Novi	VIII/1941.	106	Ustaše
Čapljina	ljeto/1941.	240	Ustaše
Srebrenica	18.8.1941.	410	Četnici i "ustanici"
Potkozarje	ljeto/1941.	320	Ustaše
Podrinje	Jesen/1941.	287	Njemačka vojska
Ljubinja	3.-6.9.1941.	131	Četnici
Kulen Vakuf	5.9.1941.	710	Četnici i "ustanici"
Koraj	27.11.1941.	127	Četnici
Goražde	XI/41.-II/42.	425	Četnici
Borike	18.12.1941.	295	Četnici i "ustanici"
Foča	XII/41.-II/42.	1550	Četnici
Banja Luka	7.2.1942.	438	Ustaše
Prozor	ljeto/1942.	780	Četnici
Čajniče	VII/42.-II/43.	580	Četnici
Rogatica	XI/41.-IV/42.	1220	Četnici
Foča	19.8.1942.	320	Četnici
Vlasenica	XI/41.-IV/42.	882	Četnici i "ustanici"
Višegrad	1941./42.	898	Četnici i "ustanici"
Kozara	VIII/1942.	11000	Ustaše i njemač.v.
Gostovići	XII/41.-II/42.	150	Četnici
Pljevlja	II/1943.	795	Četnici

¹² Podaci su pretežno iz:

- DECA, RAT, REVOLUCIJA, zbornik radova, Beograd 1981.
- V. Dedićer i A. Miletić, GENOCID NAD MUSLIMANIMA 1941.-1945, Sarajevo 1990.;
- Š. Tucaković, SRPSKI ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA-MUSLIMANIMA 1941.-1945, Sarajevo 1995.;
- S. Čekić, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Dokumenti, Sarajevo 1996.;
- Lično prikupljeni na terenu 1971.-1989.

1.3.1. Nepotpunost podataka

Ilustrativan primjer nepotpunosti objavljenih podataka je visoravan Borike na sjeveroistoku rogatičke opštine. Na tom prostoru bilo je mnogo više žrtava četničkog terora nego što su prikazali zvanični poslijeratni podaci vlasti, vojni dokumenti, knjiga "ČETRNAESTO STOLJEĆE" Ibrahima Hodžića i druge publikacije. Samo u jednom danu, u predvečerje uoči pravoslavnog praznika Nikoljdana 18. decembra 1941. godine, na prostoru visoravni ubijeno je ili živo spaljeno 295 bošnjačke djece, što prikazuje Tabela 4. Tom prilikom ubijeno je ili živo spaljeno i 129 majki ubijene djece, što je 16,7 % od svih ubijenih.

Pokolj bošnjačkog naroda izveden je sinhronizovano, znači organizovano, na svim lokalitetima visoravni, na isti način, sa brižno odabranim objektima za spaljivanje iz kojih se teško može spašavati. Izvršeno je pretežno domaćim četnicima u koje se pri pozivanju na zbornu mjesto neće posumnjati. Grupe dobro naoružanih organizatora i izvršilaca zločina prije podne došle su iz Ergele na Borikama gdje su im bili magacini i Komanda čete. Do trenutka akcije zadržali su se u najbližoj srpskoj kući, odakle su u isto vrijeme krenuli prema određenom lokalitetu. Varka je uspjela. Gotovo svi seljani došli su na zbornu mjesto da bi, tobože, primili odjeću i obuću koju im daruje Komanda.

Tabela 4:

Smrtno stradanje djece na Borikama 18.12.1941.¹³

Naziv sela	Broj lokacija Zločina	Ukupno smrtno Stradalo	Od toga djece	
			Broj	%
Godomilje	2	312	86	27,6
Živaljevići	3	81	36	44,4
Stara Gora	2	176	75	42,0
Šetići	3	140	65	46,4
Medna Luka	2	62	33	53,0
Ukupno	12	771	295	38,3

Tabela 5:

Starosna struktura usmrćene djece

Starosna grupa	do 6 godina	7-13 godina	14-16 godina	U k u p n o		
				M	Ž	Sv.
Broj djece	120	140	35	156	139	295
Procenat (%)	40,7	47,5	11,8	52,8	47,2	100,0

Plan je bio jednostavan: na prevaru dovesti sve preostale stanovnike sela na odabrano zborna mjesto. Reći im da uđu u kuću, a onda blokirati izlaze i kuću zapaliti. Na većini lokaliteta zločina tako je i učinjeno. Drvene kuće brzo su planule. Piska djece i vriska majki bila je jeziva. Oni koji su uspjeli skočiti kroz male otvore prozora dočekani su hicima iz pušaka ili noževima pod prozorima. Spasili su se samo neki od njih ako su istovremeno skakali, mahom djeca, pa zločinci nisu stizali do svake žrtve.

¹³ Prikupljanje ovih podataka na terenu pomogli su: Adil Curić iz Medne Luke, Ismet Dedajić i Hasib Osmanović iz Šetića, Adil Kadrić, Abid Jahić, Miralem Kadrić i Numo Arnautović iz Živaljevića, Ibrahim Hodžić iz Godomilja, Ragib Agić iz Stare Gore, Mehmed Hodžić iz Šatorovića, Salko Durmišević iz Okruglog i još 58 lica bošnjačke i srpske nacionalnosti s boričke visoravni, a obavljani su razgovori i s generalima JNA Asimom Hodžićem, Nikolom Prodanovićem, Čedom Đukićem i Mitrom Minićem. Dokumentacija o tome kod autora knjige.

Zamisao organizatora zločina nije se u cjelini ostvarila na lokalitetima gdje su kuće bile nedovoljno prostrane da prime sve seljane, pa su pokušali narod ugoniti u štale, što im nije uspjelo, jer je time namjera otkrivena. I autor ovih redova našao se na jednom od tih lokaliteta, u Živaljevićima. Prostrana avlija Miralema Kadrića bila je zatvorena kućom, štalom, hambarom, ćumezom, gomilom drva i vratnicama na dvije strane na kojima su stajali četnici s bajonetama na puškama. Bezizlaz! Nastao je stravičan metež u kome su puščani hici u masu žena i djece bili najglasniji. Vika ubica, zapomaganje majki i cika djece, jeka pogođenih i probodenih, krkljanje zaklanih, unezvijereno kretanje u svim pravcima na malom prostoru, gaženje jednih preko drugih - to je bio sadržaj meteža u tom trenutku. Istovremeno je planula kuća i oni koji se nađoše u kući. Najprije su planula vrata i šindra na krovu. Zapomaganja iz kuće utopila su se u zapomaganja u avliji. Majke su svojim tijelima zaklanjale djecu i padale pogođene ili bajonetom probodene. U jednom momentu hromi 60-godišnji Meho Živalj iznenada pritrča četniku kod prvih vratnica i počeo se hrvati s njim gurajući ga od prolaza. Žene i djeca su pohrlili na taj izlaz i raspršili se na sve strane. Tako je dobri Mehaga herojski spasio mnoge od njih, žrtvujući svoj život.

I četnici su izašli iz avlije, pomiješali se s narodom i hicima ubijali ili bajonetom probadali koga su stigli. Jedan od njih trčao je niz ulicu za Rasemom koja je bježala sa tek rođenim sinom u naručju. Pošto ju je sustizao, Rasema je spustila dijete na snijeg i brže se dala u bijeg. Dotrčavši do djeteta, četnik je zario bajonet u njega i podigao ga na bajonetu kao jastuk. Jedan dječak se iza plasta sijena našao oči u oči s četnikom, ukočivši se. Kada je bajonet na cijevi puške krenuo prema njemu, naglo se bacio u snijeg, a bajonet se zabio u tlo...

Šesnaestogodišnji Abid Jahić bio je skriven u sijenu na Mujanovoj štali i sve posmatrao kroz šipila dasaka. Nakon pokolja, dok su zapaljene kuće i štale dogorjevale, vidio je kako izgone zaostalu djecu i odrasle koji su se bili skrili u svoje kuće i štale. Sve su ih utjerali u Osmanovu kuću i zapalili. Izbrojao je 24 djece i sedam žena. Ponovo se prolomila vriska i zapomaganje, a onda je ogromna buktinja ugasila njihove glasove.

Među one kojima je toga dana ubijeno **više od dvoje djece** zapisani su:

Redni broj	Prezime i ime oca	Naselje	Broj ubijene djece	Datum masov. Zločina
1.	Hodžić Rašid	Živaljevići	4	18. 12. 41.
2.	Isaković Ibro	"	3	"
3.	Starogorčić Jusuf	"	4	"
4.	Zimić Ibro	"	3	"
5.	Zimić Mujo	"	3	"
6.	Živalj Emin	"	5	"
7.	Branković Ahmet	Šetići	4	"
8.	Branković Ibro	"	7	"
9.	Branković Lutvo	"	3	"
10.	Branković Sejfo	"	3	"
11.	Dedajić Abid	"	7	"
12.	Dedajić Mehmed	Šetići	3	18. 12. 41.
13.	Dedajić Rahman	"	3	"
14.	Dedajić Selim	"	3	"
15.	Dizdarević Suljo	"	3	"
16.	Šetić Osman	"	3	"
17.	Bogilović Ćamil	Godomilje	5	"
18.	Bogilović Muhamed	"	4	"
19.	Bogilović Mujo	"	4	18. 12. 41.
20.	Bogilović Dedo	"	3	"
21.	Bogilović Hasan	"	4	"
22.	Bogilović Hazim	"	3	"

23.	Bogilović Mehmed	"	3	"
24.	Bogilović Sulejman	"	4	"
25.	Bogilović Zulfo	"	4	"
26.	Borimac Abid	"	3	"
27.	Glavača Meho	"	3	"
28.	Hajdarević Sulejman	"	3	"
29.	Hodžić Adem	"	7	"
30.	Hodžić Adil	"	7	"
31.	Hodžić Avdo	"	4	"
32.	Hodžić Suljo	"	4	"
33.	Šetić Ahmed	"	3	"
34.	Žiga Orhan	"	3	"
35.	Žiga Rahman	"	4	XII/41.
36.	Agić Bećir	Stara Gora	5	18. 12. 41.
37.	Agić Mehmed	"	4	"
38.	Agić Osman	"	4	"
39.	Agić Ahmet	"	3	"
40.	Agić Ćamil	"	4	"
41.	Agić Durmo	"	3	"
42.	Agić Hajro	"	4	"
43.	Agić Hamdija	"	3	"
44.	Agić Himzo	Stara Gora	4	18. 12. 41.
45.	Agić Nezir	"	3	"
46.	Agić Ramo	"	3	"
47.	Agić Zaim	"	4	"
48.	Curić Meho	Medna Luka	5	18. 12. 41.
49.	Curić Mujo	"	4	"
50.	Curić Salih	"	5	"
51.	Delija Salko	"	3	"
52.	Halilović Zejnil	"	5	"
53.	Hezo Salko	"	3	"
54.	Halilović Ragib	"	3	"

1.3.2. *Ko je izvršio zločin?*

U vrijeme izvršenja zločina cijelu visoravan pokrivaio je Sjemečki partizanski bataljon pod komandom Nikole Prodanovića, kasnijeg generala JNA. Prikupljajući građu za feljton o narodnom heroju Sulji Jahiću iz Živaljevića, autor ovog teksta razgovarao je u tri navrata sa generalom Prodanovićem 1983. godine u njegovom stanu, nastojeći da rasvijetli dilemu: ko je izvršio navedeni pokolj, četnici ili ustanici? U četvrtom i petom nastavku toga feljtona u martu i aprilu 1983. godine "Rogatičke novine" objavile su slijedeći tekst (kojim se osvjetljava slijed događaja prije opisanog pokolja):

"... U tom napadu (20. 9. 1941. godine), na sektoru prema crkvi i živaljevskom polju, prema kazivanju očevidaca, ustaničke snage ubijale su bez zarobljavanja sve koji su bježali sa područja napadnutog objekta. Tako su, iako bez oružja, živote izgubila sva trojica Živaljevaca. Preživjeli iz te grupe dotrčali su u selo govoreći da "napadaju četnici", što je bilo dovoljno da se cijelo selo dade u paničan bijeg prema Vrataru i Ribiocu u Žepi. Poneseno je samo najnužnije i potjereno nešto stoke.

A da li je bježanje bilo i opravdano, o tome tada niko nije razmišljao. Sudeći prema zatečenom stanju nakon desetak dana (do oko 1.10.1941., R.A.) provedenih u izbjeglištvu, razloga za bježanje nije bilo...¹⁴

Obradovani time ljudi su prionuli da sakupe ljetinu i nadoknade izgubljeno vrijeme. Jaki jutarnji mrazevi došli su nešto ranije, pa su ječam vrhli na zamrznutim guvnima. Izgledalo je da će lokalni mir potrajati.

Međutim, to se nije ostvarilo, jer je polovinom oktobra 1941. godine počeo četnički teror (mada je, zvanično, vlast bila ustanička, R. A.). Prvo putem saslušavanja i fizičkog zlostavljanja zbog lovačkog i vojničkog oružja. Zatim oduzimanjem žita i drugih namirnica, da bi prešli na pojedinačna ubistva. Smišljeno i sistematski.

¹⁴ U BILTENU Vrhovnog štaba NOPOJ br. 9 od 1.10. 1941. piše: da su "... vojno-četničke jedinice zauzele Žepu", ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA O NOR-u JUGOSLAVENSKIH NARODA, tom II, Beograd 1949., str. 92. i 112.

Prvi ubijeni bili su braća Bego i Derviš Jahić, navodno zbog skrivenog oružja, a stvarni razlog bio je njihov politički ugled i uticaj. Iz istih razloga likvidiran je i Mujo Živalj-Mujan, kao i Nasko Živalj. Od obojice su traženi pištolji koje oni nisu posjedovali. I ubistva Zulfe Mehića i njegove žene Have pravdana su providnim i banalnim razlozima. Od svih žrtava traženo je ono što one nisu bile u stanju da daju.

Sve to se dogodilo u kratkom vremenskom roku od svega dvadesetak dana. Strah se sve više zavlačio ljudima "pod kožu". Mnogi odrasli muškarci sklanjali su se i krili po štalama, plastovima sijena i trapovima. Samo bi noću ulazili u kuće. Drugi su i pored svega još uvijek vjerovali u razum i čovječnost, pa se nisu krili...

Jednog hladnog mrazovitog dana, (vjerovatno 14. 10. 1941., R. A.), oko podne, u selo su došla šestorica naoružanih i u crvene šalove zabrađenih ljudi pozivajući sve odrasle muškarce da sa njima pođu u komandu na Borike i tamo prime nešto stoke na čuvanje i prehranu preko zime. Rekli su da je to naređenje Komande. Priča je bila uvjerljiva, a i prisustvo trojice poznatih lica među pozivaocima, ulijevalo je povjerenje i ljudi su pošli. Okupilo ih se trinaest, dok su ostali bili odsutni, bolesni ili skriveni. U grupi su se našli: Mušan Jahić, Suljo Jahić, Miralem Kadrić, Husein Kadrić, Ćamil Arnautović, Mehmed Arnautović, Idriz Arnautović, Meho Starogorčić, Mujo Poljo, Ibro Mehić, Šerif Zimić, Adem Zimić i Zajko Zimić.

Do Komande, koja se nalazi u zgradi Ergele, išli su u grupicama po dva-tri razgovarajući o teškoj zimi koja dolazi. Sprovodnici su se ponašali ležerno i kao da nisu obraćali pažnju na njih...

Uveli su ih u veliku prostoriju mljekare, ponudili da se ogriju i pojedu po komad kuhanog mesa. A onda, odjednom, u njih su uperene puške i jedan puškomitraljez. Iznenađenje je bilo potpuno...

Svezani krenuli su putem kojim su i došli. I mrak se već počeo spuštati. Prije Kazića dućana skrenuli su lijevo prema potoku i šumici. Taj predio poznat je pod imenom Stara ergela. Cijelim tim putem Idriz je pokušavao da skine lanac s ruku. Uspjelo mu je, ali je i kožu zgulio. Time je omogućio da se oslobode i ostala trojica iz njegove grupe. Kada su se primakli šumi, potrčali su u raznim pravcima...

- E Mušane, sin ti je nepošten, utekao je. Zato ćeš ti prvi glavom platiti...

- Fala bogu da je utekao! Ubili ste mi jednog sina i dva brata, pa dete i mene kad imate toliku volju - mirno reče Mušan Jahić ne pokazujući ni trunke straha. Izgovorio je to sa nekakvim ponosom, gotovo veselo, pokazavši pogledom prezir prema sprovednicima koje je poznao. Uslijedila je psovka, udarac kundakom i hitac iz puške. Tako je završio život i posljednji od braće Jahića, otac narodnog heroja...

Još uvijek su zločinci mogli da odustanu od svoje namjere. Za to su imali i razlog: trojica svjedoka su bili na slobodi. Međutim, oni to nisu učinili, već su svjesno išli u još veći zločin. Iživljavali su se na preostalim žrtvama nadmećući se ko će više ljudi da ubije jednim metkom. Žrtve su postavili tako da jedna drugoj gleda u potiljak i onda ispaljivali metke na prvog po redu. Miralem Kadrić se odlučio da padne kada i Ćamil Arnautović koji je stajao ispred njega. Nije bio pogođen, jer je krupno Ćamilovo tijelo zadržalo kuršum. Pritajio se kao da je mrtav..."¹⁵

Na istovjetan način vršena su pojedinačna i grupna ubistva Bošnjaka u Godomilju, Babljaku, Šetićima, Staroj Gori, Mednoj Luci, Poljanićima i Šatrovićima kako bi pripremili teren za masovni pokolj djece, žena i staraca planski predviđen za vjerski praznik Nikoljdan (18. 12. 1941.). Cilj je bio: likvidirati sve vojno sposobne i ostale zdravije muškarce. Time bi bio osujećen eventualni otpor kada dođe na red planirani masovni pokolj i etničko čišćenje prostora od Bošnjaka.

Sve te pojedinačne, grupne i masovne zločine izvršili su isti ljudi - pripadnici čete Milana Đerića sa komandom u zgradi Ergele na Borikama. Za tu četvu general Prodanović je tvrdio da je bila partizanska iz sastava njegovog bataljona, uz napomenu da je u njoj kao i u ostalim četama bilo i pročetnički orijentisanih pojedinaca.

¹⁵ List ROGATIČKE NOVINE, Rogatica, mart/april 1983.

Evo i dijela **razgovora sa generalom Prodanovićem:**

“7. pitanje: Preživjeli iz napadnute Ergele 20. septembra 1941. pobjegli su u pravcu Žepe. Šta ste vi dalje činili?”

Odgovor: Manjim snagama smo ih progonili prema brdima iznad Žepe, a jednu četu (ne znam koju) rasporedili smo po najbližim kosama istočno i sjeveroistočno od zgrada Ergele sve do Branjevina, da motre predio prema Staroj Gori i Žepi. Ujedno, njihov je zadatak bio i da osiguraju naše magacine, stoku i druge potrepštine koje smo smjestili u zgrade Ergele. Sve ostale snage smo vratili na sektor Brankovića i Pešurića...

9. pitanje: Može li se reći da su svi ti ljudi u to vrijeme bili partizani, ili uopšteno - ustanici?

Odgovor: Većina su bili partizani, ali je bilo i onih koji se mogu nazvati samo ustanicima. Bitno je da su svi krenuli da se bore.

10. pitanje: Koje su oznake ustanici nosili? Jesu li svi imali iste?

Odgovor: Svi su nosili petokrake.

11. pitanje. Zašto Bataljon nije vršio političku aktivnost po muslimanskim selima?

Odgovor: Nije da nije vršio nikako, ali nije dovoljno, jer nismo imali ni snaga ni iskustva.

12. pitanje: Ali ni patrole nisu slate po muslimanskim selima. Na primjer, u selo Živaljeviće partizanska patrola u 1941. godini nikada nije zašla. Zašto kada je među partizanima iz toga sela na Romaniji bilo sedam boraca?

Odgovor: Nismo slali patrole, ali smo nekim mještanima (Srbima) dali oružje i oni su trebali da vrše i ta patroliranja. Dužni su bili da nas obavještavaju o svemu.

13. pitanje: Jesu li vas obavještavali?

Odgovor: Nije mi poznato.

14. pitanje: Znači li to da su naoružani mještani, koje ste odredili da vas obavještavaju, potajno bili četnički elementi?

Odgovor: Ne znam, ali je činjenica da zadatke nisu izvršavali.

15. pitanje: To bi onda jedino mogao da bude razlog zašto Komanda bataljona nije znala da se po muslimanskim selima vrše gotovo svakodnevni zločini, počev od polovine oktobra pa dalje, čak i nad partizanskim porodicama.

Odgovor: Nismo bili informisani. Međutim, ne bismo ni mogli mnogo pomoći, jer nismo imali komesare, a četnička propaganda je bila jaka.

16. pitanje: Ko je komandovao četom koju ste rasporedili da štiti magacine i ostalo u zgradama Ergele i prati situaciju na istočnom i sjevernom dijelu boričke visoravni prema Žepi?

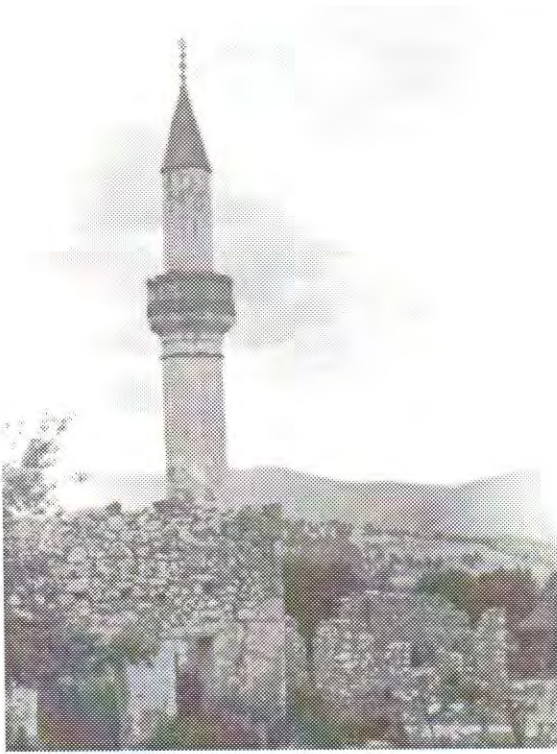
Odgovor: Nisam siguran, ali mi se čini da je to bio Džida.

17. pitanje: Ako je taj teritorij bio partizanski i ako ga je pokrivala vaša četa, a nije bilo nikakvih drugih formacija, znači li to da su partizani izvršili ili pomogli izvršenje navedenih zločina?

Odgovor: Jest bila naša teritorija, jest to pokrivala naša četa, ali zločine nisu izvršili niti pomogli partizani (ljutito). Otkud vam takva pomisao!”

Ona se sama nameće, generale, odgovoreno mu je.

Onaj, čija je teritorija, ko je kontroliše, čije ljudstvo je kontroliše, njegova je i odgovornost za sve dobro i sve loše što se na toj teritoriji dogodi. Ne može se teritorija i vlast svojatati, a zločine na njoj ne prihvatati! Ti zločini su bili suviše glasni i suviše vidljivi da bi se zataškali. Nebo je noću bilo upadno crveno iznad boričke visoravni, što je zapaženo s Romanije, Han Pijeska, Zelengore, iz Čajniča, Rudog, a Komanda bataljona, eto, nije ga zapazila sa daljine od jedva pet kilometara! Istovremeno desetak prvoboraca Bošnjaka iz tih sela, među kojima i narodni heroj Suljo Jahić, nalazilo se među partizanima i borilo oko Olova i Vareša. Borili su se protiv okupatora i ustaša, dok su njihova djeca, majke, braća i sestre klani ili živi spaljivani na navodno slobodnoj partizanskoj teritoriji od ljudi koji su na kapama “svi nosili petokrake”!



Spaljeni mekteb i
džamija u Živaljevićima

Rodoljub Čolaković je još tada, kao član Glavnog partizanskog štaba, uočio slične pojave na drugim mjestima, pa je zapisao o ustaničkom ljudstvu, "... o čijem kvalitetu moramo voditi računa, ako ne želimo da sami sebe obmanjujemo...".¹⁶ Međutim, Čolaković se toga nije sjetio u martu 1942. godine na suđenju 150-torici zarobljenih domaćih četnika na Borikama, kada ih je Vojni sud kojim je Čolaković predsjedavao oslobodio krivice, vjerovatno s razlogom, a samo dvadesetoricu osudio.¹⁷ Nije shvatio da među svjedocima nema ni jednog Bošnjaka, jer su svi bili pobijeni ili protjerani, a njihove kuće i štale spaljene, dok su srpski objekti svi bili čitavi. Da je i jedan

¹⁶ Rodoljub Čolaković, ZAPISI IZ OSLOBODILAČKOG RATA, tom I, Zagreb 1961., str. 308.

¹⁷ Isto, tom III, str. 254-258.

Bošnjak bio među svjedocima, a mogao se dovesti, Sud bi morao znatno veći broj osuditi, jer su u velikom broju bili zločinci nakon opisanog pokolja bošnjačkog naroda. To su dobrim dijelom oni isti ljudi o kojima je govorio general Prodanović. Njihovi predvodnici u zločinu bili su:

Drago Mitrović	Vojin Marjanović
Ratko Prelić	Milisav Đerić
Aleksa Prelić	Rade Stojanović
Milan Kušić	Đorđan Puhalac
Jevrem Tošić	Rade Puhalac
Marko Simić	Ratomir Puhalac
Marinko Simić	Stojan Ivanović
Miloš Petrović	Novica Planojević
Petko Milićević	Vlado Motika
Miladin Milićević	Sreten Sokolović
Đorđo Stjepanović	Mitar Bakmaz
Boriša Đerić	Boško Bakmaz
Desimir Đerić	Miloš Kušić
Miljko Novaković	Petar Bjelak i drugi.

Narodu je potpuno jasno ko je izvršio zločine genocida, on ih i naziva pravim imenom. Ako je taktička situacija u martu usloвила polovičnu i kompromisnu proceduru zvanična posljertatna politika i historiografija trebala je da to razgraniči, da se ogradi i ne pripisuje sebi ono što joj ne pripada, to jest da je ta teritorija u jesen i zimu 1941. godine bila četnička i van kontrole NOP-a. Neki lični interesi su prevladali pa tako nešto nije učinjeno, jer bi mnogo šta moralo biti reducirano. Naprotiv, lokalni borički poštar svakog mjeseca je po visoravni raznosio preko 250 boračkih penzija, od kojih su mnoge išle na ruke onima koji su aktivno terorizali, klali i palili bošnjački narod u označenom periodu. Potvrde i svjedočenja o statusu boraca NOP-a davali su im velikodušno i neki posljertatni generali JNA, čineći tako podvalu NOP-u, svjesno ili nesvjesno, i kaljajući njegovu generalnu

politiku po pitanju brige o narodu, koja je bila izrazito pozitivna. Naravno da pripadnici NOP-a (partizani) nisu izvršili pomenute zločine. Ovdje, na Borikama, su to učinili prikriveni četnici u ustaničkim redovima. To je nakon rata trebalo odlučnije javno reći i napisati, kako neupućeni ne bi bili krivo informisani i kako se time ne bi manipulisalo.

Dakle, priprema za masovni zločin nad bošnjačkim narodom od strane prikrivenih i otvorenih četnika počela je čim su ljudi sakupili ljetinu, ovrhli žito, svukli sijeno iz polja, navukli dovoljno drva i pripremili se za dugu boričku zimu. Pa i to što su pušteni da na miru urade sve poljoprivredne poslove dio je te pripreme, jer je pljačka uključena u planirani zločin. Dok su Bošnjaci užurbano obavljali svoje poslove, naoružani domaći Srbi kao uzgred, obilazili su ih po polju i njivama, po selu i baščama, nadzirući ih. Nikad se niko nije upitao zašto među tim naoružanim “čuvarima” reda i mira nema ni jednog Bošnjak? Kako to da ustanička Komanda (do oko 15. 11. 1941.) odredi samo Srbe za te poslove i da oni mogu kako hoće krstariti bošnjačkim selima, a ovi ne mogu ni priviriti u srpska?!

Bilo je nužno sve naprijed rečeno kazati, po prvi put za borički teritorij, jer je direktno ili indirektno povezano sa masovnim stradanjem bošnjačke djece u Drugom svjetskom ratu na konkretnom području. O tome su zvanični i važeći podaci veoma šturi ili netačni. Slično se događalo i na nekim drugim područjima, pogotovo tamo gdje su interesi talijanskog okupatora i ustaša tako diktirali. To govori o nedovoljnoj brizi na lokalnom nivou o bošnjačkom narodu od strane partizana (Borike, Rudo, Rogatica, Prača, Pljevlja, Foča, Kulen Vakuf itd.), bez obzira koliko u ustaničkim snagama učestvovali Bošnjaci i bošnjački narod. O tome svjedoči i dio teksta pomenutog feljtona o narodnom heroju Sulji Jahiću:

“Nekoliko dana iza ove borbe (na Varešu, oko 15. 12. 1941.), koja se pokazala uvodom u nedaće Muslimanskog partizanskog bataljona, sve su češće stizale vijesti o četničkom teroru po selima oko Rogatice i drugih mjesta sa čijih područja su bili borci u ovoj jedinici. U plamenu sopstvene kuće izginali su i svi članovi porodice Sulje Jahića.

Pomoći niotkuda nije bilo... Uznemirenost među borcima bila je razumljiva. Komešalo se. Mnogi su htjeli u potragu za svojim porodicama; neki su samovoljno napustili Bataljon... Svima je na umu bila profesorova (komesarova) misao: Odrasli iz 1941. godine odgovorni su pred mlađima i pred svojom djecom za ono što su učinili, kao i za ono što su mogli a nisu učinili. Neki su se u svojoj zaslijepljenosti i neznanju opredijelili za saradnju s okupatorom, za ustaše i četnike, za teror, pokolje i pljačku. Drugi su ostali pasivni, nisu ustali protiv terora i pružili pomoć ugroženima, čuvajući svoje imanje i porodicu i tako doprinosili uspostavljanju okupacionog i nepravednog sistema. Za sve to su odgovorni i treba ih nazivati pravim imenima...”.

Bošnjačka djeca su, dakle, i bukvalno bila prepuštena njihovim tamaniteljima u istočnoj Bosni. Direktne zaštite od partizana nije bilo dovoljno. Sporadični kratkoročni slučajevi više su zavaravali i pospješivali gajenje iluzija nego što su imali životni značaj za bošnjačku djecu. Čak kraće zadržavanje partizanskih jedinica u bošnjačkim selima rijetko se događalo. Pretežno tako išlo je i njihovo kretanje (marševi, manevri itd.). Dio bošnjačkog naroda u istočnoj Bosni spašen je zahvaljujući lokalnim tzv. muslimanskim milicijama i nekim NDH vojnim jedinicama u čijem sastavu su bili i domaći ljudi. Treba reći i to da partizanske jedinice nisu ni mogle pružiti potpuniju zaštitu, jer su svo vrijeme (do proljeća 1942.) tamo bile slabija strana u odnosu na četnike, ustaše i okupatore, i opterećene brojnim pročetničkim elementima. Indirektne zaštite je bilo, jer je samo postojanje partizanskog pokreta sa jasnom antifašističkom Platformom NOP-a ometalo četnike da se razmašu u svojoj planiranoj namjeri. A i svi uslovi za to išli su im naruku, jer je međunarodna politička javnost bila zabavljena sobom i niko nije obraćao pažnju na zbivanja u Bosni. Zato je Titov partizanski pokret, i pored grešaka i propusta, bio veoma važan faktor opstanka bošnjačkog naroda u tom kritičnom vremenu, što bošnjački narod nikada ne treba zaboraviti.

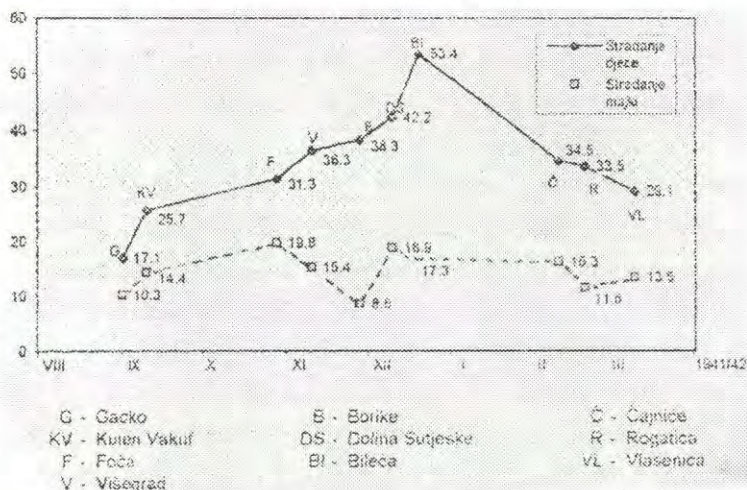
1.3.3. Kampanja zatiranja porodica

Intenzitet i vrijeme najvećeg smrtnog stradanja bošnjačke djece poklapa se sa rastom uticaja četničkog pokreta i periodom krize partizanskog pokreta (Dijagram 2), odnosno sa periodom pokušavanja NOP-a da sa četnicima nađe zajedničku platformu protiv okupatora.¹⁸ To traženje predugo je trajalo i koštalo bošnjački narod velikog broja žrtava, počev od konca avgusta i tokom septembra 1941. godine pa nadalje, kada je ustanički pokret imao pretežno jedan predznak - partizanski (Kulen Vakuf, Ljubinje, Bileća, Borike itd.)!

Tek kada je rukovodstvo NOP-a shvatilo šta su strateški ciljevi četničkog pokreta i kada ih od toga nije uspjelo odvratiti (krajem proljeća 1942. godine), došlo je naglo do pada intenziteta njihovog terora, jer se na silu odgovorilo silom po njihovim vojnim formacijama. Dotle je učinak protiv bošnjačke djece već bio katastrofalan i značio je oko 34.000 ubijene djece, što je 33,6 posto smrtno stradalog bošnjačkog naroda do tog vremena.

Dijagram 2:

Krivulja intenziteta stradanja djece i majki



¹⁸ Dr. Rasim Hurem, KRIZA NOP-A U BOSNI I HERCEGOVINI KRAJEM 1941. POČETKOM 1942. GODINE, Sarajevo 1972., str.32, 60 i dalje; Rodoljub Čolaković, navedeno djelo, tom II, str. 9-52.

Spiskovi porodica u kojima je ubijeno **više od dvoje djece** to zorno potvrđuju. Međutim i oni su nepotpuni i ovdje služe kao ilustracija i primjer.¹⁹ Navodimo samo neke od njih:

a) Područje Foče

Red. broj	Prezime i ime oca	Naselje	Datum masovnog zločina	Broj ubijene djece
1.	Kršo Šaban	Brod	VIII/42.	5
2.	Taranin Hasan	Brusna	1941.	3
3.	Pohara Mušan	"	1942.	6
4.	Džanko Selim	"	1943.	4
5.	Džanko Halil	"	"	4
6.	Musić Adem	Vakuf	1941.	4
7.	Musić Ramo	"	"	6
8.	Fulin Haso	"	"	4
9.	Kujundžić Medo	Vikoč	II/43.	4
10.	Muharem Abid	"	"	3
11.	Muharem Abid	"	II/43.	3
12.	Mujanović Šerif	"	"	3
13.	Moco Bajro	"	"	3
14.	Ćelo Smajo	Dubrava	"	5
15.	Karup Avdo	Dragovačka	VII/43.	4
16.	Matuh Bajro	"	"	3
17.	Hurić Alija	"	"	3
18.	Kreho Mumin	Draževo	1941.	3
19.	Zeković Meho	"	"	4
20.	Zeković Ramo	"	"	4
21.	Muslić Ibri	"	"	4
22.	Muslić Alija	"	"	4
23.	Mujić Omer	Deverdeke	"	4
24.	Mujanović Derviš	Godijeno	"	3

¹⁹ Sačinjeni na osnovu evidencije SUBNOR-a opština i navedenih djela Dedijera-Miletića, Tucakovića, Čekića i dr.

25.	Čaušević Alija	Grdijevići	VII/41.	3
26.	Ganović Šaban	"	X/42.	4
27.	Klinac Ibro	"	"	3
28.	Matuh Hadžo	Grdijevići	X/42.	4
29.	Tuco Tahir	"	"	4
30.	Rizo Smajo	"	"	4
31.	Hodžić Šučro	"	"	4
32.	Džanković Hadžan	"	"	4
33.	Softić Avdo	Đeđere	I/42.	5
34.	Softić Muhamed	"	"	3
35.	Smajović Šemso	Živkovci	1942.	3
36.	Hajdarević Ibro	Zaostro	"	3
37.	Kamerić Avdija	Ječmišta	II/43.	3
38.	Muhović Bećir	"	"	4
39.	Vejo Mujo	Kosman	I/42.	3
40.	Vejo Halim	"	"	3
41.	Poturak Fehim	Karoševo	VII/42.	3
42.	Hadžimuratović Suljo	Kuta	1942.	4
43.	Podrug Osman	Kremin	VIII/42.	3
44.	Tahto Mujo	Krna Jela	1941.	3
45.	Delić Smajo	Kunovo	"	4
46.	Delić Meho	"	"	3
47.	Delić Nazif	"	"	4
48.	Delić Murat	"	"	3
49.	Delić Mujkan	"	"	3
50.	Halap Murat	"	"	3
51.	Šandal Hasan	"	1943.	3
52.	Zec Smajo	"	1941.	5
53.	Zec Muradif	"	"	4
54.	Lisica Jašar	"	"	4
55.	Ramović Redžo	"	"	3
56.	Tahirović Alija	Igoče	I/42.	3
57.	Muharem Abid	Luke	1943.	5
58.	Baručija Jusuf	M.Marevo	1941.	3
59.	Rizvanović M.	Prevrač	"	4

60.	Bekan Salko	Prevrač	1943.	3
61.	Puriš Alkan	Puriši	1942.	3
62.	Ramović Murat	Pacjani	1941.	3
63.	Kovač Šobo	Ravan	I/42.	4
64.	Klinac Hadžan	Račići	II/43.	4
65.	Bašić Avdo	Slatina	1942.	4
66.	Konjević Hajro	"	"	3
67.	Milatović Selim	"	1941.	4
68.	Čaušević Omer	"	"	4
69.	Polovina Mujo	"	VIII/42.	4
70.	Bićo Alija	Travnik	"	4
71.	Bekan Nazif	Tvrđaci	XII/41.	3
72.	Avdić Meša	"	"	3
73.	Bukva Bajro	"	II/43.	3
74.	Imamović Adem	Ćurevo	I/42.	3
75.	Ramović Pašan	"	"	3
76.	Džamalića Omer	"	"	3
77.	Ovčina Ibro	Foča	VII/41.	3
78.	Dedović Edhem	"	VIII/42.	3
79.	Žiga Hasan	"	"	4
80.	Kašmo Hasan	"	"	3
81.	Lojo Latif	"	"	3
82.	Čavrk Salko	"	VII/41.	3
83.	Mujezinović Aljo	Čelebići	"	3
84.	Ramić Hašim	"	"	4
85.	Čatović Hamdo	"	"	3
86.	Hadžimusić Šaćir	"	"	3
87.	Hodžić Huso	"	"	3
88.	Ćoro Salko	Šadići	"	3
89.	Ćoro Zahir	"	"	4
90.	Mrav Rašid	Šurkovac	"	4
91.	Halilović Mujo	Šuljevi	"	3
92.	Đulić Ibro	Šuljevi	1943.	3
93.	Iković Bećir	"	"	3
94.	Memić Memo	"	"	4

Mnoge od ovih porodica potpuno su iskorjenjene, jer su zajedno sa djecom ubijena oba roditelja i ostali ukućani. Takvih porodica u ovom spisku je 29, a ukupno na fočanskom području, koliko se uspjele evidentirati, bilo je 86. U odnosu na ukupno evidentirane žrtve rata, na djecu se odnosi 31,3 posto. Međutim, to nisu konačne brojke, jer mnogi nastradali nisu evidentirani u opštinskom SUBNOR-u, čak i cijele porodice! Prema brojnim četničkim dokumentima i dokumentima organa vlasti NDH, koje navode V. Dedijer - A. Miletić i S. Čekić da se zaključiti da je brojka žrtava bošnjačkog naroda bila znatno veća u odnosu na prikazano stanje.

b) Područje Rogatice (bez Borika)

Red. broj	Prezime i ime oca	Naselje	Datum masovnog zločina	Broj ubijene djece
1.	Brkić Salko	Radevići	XI/41.	5
2.	Dedajić Rašid	Berkovići	XII/41.	3
3.	Hamzić Hasan	Lubardići	"	3
4.	Hodžić Nezir	Pokrivenik	1943.	4
5.	Bičić Mehmed	Borovac	XII/41.	5
6.	Česko Zejnil	Laze	"	5
7.	Torlak Mehmed	"	"	5
8.	Zimić Mehmed	Purtići	"	3
9.	Pandža Mujo	Stop	"	7
10.	Imamović Mehmed	"	"	5
11.	Imamović Mušan	Stop	XII/41.	5
12.	Hrvačić Alija	"	"	7
13.	Hrvačić Šahin	"	"	3
14.	Žiga Hakija	Kukavice	X/43.	3
15.	Jamaković Jusuf	"	"	5
16.	Šljivo Himzo	Brčigovo	XII/41.	3
17.	Bahto Hašim	Vragolovi	1944.	3
18.	Hećo Salko	Borovske	III/42	5
19.	Zukanović Adil	"	"	6
20.	Dizdarević Hilmo	Plješevica	I/42.	5
21.	Dizdarević Osman	"	"	7
22.	Ramazanović Kurban	Rogatice	X/43.	5
23.	Ferhatbegović Ahmet	"	"	5

I u evidenciji rogatičkog SUBNOR-a spiskovi smrtno stradalih su nepotpuni i više puta prepravljani, čak i suhom olovkom, zbog čega izgledaju izrazito neuredni, kao nevažni. Popisivači i ovdje kao i u većini istočnobosanskih opština bili su ljudi srpske nacionalnosti. Žrtve su, međutim, pretežno bošnjačke nacionalnosti, pa je moguć i taj razlog aljkavog odnosa prema žrtvama rata. Mnoge porodice nisu uopšte evidentirane, mnogima nije upisano godište pa se ne zna jesu li bili djeca ili odrasli u vrijeme pogibije. Mnoga izginula djeca su prikazana kao odrasli, jer im se starost računala sa godinom popisa a ne pogibije, itd. Pa i tako nepotpuni podaci govore da je među smrtno stradalim bilo 33,5 posto djece.

c) Područje Višegrada

Red. Broj	Prezime i ime oca	Naselje	Datum masovnog Zločina	Broj ubijene djece
1.	Tufekčić Hasan	Dušće	1941./42.	6
2.	Dedić Osman	Mirlovići	"	3
3.	Balić Meho	Višegrad	"	5
4.	Bektaš Salkan	"	"	5
5.	Bićo Avdo	"	"	3
6.	Bihorac Hamdija	"	"	3
7.	Bošnjak Imšir	"	"	4
8.	Fazlić Vahid	"	"	3
9.	Fejzić Alija	"	"	3
10.	Huseinović Meho	"	"	4
11.	Karišik Ibrahim	"	"	3
12.	Karišik Hasib	"	"	3
13.	Maluhić Ibro	"	"	3
14.	Mekić Rašid	"	"	5
15.	Mekić Selim	"	"	5
16.	Branković Alija	"	"	3
17.	Merdanović Nezir	D.Crnča	1941./42.	3
18.	Mukanović Salko	"	"	6
19.	Seferović Alija	"	"	3
20.	Torlaković Lutvo	"	"	4

21.	Branković Himzo	"	1943.	3
22.	Toskić Avdo	Nezuci	"	4
23.	Toskić Meho	"	"	4
24.	Ramović Mehmed	Brezja	1941./42.	3
25.	Gušo Salko	Bodežnik	"	5
26.	Bećirević Fehim	Šip	"	3
27.	Spahić Mehmed	Koritnik	"	4
28.	Porodica Turohan	Obravnje	1941./42.	4
29.	Vila Dervo	Mušići	"	5
30.	Murtić Mujo	"	"	3
31.	Zuban Meho	"	"	4
32.	Zuban Smail	"	"	3
33.	Bajrić Zajko	Resnik	"	3
34.	Bajrić Šečo	"	"	3
35.	Bukva Omer	"	"	5
36.	Smajić Hakija	Sendići	"	5
37.	Smajić Himzo	Resnik	"	3
38.	Osmanbegović Meho	Vlahovići	"	3
39.	Hodžić Salih	"	"	6
40.	Muratagić Ramo	"	"	3
41.	Muratagić Mujo	"	"	3
42.	Ahmetagić Hamid	"	"	3
43.	Ahmetagić Malić	"	"	4
44.	Junuzović Sabit	"	"	4
45.	Šabanović Ibro	"	"	4
46.	Avdić Abid	Dubovo	1941./42.	4
47.	Sučeska Nazif	Presjeka	"	4
48.	Kljun Hamid	Prelovo	"	5
49.	Dizdarević Ismet	Dobrun	"	3
50.	Puhalo Sulejman	Barimo	"	3
51.	Kićo Adil	Miloševići	"	6
52.	Gero Ibrahim	Kabernik	"	4
53.	Mulaomerović Meho	"	"	3
54.	Cocalić Avdija	Štitarevo	"	3
55.	Cocalić Hakija	"	"	7
56.	Cocalić Ibro	"	"	3
57.	Cocalić Mehmed	"	"	3
58.	Arnaut Alija	"	"	3

59.	Fejzić Betko	"	"	4
60.	Haskić Avdija	Štitarevo	1941./42.	6
61.	Ždero Mujo	"	"	7
62.	Ždero Rašid	"	"	4
63.	Ždero Salih	"	"	4
64.	Smajlović Hamed	"	"	5
65.	Smajlović Mujo	"	"	5
66.	Cocalić Muhamed	"	"	3
67.	Cozalić Hajro	"	"	5
68.	Huseinović Ibro	"	"	5
69.	Selimović Hamid	"	"	5
70.	Haskić Ibro	"	"	4
71.	Liska Hamed	Rnjišta	"	4
72.	Čavkušić Nurko	"	"	5
73.	Poljo Huso	Kupusovići	"	3
74.	Kupus Suljo	"	"	3
75.	Osmanagić Nail	Pozderčići	"	4
76.	Kapetanović Ejub	Kapetanovići	"	4
77.	Kapetanović Salko	"	"	3
78.	Subašić Ibrišim	Rnjišta	"	4
79.	Karahodžić Meho	Klašnik	"	3
80.	Dervišagić Ahmet	"	"	3
81.	Ohranović Mehmed	"	"	4
82.	Ohranović Hamed	"	"	3
83.	Bešlija Ibro	"	"	3
84.	Delibašić Mujo	"	"	4
85.	Bajraktarević Hasan	"	"	4
86.	Dudajević Abid	Kamenica	"	3
87.	Dudajević Ago	"	"	3
88.	Šibalo Mustafa	Kamenica	"	3
89.	Čamdžić Medo	"	"	3
90.	Kešmer Šečo	"	"	3
91.	Čakar Hakija	Zakrsnica	"	3
92.	Karčić Huso	Drokan	1941./42.	5
93.	Sejdić Mušan	"	"	4
94.	Samardžić Smail	Barimo	"	3
95.	Parabuća Mujo	C.Vrh	"	3

U odnosu na ukupan broj poimenično evidentiranih žrtava četničkog terora, na djecu do 16 godina starosti odnosi se 36,3 posto. Na tom području izrazito se atakovalo na starija godišta muške djece, na primjer: uzrast 16 godina - odnos 47 dječaka prema 18 djevojčica; uzrast 15 godina - odnos je 47:24, uzrast 14 godina - odnos je 43:31, uzrast 13 godina - odnos 25:22, uzrast 12 godina - odnos je 38:24. Procjene govore da je na višegradskom području bilo oko 8.000 žrtava četničkog terora, od toga 3.008 djece (Tucaković, str. 48./49.), ali sve te žrtve nisu evidentirane zbog aljkavosti vlasti nakon rata. Tucaković poimenično navodi (str. 107.) 99 od 300 porodica čija su ognjišta ugašena četničkim terorom. To je kraj sa najvećim brojem zatrvenih, iskorjenjenih bošnjačkih porodica u Drugom svjetskom ratu. U tom kraju svako naselje je bilo stratište masovnog pomora djece. Primjera radi navodimo tabelarni pregled stradanja djece u nekim od tih naselja, na osnovu spiskova u knjizi Ibrahima Kljuna VIŠEGRAD - HRONIKA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA, i skrećemo pažnju na procenete (Tabela 6):

Tabela 6:

Razmjere stradanja djece u višegradskom kraju

Naselje	Ukupno Ubijenih	Od toga ubijeno djece				
		0-6 god.	7-13 god.	14-16 god.	Sv. Djece	%
grad Višegrad	334	67	53	16	136	40,7
selo Kamenica	96	16	12	3	31	32,3
selo Klašnik	139	15	29	10	54	38,8
selo Štitarevo	252	47	55	17	119	47,2
selo Resnik	78	16	19	4	39	50,0
selo Vlahovići	118	20	20	15	55	46,6
selo Dobrun	118	32	7	4	43	36,4
Ukupno:	1134	213	195	69	477	42,0

Najveći broj žrtava usmrćen je, kao i u drugim mjestima, masovnim spaljivanjem živih ljudi u kućama i štalama, među kojima je uvijek bilo najviše djece i njihovih majki. Među 2.446 evidentiranih žrtava bilo je 378 majki ubijene djece, što je 15,4 posto. Počinitelji su i ovdje bili domaći četnici i tzv. "ustanici".

d) Područje Vlasenice

Red. broj	Prezime i ime oca	Naselje	Datum masovnog zločina	Broj ubijene djece
1.	Ademović Halil	G.Vrsinje	26.3.1942.	7
2.	Ademović Selim	"	"	3
3.	Ademović Adem	"	"	3
4.	Turković Meho	"	"	4
5.	Turković Ibro	"	"	4
6.	Aličević Adem	"	"	4
7.	Hrnjić Suljo	"	"	7
8.	Pirić Tale	"	"	4
9.	Kasumović Ibrišim	"	"	3
10.	Turković Nedžib	"	"	6
11.	Turković Šaćkan	"	"	5
12.	Turković Suljo	"	"	3
13.	Osmanović Selim	"	"	3
14.	Durić Meho	Durići	X/1941.	3
15.	Hurić Hasan	Šadići Donji	IV/1942.	3
16.	Juradžić Mujo	Mešići	X/1941.	3
17.	Hajdarević Meho	Neđeljista	XII/1941.	5
18.	Salihović Tale	Donje Vrsinje	7.1.1942.	3
19.	Geruvić Ibrahim	Sebiočina	X/1943.	3
20.	Geruvić Munin	"	"	3
21.	Salihović Mujo	D.Vrsinje	7.1.1942.	3
22.	Tuzlić Bećir	"	"	4
23.	Avdić Jusuf	"	"	3

24.	Tuzlić Alija	"	"	3
25.	Ademović Nurko	"	30.3.1942.	5
26.	Husejnović Husein	"	"	3
27.	Zuhrić Bego	"	"	3
28.	Zuhrić Šećan	"	"	4
29.	Malović Hurem	"	"	3
30.	Malović Osmo	"	"	4
31.	Bećirović Hašid	Pomol	IV/1942.	3
32.	Bećirović Salko	"	"	3
33.	Bećirović Nurija	"	"	3
34.	Bećirović Osman	"	"	3
35.	Selimović Osman	"	"	4
36.	Selimović Husejin	"	"	3
37.	Hasanović Mehmed	"	"	5
38.	Džebo Rešid	"	"	3
39.	Dedić Juso	"	5.4.1942.	6
40.	Tabaković Sinan	"	"	5
41.	Ademović Mustafa	Nurići	II/1942.	3
42.	Topčić Ibro	Vlasenica	1941/42.	4

Slično rogatičkom, čajničkom, goraždanskom i ruđanskom (Rudo) SUBNOR-u koji su se prilikom popisa nakon rata aljkavo odnosili prema ratnim žrtvama, vlasenički SUBNOR je činio isto. Stradanje mnogih porodica nije uopšte evidentirano, čak ni nakon intervencija odbornika pojedinih naselja. Manjkavosti (slučajne ili namjerne?) su naročito brojne kada su djeca u pitanju. Evidentirano je mnogo porodica u kojima je smrtno stradalo više članova istog oca, ali bez upisanog godišta, pa se nisu mogli uvrstiti među djecu do 16 godina starosti. Za neke je upisano samo da su djeca, ali bez imena i godišta itd., što otežava statističku obradu. Ipak, evidentno je da je među ukupnim žrtvama četničkog terora bilo 29,1 posto djece do 16 godina starosti. Takođe je evidentirano da je većina djece ubijeno tako što su živa spaljena zajedno s njihovim majkama.

e) Područje Pljevalja

Red. broj	Prezime i ime oca	Naselje	Datum masovnog zločina	Broj ubijene djece
1.	Gogalić B.	Jabuka	II/1943.	3
2.	Dizdar H.	Gradar	"	3
3.	Imširović	"	"	5
4.	Karakaš S.	"	"	6
5.	Kelemiš M.	Đuli	"	3
6.	Kelemiš J.	"	"	5
7.	Klapuh H.	Klapusi	"	5
8.	Klapuh I.	"	"	5
9.	Klapuh Š.	"	"	4
10.	Klapuh S.	"	"	4
11.	Klapuh S.	"	"	4
12.	Koroza H.	Kukavice	"	3
13.	Koroza R.	"	"	5
14.	Kubur M.	Strahov Do	"	4
15.	Mašović A.	Strahov Do	II/1943.	3
16.	Muhović M.	Bjelaševina	"	3
17.	Nagalija S.	Strahov Do	"	4
18.	Pucar M.	Gradac	"	3
19.	Pucar H.	"	"	3
20.	Hajdarević M.	Kukavice	"	4
21.	Čengić O.	Đuli	"	3
22.	Čengić H.	"	"	4
23.	Džehović B.	Gradac	"	7
24.	Adilović J.	Kovačevići	"	3
25.	Borčić S.	Bukovica	"	4
26.	Barčić S.	Planjsko	"	4
27.	Gec A.	Vojnići	"	4
28.	Gec P.	Mrčići	"	3
29.	Kadrić H.	Hajlovine	"	3
30.	Kiselica M.	"	"	5

31.	Klapuh J.	Geusi	"	3
32.	Kržava H.	Močevići	"	5
33.	Kruho D.	Kara	"	5
34.	Močević .	Močevići	"	5
35.	Močević J.	"	"	6
36.	Močević S.	"	"	3
37.	Močević M.	"	"	3
38.	Musić M.	Vojnići	"	4
39.	Musić S.	Hajlovina	"	3
40.	Osmanagić H.	Bukovica	"	3
41.	Raščić M.	Raščići	"	4
42.	Raščić H.	"	"	4
43.	Rizvanović O.	Mrčići	"	5
44.	Rogo S.	Kržava	"	4
45.	Fazlić M.	Močevići	II/1942.	4
46.	Fočić S.	Gunjičići	"	3
47.	Hamzić S.	Močevići	II/1942.	6
48.	Hodžić O.	Bukovica	"	5
49.	Hošo I.	"	"	3
50.	Čardaklija M.	Čardak	"	3
51.	Džaka H.	Bukovica	"	3
52.	Šabović M.	"	"	5
53.	Šatara M.	Kržava	"	6
54.	Džidić S.	Tara	"	4
55.	Dizdar A.	Tračica	"	3
56.	Dizdar M.	"	"	3
57.	Dizdar E.	"	"	3
58.	Dizdar S.	"	"	4
59.	Doksan S.	"	"	3
60.	Doksan M.	"	"	5
61.	Kopriva D.	Čestin	"	5
62.	Kordić Š.	Prečica	"	4
63.	Kos H.	"	"	6
64.	Kurundžija Š.	"	"	6
65.	Kurundžija S.	"	"	4

66.	Letić Š.	Čestin	"	4
67.	Lika T.	Lehovo Brdo	"	3
68.	Lika H.	"	"	5
69.	Lisica A.	Mrčevo	"	5
70.	Lisica I.	"	"	3
71.	Lisica A.	Popov Do	"	3
72.	Lisica A.	Lehovo Brdo	"	4
73.	Lisica R.	"	"	3
74.	Lisica M.	Mrčevo	"	3
75.	Lisica S.	"	"	4
76.	Lisica N.	"	"	5
77.	Lisica M.	Lehovo Brdo	"	3
78.	Lisica Š.	"	"	4
79.	Lisica M.	Lehovo Brdo	II/1942.	3
80.	Mašović H.	Crci	"	4
81.	Mašović Š.	Gradac	"	3
82.	Muhović Š.	Mrčevo	"	4
83.	Muhović S.	Lehovo Brdo	"	3
84.	Nurak M.	Mrčevo	"	4
85.	Pohara M.	Lehovo Brdo	"	3
86.	Pupo S.	Pračica	"	4
87.	Sijamić A.	Poros	"	4
88.	Smajlović S.	Cerovci	"	4
89.	Smajlović B.	"	"	7
90.	Tole A.	Mrčevo	"	3
91.	Hadžić D.	Cerovci	"	3
92.	Hekalo K.	Bijedići	"	4
93.	Hekalo N.	"	"	4
94.	Hekalo I.	"	"	4
95.	Hekalo M.	"	"	4
96.	Hodović J.	Cerovci	"	4
97.	Džanković F.	Pračica	"	3
98.	Šljuka Š.	Šljuke	"	5
99.	Šljuka A.	"	"	8
100.	Šubić R.	Pračica	"	3

Djeca bošnjačkog naroda Sandžaka masovno su stradala u posebnim vojno-političkim uslovima. Naime, tamo nije bilo ustaša, niti se, njihovim terorom nad srpskim življem, mogao pravdati pogrom nad Bošnjacima. Nije u početku bilo ni jačeg partizanskog pokreta. Tamo su bili talijanski okupator i četničke jedinice Pavla Đurišića. Prema tome, masovno stradanje Bošnjaka u tom kraju nije posljedica “odgovora” na ustaške zločine, već ratni cilj četničkog pokreta u skladu sa ranije utvrđenim planom i programom (vidi: V. Dedijer - A. Miletić, Š. Tucaković i S. Čekić). Područje Pljevalja u našem uzorku samo je primjer koji ilustruje stradanje bošnjačke djece i njihovih majki i u sandžačkom kraju. Iz uporednih podataka vidi se da nigdje tolika stradanja nisu registrovana (53,0 posto djece i 25,6 posto majki). Po mišljenju navedenih autora to je samo dio od ukupnog broja smrtno stradalih pripadnika bošnjačko-muslimanskog naroda, jer mnogi nisu evidentirani.

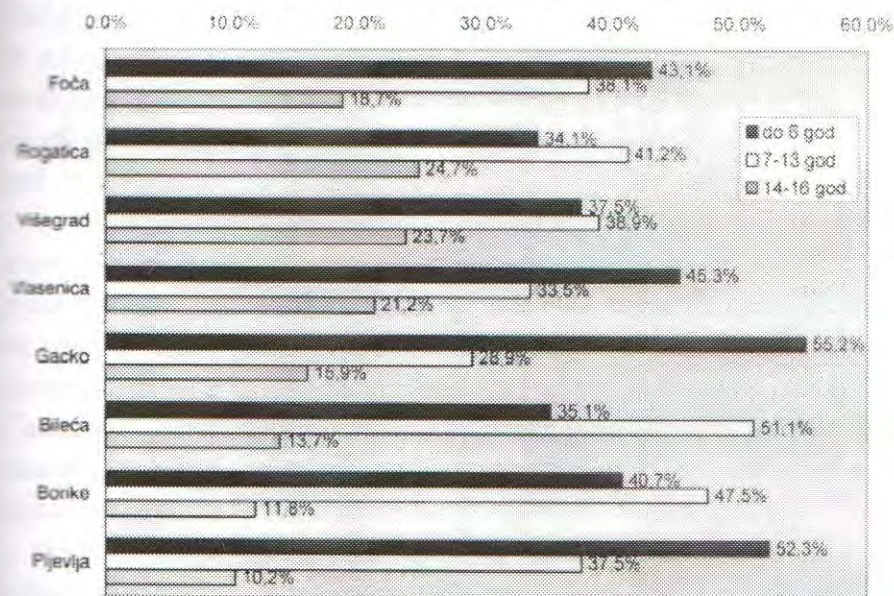
Ilustracije radi Tabela 7 i Dijagram 3 pokazuju nam starosnu strukturu smrtno stradale bošnjačke djece u Drugom svjetskom ratu na područjima iz našeg uzorka. Slično je i u svim drugim mjestima masovnog stradanja u Bosni i Hercegovini i Sandžaku.

Tabela 7:

Starosna struktura usmrćene djece

Teritori- jalno područje	Starosne grupe djece						Ukupno				
	do 6 god.		7-13 god.		14-16 god.		M		Ž		Sv.
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj
Foča	396	43,	350	38,1	172	18,7	523	57,0	395	43,0	918
Rogatica	112	34,1	135	41,2	81	24,7	202	61,6	126	38,4	328
Višegrad	333	37,5	345	38,9	210	23,7	502	56,5	386	43,5	888
Vlasenica	122	45,3	90	33,5	57	21,2	160	59,5	109	40,5	269
Gacko	21	55,2	11	28,9	6	15,9	30	78,9	8	21,1	38
Bileća	46	35,1	67	51,1	18	13,7	80	61,0	51	38,9	131
Borike	120	40,7	140	47,5	35	11,8	156	52,8	139	47,2	295
Pljevlja	414	52,3	297	37,5	80	10,2	397	50,2	394	49,8	791
Ukupno	1564	42,8	1435	39,2	659	18,0	2050	56,0	1608	44,0	3658

Dijagramska ilustracija Tabele 7.



Za razliku od drugih krajeva, na pljevaljskom području podjednako su stradala muška i ženska djeca. To može da znači da su ovdje četnici imali za cilj potpuno eliminisanje bošnjačkog etnosa sa tog prostora. U drugim krajevima stradanje muške djece znatno je veće od stradanja ženske djece, što se uz Tabelu 7 vidi i iz Tabele 8. Zbog prisutne nevjerice u mogućnost potpune fizičke eliminacije bošnjačkog etnosa u istočnoj Bosni i istočnoj Hercegovini, koju su iskazivali mnogi domaći Srbi, pristupilo se eliminaciji prvenstveno muškog dijela populacije, od najmlađih do najstarijih. Cilj je bio gašenje što većeg broja ognjišta po muškoj liniji, čime bi se stekli uslovi i za drugi cilj: sticanje vlasništva nad tuđom zemljom. Oba ta cilja smatrana su strateškim nacionalnim interesom.

Muška bošnjačka djeca u mnogim mjestima nemilosrdno su uništavana, mahom spaljivanjem, naročito dječaci iznad deset godina starosti. Dešavalo se da je mjera bila puška, a ponekad i kratka "talijanka". Dječak rastom viši od te puške, bez obzira na godine starosti, gubio je život.

Sve četničke grupe Pavla Đurišića, Sergija Mihajlovića, Drage Mitrovića, Aćima Babića i drugih komandanata imale su bar po jednu kratku pušku, koju je obično nosio najmlađi ili najmanje “ugledan” četnik. Služila im je i kao mjera za pravdanje ubijanja muške djece. A sve majke svijeta, zna se, vole i žele da im djeca, posebno sinovi, brzo rastu. To je u kulturi ovdašnjih naroda. Može se samo naslutiti šta su mislile te majke dok su čekale da im sinove izmjere puškom, bez obzira je li to bila “talijanka”.

I pisac ovih redova, kao osmogodišnjak, iskusio je ovu vrstu torture. Negdje između sela Rakitnice i Dobrašine u rogatičkom kraju koncem decembra 1941. godine kolonu izbjeglog naroda iz pokolja na Borikama presrela je grupa četnika. Prikazujući se dobronamjernim, izdvajali su sve odrasle muškarce i mušku djecu veću od “talijanke”. U jednom trenutku iz gomile naroda potrčale su prema šumi tri mlade žene u namjeri da pobjegnu. Za njima otrčaše dvojica četnika od kojih je i onaj sa “talijanskom” puškom. Plašeći se opšteg meteža i masovnog bježanja, četnici su ubrzano nastavili izdvajanje muške djece mjereći ih, sada, njemačkom puškom koja je bila znatno duža. Tako su mnogi dječaci ostali živi, u protivnom “talijanska” puška odvela bi ih u sigurnu smrt, kao i sve izdvojene toga dana.

Da je postojala **namjera** zatiranja muške djece, detaljnije prikazuje Tabela 8 i Dijagram 4. U starosnoj grupi do šest godina muška i ženska djeca svojim izgledom i odijevanjem malo su se razlikovala, pa četnici nisu mogli vršiti selekciju a da namjera ne bi bila očita. Otuda i približno ujednačeni procenti smrtnog stradanja djece oba pola. Međutim, već u dobi od 7-13 godina raspoznavanje je bilo lakše, pa je i nasilna smrtnost muške dječije populacije djece bila znatno veća. Pogotovo kod populacije treće starosne skupine od 14-16 godina. Mnoge majke uočile su, doduše pokasno, tu namjeru četnika, pa su mušku djecu oblačile u žensku odjeću i tako ih spašavale od mjerenja puškom i odvođenja u smrt.

Tabela 8:

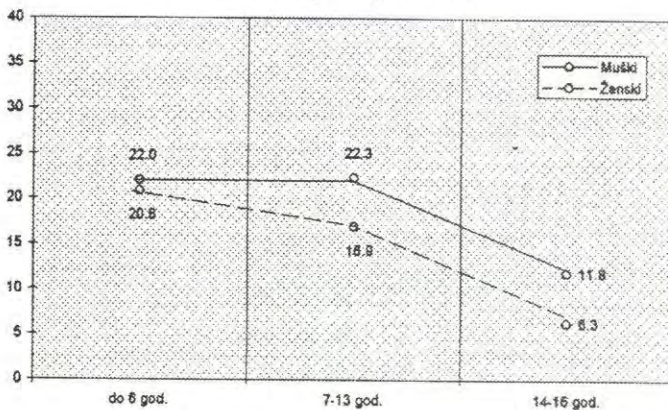
Polna struktura usmrćene djece (u procentima)

Teritorijalno područje	Broj djece u uzorku	Starosne grupe djece					
		do 6 godina		7-13 godina		14-16 godina	
		M	Ž	M	Ž	M	Ž
Foča	918	22,0	21,1	22,1	16,0	12,8	5,9
Rogatica	328	18,3	15,8	22,5	18,6	20,7	3,9
Višegrad	888	19,9	17,7	21,3	17,5	15,4	8,2
Vlasenica	269	23,4	21,9	22,7	10,7	13,3	7,8
Gacko	38	42,1	13,1	21,0	7,8	15,8	0,0
Bileća	131	19,0	16,0	31,3	19,9	10,7	3,1
Borike	295	22,0	18,6	28,4	18,9	2,4	9,4
Pljevlja	791	24,7	27,5	19,8	17,7	5,6	4,5
Ukupno: Broj	3658	803	761	817	618	430	229
%	100	22,0	20,8	22,3	16,9	11,8	6,3

To su, ponavljamo, **samo primjeri** koji ilustruju namjeru četničkog pokreta da fizički eliminiše bošnjački narod iz istočne Bosne, Sandžaka i istočne Hercegovine, ali i iz drugih krajeva. Ujedno to su primjeri koji pokazuju kako se planskim uništenjem djece zatiru cijele porodice i, gledano na dužu stazu, eliminiše jedan narod s određenog prostora. Drugim riječima kazano, kako se efikasno ostvaruje planirani genocid.

Dijagram 4:

Namjera politike



1.3.4. Razmjere stradanja

Djeca svih naroda na tlu Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu stradala su pretežno kod svojih kuća, ili u koncentracionim logorima, ili na izbjegličkom putu u potrazi za sigurnijim boravištem (Zbornik radova DECA, RAT, REVOLUCIJA i monografija RAT I DJECA KOZARE, Dragoja Lukića to najpotpunije osvjetljavaju). Mnoga su, međutim, stradala i tako što su ih roditelji odazivajući se pozivu na otpor okupatoru, želeći da im djeca budu bezbjednija, povelili u partizanske vojne jedinice, pa su bila izložena istim nedaćama kao i te jedinice. Nedaće su podnosili zajedno sa ostalom djecom-siročadima prikupljenim po šumarcima i žbunju kuda su protutnjali četnici i ustaše, a koja su u partizanskim jedinicama našla utočište i spas. Ono što su ta djeca doživjela u tzv. četvrtoj i petoj ofanzivi tokom zime i proljeća 1943. godine prevazilazi sva do tada opisivana stradanja djece u ratovima. Česti pokreti zbog dejstava neprijatelja primoravali su djecu da se iznova, po ko zna koji put u kratkom roku, vraćaju u surovu ratnu stvarnost.

Povlačeći se pred ofanzivom, kompletni partizanski dječiji domovi pripajani su drugim domovima stvarajući sve veći dječiji zbjeg. Među njima i tek oslobođena potkozarska djeca iz koncentracionog logora Jastrebarsko. Na tom putu od mjesta do mjesta, po snijegu i bespuću, djeca su doživljavala smrzavanje, glad, umor, tifus, masakre od četnika, ustaša i njemačke vojske, osipajući se. "Taj prizor neću nikada zaboraviti. Po snijegu koji se skorio, njih tridesetak, zaista najmlađih, koračali su naporno, gegajući se, polako i smireno, bez plača, zaista su bili maleni, uzrasta između četiri i pet godina. S njima su bile dvije žene"..., pričala je kasnije Cecilija Čabo - Cinoti.²⁰ Brzo ih je pokosila "bijela smrt", jer je tih dana planinom Šator bjesnila ledena oluja. Njemački vojnici i ustaše nisu morali da zalaze dublje u planinu, dovoljno je bilo da djeca u nju zađu i zanoće.

²⁰ R. Bulatović i D. Nikić, PARTIZANSKI DJEČIJI DOMOVI U BIH OD 1941.-1943. GODINE, Livno 1986., str. 57.

Mala tjelesa nisu mogla savladati studen. Ona je bila veći okov i od okupatorskog i ustaško-četničkog terora, logorske gladi i žeđi, nadljudskih napora koje su nametali stalni pokreti i marševi u borbi za goli život. Studen ih je pretvorila u sledene male kipove kao spomenike. Spomenike nečovještvu! Ko je onda njihov ubica? Okupatori? Ustaše? Četnici? Rat?

*Kolona malih glava
u ledu Šator-planine
nakon četvrte ofanzive
u zagrljaju bespuća spava.*

*Šta su i kome skrivila
stvorenja nedužna
pa skončaje bijelom smrću
kažnjena,
daleko od ognjišta,
gladna i bezizlazna?*

*Zar im ne bi previše od sudbine
što su siročad?*

*I sada su tamo
na mrtvoj straži,
u ledu im imena uklesana.*

*Šator-planina,
gromada ledna i moćna,
sjeća se predobro
smrznutih tijela,
ukočenih
i priča djeci fjukom vjetrova
o zlu što dođe sa Zapada.²¹*

²¹ R. Arnautović, NE UBIJAJTE NEBO, Zenica 1999., str. 58. i ostale citirane pjesme objavljene su u istoj zbirici.

Ista, ako ne i gora sudbina zadesila je i gotovo kompletan Partizanski dječiji dom iz Livna sa šezdesetero djece povlačeći se preko ledenog Zlopolja i gudurama Sutjeske,²² mada su borci činili sve da zaštite djecu. Njihova sleđena tijela u grupicama, ili iskasapljena gdje su sustignuta govorila su o karakteru tog rata. A Zlopolje je time opravdalo svoje ime, mada samim tim ono nije krivo za zločin nad djecom. Ili su kriva djeca što su baš preko Zlopolja tražila glavi spas?! Zar djeca zbog toga mogu biti kriva? Pa, ona su samo bježala pred smrću! Nisu znala za političke pokrete, ideologije i ciljeve vojnih formacija u ratu. Ona su bježanjem spašavala svoj život. Zar djeca nemaju pravo na bježanje? A bježala su u tom pravcu jer su na suprotnom već bila i otud jedva živu glavu izvukla. Zar ih je zbog toga trebalo ubijati i pritom se nad njima iživljavati? Nad djecom od pet, šest, sedam godina! Je li to služilo na čast “vojnica” pa makar to bili i ustaše ili četnici? Ne, ni njima lično, ni vojsci kojoj su pripadali. A vojska koja ubija djecu, namjerno i svjesno, ne može pobijediti. Nikada to nije mogla. Kako li to vojni stratezi ne znaju? Čudno!

Oni koji su preživjeli golgotu Zlopolja i Sutjeske i bili zarobljeni, stradali su od četničke kame u fočanskom zatvoru nakon povlačenja njemačkih vojnika.²³ Tako su, nakon mnogo napora i patnji, završili mali Krajišnici, Kuprešani, Jajčani, Prozorani, Hercegovci, Jevreji, Srbi, Muslimani, Hrvati, Romi, njih preko 100... Njihovi nejaki, izmučeni životi od jednog terora na Kozari, u Krajini, u dječijem logoru Jastrebarsko okončani su drugim terorom. Između ta dva terora bilo je razlike, ali je vrijeme ispunjeno bezbrojnim strahovima, patnjama i trpljenjem.

Kada trpi odrastao čovjek, onda to čini njegova volja, cilj, neki ideal, pa je to shvatljivo. Ali kako shvatiti stoičko trpljenje te djece od četiri do sedam, osam godina starosti, bez suza, bez žalbi? Koja su bila i gladna, i bosa, i gola, izmučena. Kao sedmogodišnja Lejla iz Livna

²² Isto, str. 61. i 72.

²³ Jolan Levinger - Dragoslav Ognjanović, SA DEČJIM DOMOM OD LIVNA DO SUTJESKE, u zborniku DECA, RAT, REVOLUCIJA, Beograd 1981., str. 334.

koja je iscrpljena pješaćenjem i shrvana tifusom molila, poput starice, da je više ne nose, da je ostave na Zelengori "kad ću ionako uskoro umrijeti". Nisu je ostavili, a ona je nečujno izdahnula zaledivši Monalizin osmeh na svome licu. Kako shvatiti takvo ponašanje djece? Nikako drugačije sem kao instinktivnu borbu za goli opstanak, za preživljavanje. Pa i takvu djecu bi, eto, neljudi iskasapili. Kakva li je bila njihova anatomija i fiziologija kada su mogli na tu mršavu iznemoglu dječicu potegnuti svoje krvave kame? I još među četiri zida, u zatvoru!

Posebno je pitanje svrsishodnosti pokretanja zbjegova i dječijih domova s vojskom, izlagati ih oružju i stradanju. Da li je to bilo vojnički korektno? Mnogi će reći da nije, jer je i vojska usporavana i ometana u potencijalnim taktičkim manevrima, zbog čega je trpila gubitke. Ali, tada se to činilo jedino ispravnim. Politički pogotovo, visokomoralnim u ondašnjim okolnostima. U svakom slučaju bila je dobra namjera, volja i želja da se djeca spasu, i to je nepobitna činjenica kojom se naš NOP u Drugom svjetskom ratu mogao ponositi.

Ono što su doživjela djeca Bosne i Hercegovine predstavlja sam vrhunac ljudskog stradanja (Tabela 3). "Njih nisu mimoišle prve razorne bombe bačene na sela i gradove, surovi progoni sa ognjišta i internacije, spaljeni domovi i zbjegovi u bespuću, masovni zločini okupatora i njihovih pomagača, strijeljanje u naručju, u kolijevci i stalku, u majčinoj utrobi i stravični nož u rukama krvnika, logori smrti, bodljikave žice, robijaški brojevi i peći u kojima su sagorijevali ljudi, sve dječije bolesti odjednom, tifus, glad i mnoge druge nedaće".²⁴

Ona su svestrano zlostavljana, masovno ubijana, živa spaljivana i živa bacana u jame i rijeke zajedno s majkama i ostalim narodom. Pri tome se jasno ispoljio slijedeći paradoks: tadašnja zagrebačka politika uništavala je srpsku djecu u zapadnoj Bosni, a beogradska politika bošnjačku djecu u istočnoj Bosni, Sandžaku i istočnoj Hercegovini! Dakle, nije odgovor usmjeren prema počinitelju zločina, nego prema unaprijed određenom strateškom cilju politike, u čemu su bošnjačka djeca izvukla deblji kraj...

²⁴ Dragoje Lukić, DJECA BOSANSKE KRAJINE U NOB-i I SOCIJALISTIČKOJ REVOLUCIJI, u zborniku DECA, RAT, REVOLUCIJA, Beograd 1981., str. 117.

Sve u svemu, teško je bilo biti dijete u Drugom svjetskom ratu, veoma teško. Djeca su zajedno s majkama uvijek bila prva na udaru. Svima naoružanim a zlonamjernim. Pa i među njima djeca su nepogrješivo razlikovala silnike. I prema njima se adekvatno ponašala. Tako, ako bi došao uniformisani vojnik, nepoznat, pa počeo tući, otimati, maltretirati, vikati - djeca su to lakše primala, gotovo su kao odrasli rezonovala: rat je, šta ćeš! Ali kada bi došao komšija kojeg djeca poznaju, u uniformi ili bez uniforme, pa ih počeo terorirati - to im je najteže padalo, to nisu mogla da shvate kao odrasli. U njihovim očima i na licima ostajalo je skamenjeno pitanje i nedoumica, a usta otvorena. Razmišljanja im nisu nalazila odgovor. Do juče prijazne i vesele komšije, koji su dolazili i tu pili kafu, pričali, šalili se, najednom, se sada pretvaraju u nasilnike. Izvršitelji fašističke politike, nasilno se ponašaju čak i prema djeci, kao da je njihov svijet ili kao da će takvo stanje za njih ostati vječito! A i oni su imali sitnu djecu, ili mlađu braću i sestre. Nisu ni pomišljali da i njih može neko, sutra, na sličan način terorirati. Tako se i događalo...

Oni koji su preživjeli znaju šta je i kakav je bio Drugi svjetski rat. Oni u svojoj duši nose njegov pečat...

“To mi se urezalo u pamćenje pa nikako da zaboravim, stalno to sanjam i trzam se u snu... uvijek mi se pojavljuje fočanski most i ne da mi da se naspavam. Zato se naježim čim se spomene riječ most...”, kaže K.S. iz Prevraca kod Foče, koja je slučajno preživjela pokolj na drinskom mostu 1942. godine.

“Meni se urezalo u pamćenje kada su nas djecu silom odvajali od majki i kada su nas u Sunji dijelili tamošnjim porodicama. Ja sam bila zadnja i uhvatila sam se za suknju jedne žene da me ona uzme kako me ne bi vratili u vagone voza za logor...” priča M. B. iz Bos. Gradiške.

“Niko mi se nije radovao, jer sam rođena sedam dana nakon što su mi ubili oca... Zavidila sam drugima koji su imali oca. Nas petero sitne djece a majka sama, jadnica borila se herojski, ali je oboljela i umrla...”, riječi su K. A. iz Žepča čije suze kao bujice i same dopunjuju tužnu priču.

“Glad i užasna hladnoća, bez odjeće i obuće, a nas četvero sitne djece bez igdje ikoga. Pa onda tifus... to mi se najdublje urezalo u sjećanje, užas!”, kazuje H. I. iz okoline Žepča, a njeno sjetno lice sve to potvrđuje.

“Dobro sam zapamtio zbjegove naroda po šumama i bježanje preko brda i planina po drugim selima, hladnoću, glad, bose noge u hladnom blatu, vječitu želju za snom. Stalno smo nekud bježali i od nekog se skrivali, stalno su djeci govorili da šutimo... Pa onaj tifus, skoro svi bolesni, nemoćni, kao ljesa, a valja bježati, bez hrane, obuće i odjeće, strašno...”, prisjeća se S. M. iz okoline Olova.

Svima je, kažu, Drugi svjetski rat veliki teret, pritiska ih i ne da im mira, jer u njemu nisu bili na periferiji, već u samom njegovom centru. A takvih je veoma mnogo i oni su bili ta armija malih stradalnika koji su lutali pojedinačno ili u grupicama. Kretali su se zemljom u svim pravcima tražeći smiraj i kakav-takav zalogaj. To je dio višestrukog genocida ostvarenog na tlu Bosne i Hercegovine nad svim njenim narodima.

Uporednom analizom više izvora moguće je sačiniti približan pregled smrtno stradale djece i ratne siročadi po nacionalnoj pripadnosti u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu (Tabela 9).

Kako se vidi, ukupan broj ratne siročadi u našem pregledu znatno je manji nego u zvaničnoj statistici (Tabela 15), jer su popisivači 1946. godine u većini sredina aljkavo obavili svoj zadatak, što se može vidjeti iz arhivske građe i objavljene literature. Napominjemo da su procenti o stradanju djece pojedine nacije izvedeni samo u odnosu na ukupan broj stradale djece u Bosni i Hercegovini po pojedinim kolonama u Tabeli, a ne u odnosu na stradanje određenog naroda.

Tabela 9:

**Nacionalni sastav stradale djece
u Drugom svjetskom ratu (procjena)**

Nacionalnost djece	Smrtno stradanje		Ratna siročad		Ukupno	
	Broj djece	%	Broj djece	%	Broj djece	%
1	2	3	4	5	6	7
Bošnjačka	37000	40,8	59000	48,5	96000	45,3
Srpska	46000	50,7	51000	42,0	97000	45,7
Hrvatska	2900	3,3	9000	7,4	11900	5,6
Jevrejska	3900	4,3	600	0,5	4500	2,1
Ostali	800	0,9	1800	1,5	2600	1,3
Ukupno:	90600	100,0	121400	100,0	212000	100,0

Moglo bi se ovdje postaviti pitanje, zašto je izgled i sadržaj Tabele 9 takav kakav je? Jedan od mogućih odgovora glasio bi: Srpski narod u BiH u Drugom svjetskom ratu bio je iznenađen, naročito u prvoj fazi rata, agresivnošću i odlučnošću ustaškog pokreta da genocidnim radnjama u najkraćem roku ostvari svoj fašistički plan. Iznenađenje je bilo tim veće jer je znano da srpski narod na balkanskim prostorima ima zavidan nivo odbrambene kulture. Slično je bilo i s jevrejskim narodom čija odbrambena kultura u svjetskim relacijama visoko kotira. Znači, vođstva tih naroda, pred rat, nisu uradila valjanu procjenu, inače bi ishod smrtnog stradanja njihove djece bio povoljniji. Visok procenat smrtnog stradanja djece bošnjačkog naroda nije rezultat iznenađenja, već neprijateljskih političkih programa zasnovanim na genocidu, kako sa istoka tako i sa zapada, uz veliku pomoć bošnjačke podložnosti raznim iluzijama. Slično, samo drastičnije, dogodilo mu se i u ratu 1991.-1995. godine...

1.4. Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1991. - 1995. godine

Ono što se dogodilo Bosni i Hercegovini i njenom nesrpskom stanovništvu 1992. godine samo je novi makijavelistički pokušaj ostvarivanja planom i programom koncipiranih vjekovnih želja o stvaranju "velike Srbije" na račun drugih. Tačno po nacrtima Garašanina i Moljevića, ovoga puta u novom omotu, sa fašistoidnim metodama, agresijom i genocidom kao glavnim sadržajem.²⁵ Pri tome se zaista nisu birala sredstva. Uvedene su i brojne srpske "inovacije" u tehnologiji vođenja rata, kao što su: masovni živi štit, masovni konclogori za iscrpljivanje i ubijanje ljudi, masovno silovanje, masovni teror sa distance itd.

U svemu tome djeca su bila obavezni objekt zločina, a u primjeni nekih metoda u mnogim sredinama izrazito se atakovalo na djecu. Na mušku djecu fizičkom likvidacijom bez obzira na uzrast, ili odsijecanjem njihovih polnih organa. Na žensku djecu višestrukim organizovanim silovanjem i na taj način razaranjem njihovog duševnog sklopa. Cilj je bio jasan: fizičko zatiranje, duševno razaranje, moralno dezorijentisanje. A bez zdrave djece nema u perspektivi ni naroda; bez majki uz djecu preživjela siročad više su hendikepirana... Tako se na dugu stazu umanjuje kvalitet jednog naroda, a njegov uticaj u društvu marginalizira. Sličan teror bošnjačka djeca doživjela su i od hrvatskog agresora i Hrvatskog vijeća obrane - HVO od početka 1993. do proljeća 1994. godine. Dakle, udžbenička slika genocida.

*Kud će im duše, o Svemoćni,
je li to pravda tvoja?*

*I riknu neman zlokobno:
Jedan će narod nestati!*

²⁵ Vidi Dr. Elizabet Erdman-Pandžić (Elisabeth von Erdman-Pandžić), VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI, u zborniku radova GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1998., str. 159.

*Ko gromovi topovi zaurlaše,
noževi i krv se spojiše,
trupla za gozbu crve pozvaše.*

*Poteče rijeka najduža od svih
ubogih jetima
u svim pravcima Bosne.
Rijeka ničija, nebriga svačija,
klana, nedoklana, na koljena bacana...
Bez oslonca pogleda majke
u vrtlogu bespuća i krvi
lutaju siročad zbunjena
poput djevojčice iz bajke
snujući topli dom.*

*Znaš li, planino divljine puna,
da li se izbavi mala Fatima,
ona
sa očima punim tuge
zbog prtine duge
i bijele pustinje pred sobom?*

*Kud će im duše, o Svemoćni,
je li to pravda tvoja?*

Zbog svega toga umjesna je tvrdnja da je u ovom ratu teže bilo biti nejakom dijete i brižna majka nego i u Drugom svjetskom ratu! Bio je to rat izrazito protiv djece i njihovih majki. U historiji ratova takav se nikada nigdje nije dogodio. Na žalost, indirektno je uveliko odobren i stimulisan od Evropske zajednice i Organizacije ujedinjenih nacija, dugo uz prećutnu saglasnost Sjedinjenih Američkih Država i Pokreta nesvrstanih. Taj rat je bio naša patnja a njihova sramota. Jer, ubijanje i zlostavljanje djece i njihovih majki nije zločin samo izvršilaca već i pasivnih posmatrača. Sve im je rječju i slikom svakodnevno servirano putem njihovih medija i od njihovih novinara.

Vidjeli su golema stradanja Bijeljine, Foče, Ravna, Kozarca, Prijedora, Sanskog Mosta, Višegrada, Goražda, Rogatice, Cerske, Srebrenice, Žepe, Zvornika, Bratunca, Bos. Broda, Brčkog, Dervente, Olova, Gradačca, Sarajeva, Viteza, Prozora, Mostara, Maglaja, Gacka, Jajca, Bihaća, Bos. Krupe i drugih mjesta širom Bosne i Hercegovine. Vidjeli su masakre, koncentracione logore, rijeke prognanih; čuli su i pročitali o sistemskim organizovanim masovnim silovanjima, čak i djevojčica od sedam godina i manje; o masovnim klanjima djece i njihovih majki nad jamama, na mostovima, u logorima; o spaljivanju hiljada žive djece, žena i starih osoba u kućama i drugim objektima; o umiranju od iznuđene gladi, granatiranja, smrzavanja itd. Sve su to vidjeli, čuli i pročitali u svojim sredstvima informisanja, od svojih izvještača i drugih svjedoka sa lica mjesta. Pa ipak su direktno ili indirektno svojim nečinjenjem podržavali takav rat i njegove zločine. Zato su i oni indirektni **saučesnici** u tim zločinima. Konvencija o pravima djeteta, usvojena jednoglasno 20. 11. 1989. godine u Generalnoj skupštini UN, nije ih obavezivala! Nije njima ništa značila. Na kraju 20. stoljeća i u uslovima postojanja i važenja čitave šume međunarodnih konvencija, deklaracija, rezolucija, protokola i drugih pravnih dokumenata koji regulišu načine ponašanja ljudi i država u miru i ratu. U Predgovoru svojoj knjizi "SVJEDOK GENOCIDA" američki novinar Roj Gatman (Roy Gutman)²⁶ napisao je "Molim vas, pokušajte doći ovamo. Ovdje se mnogo ubija. Muslimane u stočnim vagonima prebacuju kroz Banju Luku. Prošle je noći ovdje bilo 25 željezničkih stočnih vagona punih žena, staraca i djece. Nije nam bilo dopušteno da im se približimo. Možete li to zamisliti? To je kao kad su Jevreje slali u Aušvic (Auschwitz). U ime čovječnosti, molim vas, dođite".

"Glas koji se čuo s druge strane žice pripadao je muslimanskom političkom vođi iz Banje Luke, drugog po veličini grada u Bosni i Hercegovini. Bilo je to 9. jula 1992. godine".

²⁶ Roj Gatman (Roy Gutman), SVJEDOK GENOCIDA (naslov originala: A WITNESS TO GENOCIDE, New York 1993.), Sarajevo 1995., str. 7-8, 12, 18-19, 35.



Predgovor bosanskom izdanju Gatman je počeo:

“Ovo je izvještaj jednog novinara o najstrašnijem zločinu protiv jednog evropskog naroda još od doba nacističkog holokausta. Srbijanske vlasti i vođe pobunjenih bosanskih Srba nazivaju ga “etničkim čišćenjem”, a vlade i institucije Zapada su taj eufemizam prihvatile kao da su ga same izrodile. Činjenice međutim govore da se radi o genocidu - namjernom pokušaju da se istrijebi jedan narod samo zbog svoje pripadnosti određenoj religiji.

Razmjere ovog zločina nesumnjivo govore o tome da je, kao i holokaust, i on bio planiran i nadgledan. Ne postoji način na koji bi bilo ko mogao ad hoc stvoriti čitav gulag koncentracionih logora, sistematično provoditi silovanja, organizovati masovne deportacije, oskrnaviti na hiljade religijskih svetinja i uništiti vjekovno kulturno nasljeđe. Samo je država sposobna organizovati zločine takvih razmjera.

Zločin ovakvih dimenzija nije mogao biti počinjen u tajnosti. Da bi se desio genocid, velike sile i međunarodne institucije zadužene za nadzor nad kolektivnom sigurnošću i ljudskim pravima moraju zažmiriti. One su to i učinile...

Vlade zapadnih zemalja su smislile i načine za odvratanje pozornosti. Uz pretpostavku da je Bosna već bila poražena i da je rat okončan, velike sile su žrtvi osporile pravo da se brani. Svoju savjest su olakšali doniranjem hrane i lijekova i slanjem oružanih snaga za nadgledanje procesa isporuke, a onda cinično iskoristili taj akt milosrđa da opravdaju embargo na naoružanje. Kao saučesnici u ubistvu, obezbijedili su čak i “automobil za bjekstvo” u formi diplomatskog procesa koji je na jednaku razinu “zaraćenih strana” podigao i zločince i žrtve i koji rutinski smišlja “mirovne planove” koji nemaju nikakve veze sa bilo kojim principom međunarodnog prava.

... Dok ovo pišem, još postoje koncentracioni logori (početkom 1995.). Srpske vlasti u Banjoj Luci su sredinom zime pokupile iz njihovih domova političke i kulturne čelnike Hrvata i Muslimana, izložile ih hladnoći bez ikakve zaštite, i poslale ih da poginu u živom

štitu za vrijeme borbi. Međunarodni informativni mediji, paralizirani indiferentnošću javnosti spram zvjerstava, jedva da su i pomenuli ovaj ratni zločin”.²⁷

U UVODU knjige Gatman je bio precizniji: “... Uprkos nekim uvjerljivim izvještajima štampe o “etničkom čišćenju”, u načelu su zapadne vlade nastavile sa svojom šutnjom. Međutim, ni na koji način nisu mogle ignorirati reakcije javnosti nakon što su televizijske mreže prikazale napade srpske artiljerije na građane koji su čekali u redu za kruh ili na sarajevsko groblje 24. maja 1992. Baker (James Baker) je pozvao na pružanje pomoći, ali ne i na stvarnu pomoć...”.²⁸

I mnogi drugi, domaći i strani kompetentni autori, pisali su i govorili o tome. Navešćemo samo neke od njih, čiji su tekstovi i govori objavljeni u već pomenutom Zborniku radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini.²⁹

Maršal Frimen Haris (Marshall Freeman Harris):

“U pogledu genocida, Administracija je uporno i bez okolišanja odbijala da koristi ovu riječ. Različiti pojedinci i organizacije su u više navrata vršili pritisak na **Administraciju da brutalnu agresiju označi njenim pravim imenom “genocid”, ali u tome nisu imali uspjeha...**

Umjesto jasne determinacije, Administracija se krila iza sljedećih tvrdnji: da srpski napad **“graniči sa genocidom”**, da su “pojedine akcije” bosanskih Srba bile **“pokušaj genocida”** i da takvo ponašanje čini **“akte genocida”**.

Razlog takvog okolišenja je jasan: nazivati srpsku kampanju **“genocidom”** umjesto uljepšanim nazivom **“etničko čišćenje”** bi uveliko pojačalo pritisak na Administraciju da se genocid zaustavi. Odbijajući da ovo jednostavno prihvati, Administracija je, ipak,

²⁷ Isto, str. 7-8.

²⁸ Isto, str. 35.

²⁹ .: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1998., str. 541-542, 545-547, 739-743.

potkopala svoj moralni autoritet, svoju političku snagu kao globalnu silu i svoj kredibilitet potpisnika internacionalnih ugovora, uključujući i samu Konvenciju o genocidu”.

Frenk Mekloski (Frank McCloskey):

“Prihvatanje od strane Zapada jedne od najvećih otimačina teritorija u modernoj historiji, u suprotnosti je sa svim uspostavljenim zakonskim i humanističkim principima. Očito, u dekadama koje slijede takvo ponašanje imaće veoma negativne posljedice.

Slijedeća negativna stvar bilo je odbijanje Administracije da **agresiju** jasno nazove **genocidom** počinjenim od strane Srba. On je priznao da su se desile užasne stvari, “ravne genocidu”, ali ih nije nazvao genocidom. Obećao je pismeni odgovor na moj usmeni i pismeni zahtjev. Duže od dvije godine nakon toga ja još uvijek čekam taj odgovor. Jedan izvor iz Stejt departmenta objasnio je da odgovor nije poslat jer sam ja javno tražio Kristoferovu ostavku. U monografiji Ričarda Džonsona (Richard Johnson) iz Stejt departmenta ovi događaji su tretirani mnogo razumljivije i naučnički detaljno”.

U izvještaju američke Centralne obavještajne službe - CIA od jula 1995. godine, sa bosanskih prostora objavljeno je:

“Dokazi koji se mogu izvući iz medijskih izvještaja, izvještaja međunarodnih humanitarnih agencija, iskaza izbjeglica i drugih izvora informacija ukazuju da su Srbi odgovorni za ogromnu većinu etničkog čišćenja u Bosni...”.

“Podržane kampanje etničkog čišćenja koje su vodili bosanski Srbi od 1992. godine rezultirale su vjerovatnom smrću desetina hiljada nesrba, raseljavanjem drugih stotina hiljada i radikalnom promjenom u demografiji Bosne. Do 90 posto nesrba koji su živjeli na 65 procenata Bosne koja je sada pod srpskom kontrolom natjerano je na bijeg, bilo je zatočeno ili ubijeno. Više od 3.000 naselja - uglavnom na područjima koja kontrolišu Srbi - uništeno je a nekih 1,3 miliona Bosanaca, prvenstveno Bošnjaka, raseljeno je po Bosni što je uglavnom posljedica etničkog čišćenja.

Najkrvavija runda etničkog čišćenja u bosanskom konfliktu odigrala se 1992. i 1993., ali se srpski napori da se protjeraju nesrbi

nastavljaju. Od prošlog ljeta protjerano je više od 16.000 nesrba iz sjeverne Bosne, a samo ovog mjeseca nove hiljade ih je natjerano iz istočnih enklava Srebrenice i Žepe.

Očigledna, sistematska i široko rasprostranjena priroda srpskih akcija snažno ukazuje na to da su, od početka konflikta, politički i vojni lideri bosanskih Srba igrali centralnu ulogu u namjernom uništavanju i rasturanju bosanskog nesrpskog stanovništva.

Približno oko 2 miliona ljudi sa područja države bivše Jugoslavije je raseljeno. Oni i dalje žive negdje, u svojoj ili u nekoj drugoj republici, bivše Jugoslavije. Oko 1,300.000 raseljenih lica nalazi se u Bosni, a većina njih su Bošnjaci koji su bili prisiljeni da napuste područja koja kontrolišu Srbi. Uz to, približno oko još 1,000.000 izbjeglica iz bivše Jugoslavije je pobjeglo u inostranstvo, prema informacijama UN, a većina od njih u Evropu”.

Tilman Cilh (Tilman Zülch), predsjednik Društva za ugrožene narode Getingen (Göttingen):

“... Američka vlada raspolagala je vrlo rano stotinama pojedinačnih informacija koje su - sveukupno gledano - mogle dati dovoljan pregled zločina srpskih trupa u Bosni. Američka tajna služba posjedovala je osim toga i satelitske snimke koncentracionih logora, koje su do danas ostale uskraćene javnosti...

Osuđivati zločine nacionalsocijalizma danas više nije hrabrost. To je, samo po sebi razumljiva, obaveza svakog demokrate, ali time se ne postaje i borac protiv toga. I tako, kao borci za ljudska prava, nanovo moramo doživljavati da jedni te isti političari, intelektualci i crkveni velikodostojnici, koji strastveno osuđuju holokaust, ne žele ništa znati o današnjim ratnim zločinima, kakav je genocid u Bosni. Da ne govorimo o tome da nešto preduzmu kako bi ga spriječili. Evropa nije ništa naučila iz holokausta...

Oko 90 procenata ratnih zločina počinile su srpske jedinice, i to kao planirani genocid za vrijeme agresije na suverenu Republiku Bosnu i Hercegovinu, članicu Ujedinjenih naroda. U zločinima su učestvovala trupe vojske Savezne Republike Jugoslavije, djelimično

pod imenom Jugoslovenske narodne armije, srpske kolaboracionističke formacije iz Bosne i Hercegovine, paravojne jedinice iz Srbije i Crne Gore, kao i naoružani civili - bosanski Srbi...”.³⁰

Norman Cigar u svojoj knjizi “GENOCID U BOSNI - POLITIKA “ETNIČKOG ČIŠĆENJA” naglašava:

“Ova studija opovrgava tvrdnju da je genocid - ili etničko čišćenje, kako ga obično nazivaju - koji je pogodio Muslimane Bosne i Hercegovine bio samo nenamjeren i nesretan nusprodukt borbi ili građanskog rata. Naprotiv, bila je to racionalna politika, direktna i planska posljedica svjesne političke odluke koju je donio srpski establišment u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Ova politika je implementirana namjerno i sistematski kao dio šire strategije za postizanje dobro definisanog, konkretnog, političkog cilja, a to je stvaranje jedne proširene, etnički čiste, velike Srbije.

U vezi sa tim stoji tvrdnja da je međunarodna reakcija bila uveliko neefikasna u sprječavanju genocida ili u poništavanju njegovih trenutnih rezultata i stoga, uprkos demonstraciji dobrih namjera, bilo je to, ustvari, samo podsticanje genocida. Dalja, posljedica odbijanja Organizacije ujedinjenih nacija (OUN) da prekine viktimizaciju bila je erozija moralnih barijera i političkih sankcija za koje se vjerovalo da su bile uspostavljene u društvu nakon Drugog svjetskog rata. U stvarnosti, vjerovatno je da će ovakav stav rezultirati nastavkom političke nestabilnosti... etnička čišćenja u multietničkim društvima širom zemaljske kugle postajaće sve više i više realna ako ostali potencijalni izvršioc i dođu do zaključka da je ta ideologija uspješan i prihvatljiv politički model...

Kakva god bila politika Međunarodne zajednice prema Bosni i Hercegovini i kakve je god uspješne mjere koristila, ona nije uspjela spriječiti genocid. Međunarodna zajednica je trebala ranije poduzeti

³⁰ .: ETNIČKO ČIŠĆENJE - GENOCID ZA “VELIKU SRBIJU”, Dokumentacija Društva za ugrožene narode (Naslov originala: ETNISCHE SÄUBERUNG - VÖLKERMORD FÜR “GROSSERBIEN”; Eine Dokumentation der Gesellschaft für bedrohte Völker, Sarajevo 1996., str. 14-16.

mного odlučnije akcije da bi spriječila ili zaustavila tragediju. Zvaničnici mnogih zemalja, koji su neposredno radili na ovim pitanjima, bili su razočarani neaktivnošću svojih vlada. U SAD, naprimjer, desio se slučaj bez presedana: “pet zvaničnika Ministarstva inostranih poslova dali su zbog toga ostavke, navodeći kao razlog svoju frustriranost zbog odbijanja da se formuliše efikasan i pravovremen američki odgovor”...

“Ključ borbe protiv genocida je blagovremeno i široko publikovanje informacija, posebno kada je u pitanju relativno slaba sila kao što su bili Srbi... Možda čak ni veća informiranost ne bi uticala na odgovor Međunarodne zajednice na holokaust ili buduće slučajeve genocida...

Na kraju krajeva, najveću cijenu genocida u Bosni i Hercegovini, mogao bi platiti sistem vrijednosti ovoga svijeta. U moralnom smislu, ovaj slučaj nameće uznemirujuću viziju budućnosti. Istinska opasnost leži u tome da ovakav stav značajno utiče da buduće situacije u kojima osjećaj ogorčenosti društva počinje postepeno da se umanjuje zbog spremnosti tog istog društva, naravno preko njegove volje, da prihvati genocid kao dio političkog procesa. U tom slučaju, svaka nacija, institucija i pojedinac snosiće dio moralne odgovornosti zbog dozvoljavanja da se dogode takve tragedije...”³¹

I tako dalje. Mnogo je uglednih naučnih radnika, političara i institucija koji su osudili ponašanje Međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini u periodu 1991.-1995. godine. Čini se da je vrhunac tog nezadovoljstva i neslaganja u ostavci **Tadeuša Mazovjeckog** (Tadeusz Mazowiecki), specijalnog izvjestitelja Komisije UN za ljudska prava za bivšu Jugoslaviju, koju je on podnio 27. jula 1995. godine.

Objašnjavajući razloge podnošenja ostavke, ovaj humanista i bivši poljski premijer novinarima je rekao: **“Međunarodna zajednica bi morala odustati od svoje hipokrizije prema Bosni jer mi tvrdimo da je branimo, dok je u stvari napuštamo... Ne može se sa**

³¹ Norman Cigar, GENOCID U BOSNI - POLITIKA “ETNIČKOG ČIŠĆENJA” (Naslov originala: GENOCIDE IN BOSNIA, The Policy of “Ethnic Cleansing”), Sarajevo 1998., str. 12, 172, 174, 283, 239.

kredibilitetom govoriti o zaštiti ljudskih prava kad postoji nedostatak konzistentnosti i hrabrosti što pokazuje Međunarodna zajednica i njeni lideri...”, jer su oni na Londonskoj konferenciji o Bosni “**prihvatili pad Srebrenice i pomirili se sa (predstojećim) padom Žepe**” kao zaštićenih zona UN u Bosni i Hercegovini. Time se javno prihvata obrazac o “**veoma ozbiljnom narušavanju ljudskih prava u ogromnim razmjerama što se može opisati samo kao barbarizam**”, kazao je Tadeuš Mazovjecki, zaključivši: “**Ne vidim više mogućnost da se mandat za ljudska prava koji je meni povjeren nastavi... Pojedinaac ne može vjerodostojno govoriti o ljudskim pravima, dok Međunarodna zajednica i njeni lideri nemaju hrabrosti da štite ta prava... Sama stabilnost međunarodnog poretka i principa civilizacije je na kocki zbog bosanskog pitanja. Zločini su činjeni brzo i brutalno, a nasuprot tome, reakcija Međunarodne zajednice bila je spora i neefikasna**”.³²

Kako je Mazovjecki dobro radio i koliko je bio u pravu u svojim nalazima putem osamnaest izvještaja tokom svog mandata, govore i slijedeća priznanja: “Vaši izvještaji u proteklim godinama, pripremljeni u veoma teškim okolnostima, daju rijetko objektivnu analizu veoma komplikovanih problema i izuzetno dramatičnih događaja” - pisao je predsjednik Savjeta parlamenta Evrope, **Miguel Angel Martinez** (Miguel Angel Martinez). Uz to, preporuke koje su sadržane u izvještajima su imale direktnu težinu za pokušaje da se riješi konflikt. “Vi ste formulisali veoma važne preporuke, počev od uspostavljanja zaštićenih zona koje bi, da su od Međunarodne zajednice dobile na vrijeme pravu podršku, mogle promijeniti evoluciju konflikta” - pisao je ministar inostranih poslova Francuske **Erve de Šaret** (Herve de Charette).³³

³² Zbornik radova “GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995.”, str. 680; ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA U SREBRENICI ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991.-1995., Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Sarajevu 12. jula 1997., Edicija SREBRENICA 1995, Knj. 1, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo 1998., str. 78; časopis “ZLOCIN” br. 3-4/95, Sarajevo, str. 42.

³³ Zbornik radova “GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995.”, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1998., str. 683.

Posebno je upitno zašto je Svijet stao uz napadača a ne uz žrtvu? Zašto je embargom na uvoz oružja samo žrtvi vezao ruke? Šta Svijet i njegove institucije imaju protiv bošnjačke djece? Čime su ta djeca Svijet zadužila da se prema njima tako odnosi? Zašto majke i djeca tog Svijeta na vrijeme nisu digli svoj glas u prilog bošnjačke djece? Zašto to nisu masovnije učinile njihove škole, naučne i vjerske institucije? Zašto su dopustili usmrćenje 36.000 djece pa tek onda reagovali?

Mnogo je ovakvih pitanja koja Svijetu postavljaju bošnjačka djeca. I ne samo ona. Prepuštanje djece Srebrenice, Goražda, Žepe, Sarajeva, Mostara, Olova, Maglaja, Bihaća ubicama s brda je zločin i **izdaja** svega što se do ovog rata smatralo dostignućem civilizacije. I to od onih koji su najpozvaniji da to ne čine: Ujedinjene nacije, Evropska zajednica, Pokret nesvrstanih i sve velike sile. Prije svega to je izdaja humanosti i humanističkih principa, svih. Bošnjačka djeca pitaju i pitaće Svijet i posebno majke, žene i škole u njemu: šta je to savjest čovječanstva? Ako to nisu djeca, šta je onda? **“Bosanski užasi sigurno spadaju među najveće tragedije čovječanstava u drugoj polovici dvadesetog stoljeća”**, rekao je američki ambasador u Komisiji UN-a za prava čovjeka **Ričard Šifter** (Richard Schifter) 9.2.1994. godine, a zabilježio Roj Gatman u svojoj knjizi “SVJEDOK GENOCIDA” na strani 195.

Doduše, agresija na Bosnu i Hercegovinu 1991. godine jedan je od 93 rata koliko ih se u svijetu dogodilo od 1900. do konca 1995. godine, i u kojima je učestvovalo 70 država i poginulo 5 miliona ljudi.³⁴ Ujedno to je jedan od najkrvavijih i najgenocidnijih u istoriji ratovanja. Sigurno je i najnepravedniji među ratovima u posljednje vrijeme, sa najčudnijom svjetskopoličkom kulisom u toku i nakon oružanog dijela konfrontacije. Za ovaj rat moglo bi se argumentovano navesti još nekoliko “naj”. Na primjer da je bio najokrutniji po duhovnu i materijalnu kulturu, itd. On je i prekretnica u tehnologiji vođenja, jer je tzv. specijalni rat, po prvi put u istoriji ratovanja, izbio na površinu kao dominantni i odlučujući sastavni dio rata.

³⁴ Dan Smit, ATLAS STANJA RATA I MIRA, studija Međunarodnog instituta za istraživanje mira, Norveška, prema listu OSLOBOĐENJE od 23. maja 1997., Sarajevo.

Sve te i mnoge druge kardinalne karakteristike ovog rata, na tako malom prostoru i sa tako primitivnim početnim ciljevima, drugi će opisivati i nuditi odgovarajuće argumente. Nas ovdje interesuju samo djeca, njihovo trpljenje i stradanje u ratnom vrtlogu. Podaci o tome još su nepotpuni, površni, za mnoge kao sporedni, nevažni, i uglavnom nepristupačni!? “Do istine o ratnim zločinima i žrtvama dolazi se vrlo teško i sporo”. O stradanju djece pogotovo, kako u dijelu pod srpskom tako i u dijelu pod hrvatskom kontrolom (Helsinški komitet za BiH, izvještaj za 1998). Ono što je pristupačno je dnevna i periodična štampa, zbornici radova i druga objavljena djela, kao i novinarski tekstovi na radiju i televiziji. Navešćemo dijelove nekih od njih.

1.4.1. Svjedoci govore...

Pri odabiru izjava, tekstova, vijesti i drugih svjedočenja za ovu knjigu vršili smo izdvajanja iz cjeline pretežno samo onih dijelova koji se odnose na djecu, kako bi čitalac na malom prostoru knjige stekao što potpuniji uvid u karakter rata naspram djece. Nastojali smo da izjave budu od svjedoka iz svih krajeva pogođenih stradanjem djece. Kao i da to budu pretežno direktni učesnici u konkretnom događaju, oni iz prvog kruga svjedočenja. Time smo, pored ostalog, željeli pokazati da zločin ne može ostati nezapažen, kao u Drugom svjetskom ratu na ovim prostorima. Zločin se svugdje bilježi, zapisuje, učini javnim, pa makar i kratkom viješću. Svjedočenja namjerno nismo sistematizovali ni po jednom kriteriju, da bi se i time dočarala “haotična” slika rata kojom “neko” upravlja:

Z.T. iz Višegrada (Izjava br. 414/93):

“Iz svih sela stjerali su narod u grad, one koje nisu pobili u selima... U hotel Vilina vlas odvodili su djevojčice od 12-14 godina, silovali ih i ubijali. Znam samo za pet koje su ostale žive... U selu Koritnik spalili su u kući 62 lica, među njima i bebu od tri dana. U naselju Nova mahala u ulici Pionirska spalili su 65 lica. U mjestu Glavica 25. 6. 92. spalili su 67 osoba u kući Omeragić Adema... Na

novi most u Višegradu su svaku noć dovodili narod i klali, ubijali i šta sve nisu radili... Svojim očima sam gledala kada su ubijali majke i bacali s mosta u vodu... Ja sam stradala u noći 27. 6. 92., kada su po mene, ukućane i bliže komšije došli četnici sa komšijom Lukić Milanom oko 20,30 sati i odveli nas u kuću Aljić Mehe, bilo nas je 72. U toj grupi bili su dva starca, 4-6 starica i jedan dječak od nekih 15 godina. Ostali su bile majke sa malom djecom, njih desetero od po dvije godine. Najstarije dijete je bila moja sestra od devet godina. Prvo su u kuću ubacili 2-3 bombe, a onda neki prah koji je gušio i od koga je svuda nastao plamen... Slušala sam tu pisku i jauke i cviljenje djece što se nikakvim riječima ne može opisati... Ja sam jedina preživjela iz ove kuće... Meni je posebno žao ubijenih 350 retardirane djece koja su bila smještena u Zavodu za mentalno retardiranu djecu u Okolištu...".³⁵

Građanka N.N., Višegrad, o zločinu u selu Greben:

"Dana 13. 6. 1992. godine... došao je **Đurić Radimir** iz susjednog sela Loznica, pripadnik srpske milicije, i saopštio nam da se spremimo jer ćemo biti iseljeni... U to vrijeme u selu su uglavnom bile žene, djeca, stariji muškarci. Sutradan u ranim jutarnjim časovima oko 57 lica, među kojima i desetak djece, potjerano je u selo Greben...

Oko 22,30 sati jedan pripadnik srpske vojske donio je zapaljenu baklju i ubacio je u kuću u kojoj smo se mi nalazili. Potom je pucao automatom po prostorijama u kojima smo se mi nalazili... Pošto je u sobi nastala panika, vrištanje i metež, ja sam iskočila kroz prozor, jedan srpski vojnik je ispalio rafal u mom pravcu. Zavrištala sam i pala. Mислеći da sam mrtva prestao je pucati i vratio se u pravcu kuće. Pobjegla sam u potok odakle sam slušala vrisak i plač djece... U toj zapaljenoj kući bila su djeca: **Kurspahić Mirza** (14), **Kurspahić Semiha** (10), **Kurspahić Sejada** (3 dana), **Kurspahić Mirela** (2), **Kurspahić Hikmet** (1), **Vatro Aida** (12), **Vatro Almir** (10), **Vatro Vehid** (8), **Kurspahić Halida** (2), **Kurspahić Enesa** (9), **Šehić Faruk** (13) i nepoznato dijete (7 godina)".³⁶

³⁵ .: DOKUMENTI O GENOCIDU, Preporod, Zenica 1994., str. 8.

³⁶ Isto, str. 10-11 (Iz BILTENA br. 3 Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u BiH, Sarajevo 1993.).



Srebrenica 1995.

M.H. iz Foče (Izjava broj 1040/93):

“Jednom prilikom **Zdravko Joković** iznio je dijete od sedam mjeseci, svezao mu ruke i noge žicom i bacio ga u Drinu”.³⁷

J.B. iz Foče (Izjava broj 438/93):

“Zajedno sa ostalim seljanima ja sam pobjegao u šumu 5. maja 1992. godine, jer je dan prije izvršen masakr nad muslimanskim stanovništvom u selu Kosman. U tom selu zarobljeno je oko 18 muškaraca civila, a djecu sa ženama, njih oko desetak, četnici su otjerali u neku kuću i tu ih sve žive zapalili. Izbjegli stanovništvo Kosmana došlo je u naše selo Baliće i upozorilo nas da bježimo u šumu... **Ratomir Mastilović** iz sela Prijedel naređivao je da se selo Kosman spali a muslimansko stanovništvo pobije”.³⁸

³⁷ Isto, str. 13.

³⁸ Isto, str. 13.

Radio BiH 11.10.1992.:

“Juče, 10. 10. 1992. godine četnici su granatirali Dječiji dom “Ljubica Ivezić” u Sarajevu i ubili troje a ranili 15-tero djece...”.

B.N. iz Foče (Izjava broj 509/93):

“Zbog pada Foče izbjegao sam u selo Trošanj 17. 5. 1992. g... U samom selu Trošanj familije su totalno istrijebljene, a u tim zločinima najviše se istakla **Jovanka Ćosović**, djevojačko Mališ. Pobila je komplet familije **Čorbo, Čolo**, zatim **Pekaz**, dalje moju tetku **Vasviju** i njene dvije snahe - **Ismetu i Mervesu**, Ismetinog sina od godinu i po dana **Adisa**, Mevresinu kćerku **Samiru** od šest godina i sina **Samira** od osam godina, Vasvijinu kćerku **Safetu**, Izetova dva sina...”.³⁹

N.N. iz Višegrada (Izjava broj 776/93):

“... U Vučinama je (10. juna 1992.) zapaljeno u kući Memića 52 ljudi i djece. U Žlijebu u jednoj kući zapaljeno je 40 ljudi, samo je jedna žena ostala živa...”.⁴⁰

N.O. sa Sokoca:

“U Novoseocu su (jesen 1992.) odveli 44 muškarca, među njima i četiri dječaka: Amira Selmanovića, Muamera Selmanovića, Ismeta Očuza i moga sina Damira Očuza. Golobrade mališane. O ovoj djeci, ali i o odraslim muškarcima, za gotovo pet godina nikad se nije čula ni riječ. Iz čitavog sela nije ostala ni jedna muška glava, osim sasvim sitne djece. Ni jedan muškarac...”.⁴¹

Građanka N.N. iz Foče:

“... U periodu od 10. juna do 30. juna 1992. godine pripadnici “srpske vojske” su u četiri navrata sa razmacima od po nekoliko dana na most u Brodu na Drini dovodili muslimane, gdje su ih klali, strijeljali, a potom bacali u rijeku. Sitnu djecu su samo prebacivali živu preko ograde mosta i bacali u Drinu da se podave...”.⁴²

³⁹ Isto, str. 14.

⁴⁰ .: VRIJEME BEŠČAŠĆA, Centar za istraživanje ratnih zločina Zenica, Zenica 1994., str. 133.

⁴¹ Sandra Kasalo, KAKO SU I GDJE SU NESTALA DJECA BiH, feljton, list OSLOBOĐENJE, 8. 6. 1997., str. 5.

⁴² .: DOKUMENTI O GENOCIDU, Preporod, Zenica 1994., str. 14/15.

H.B. iz Srebrenice:

“... Suad je zajedno sa još 82 dječaka (11. 7. 1995.) ostao u bazi UN, u Potočarima, okružen mirovnim vojnicima koji nisu htjeli pomoći i srpskim dobrovoljcima koji nisu htjeli pogledati u dječije lice. Da jesu, vidjeli bi da se nikad nisu obrijali, da im je koža nježna, dječija, da su im i oči takve...”⁴³

M.H. iz Žepe:

“... Sve što je bilo muško, od 13 godina pa do duboke starosti, sve kojih su se dočepali (1992.), poubijali su... Činili su to i s mlađom muškom djecom. Imamo svjedoke koji su gledali kako je četnik prišao devetogodišnjem dječaku, uhvatio ga za kosu i podnio kamu pod grlo... I četnik tom djetetu odsijeca glavu!”⁴⁴

Vojnik UN iz Pariza u reportaži Alije Nuhbegovića:

“Kada sam pošao iz Francuske u Bosnu, bio sam uvijeren da ću tamo pomoći narodu koji je izložen brutalnoj agresiji, ali kada sam se našao u vrtlogu četničkih bandi koje uništavaju sve što je živo samo zato što nije srpsko, izgubio sam vjeru i nadu... Stalno mi se kao mora vraća slika kada sam iz kuće u plamenu uspio izvući jedno malo bošnjačko dijete, pokušavajući da ga spasim i kada mi je prišao srpski vojnik, oteo mi dijete iz naručja i preklao ga nožem. Sleden od užasa učinio sam jedino što je bilo moguće: ubicu sam pokosio rafalom. Od tada, neprekidno mi je pred očima ta strašna slika, a moj život pretvorio se u pakao”⁴⁵

List Drina, maj 1994:

“... Samo danas popodne u svojim kućama i stanovima djeca su opet najviše stradala. Za nepun sat ubijeno je 28 civila od čega 12 djece. Ni mrtvi ni ranjeni ne mogu se izvući zbog unakrsne vatre četnika sa svih brda oko Goražda...”

⁴³ Sandra Kasalo, navedeni feljton, list OSLOBOĐENJE, 10.6.1997., str. 5.

⁴⁴ List LJILJAN, br. 131/95.

⁴⁵ Alija Nuhbegović, NIJE GA SLOMIO RAT, VEĆ TUGA, list ISTINA O BiH, Sarajevo 6. 4. 1995., str. 9.

List Ljiljan, 16. 11. 1994.:

“**Nerminu Omerović**, 13-godišnju krhku crnokosu i crnooku odlikašicu... ubili su u stanu, u Sarajevu. Nermina nije ubijena na ulici. Djecu nam ubijaju i u stanovima. Djeca nam nisu nigdje sigurna... A bila je ratno siroče, dijete poginulog borca...”.



Progon iz istočne Bosne

UNHCR, Ljekari bez granica:

“U tekućoj ofanzivi četnika na Goražde ubijeno je 187 ljudi, od čega 27 djece i 54 žene, ranjeno 760 od čega 72 djece i 11 žena...”⁴⁶

Radio Sarajevo, 17. 4. 1994.:

“Danas je u BiH ubijeno 31 dijete, a ranjeno 187...”.

Film Bila Kartera iz Njujorka:

Govori o Sarajevu i o majci koja je poludila kada su joj četnici uzeli bebu od tri mjeseca i stavili u vruću rernu, beba je plakala a onda ušutila. Kada su je izvadili bila je pečena, na majčine oči...⁴⁷

⁴⁶ RADIO SARAJEVO, 12. 4. 1994.

⁴⁷ TV BiH, 18. 4. 1994.

C.S. iz Medne Luke:

“Koncem jula 1992. godine četnici su na Gornjoj Lijesci, pored ceste Višegrad - Rogatica preko Sjemeća, **Mesuda Curića** iz Medne Luke živa pekli na ražnju, a na isti način u maju '92. pod Lipama u Višegradu usmrtili su i **Ferić Kasima** iz Višegrada...” (Izjava kod autora knjige).

TV Sarajevo, 10. 2. 1994.

Cilj četnika je “... da se u ovom gradu (Sarajevu) ubije njegova budućnost... Kakav je taj čovjek, taj snajperist, da ubije moje trogodišnje dijete...”.

Radio Sarajevo, 5. 10. 1993.:

U Gornjem Vakufu je za kratko vrijeme ubijeno 20 djece ispod 13 godina starosti. Ubili su ih HVO snajperisti...

Radio Sarajevo, 13. i 14. 7. 1993.:

U jamu Šurmanci pripadnici HVO bacili 22 ubijene osobe porodice Obradović, među kojima je bilo 12 djece...

Novinarka CNN:

“... Majku su četnici svezali za stolicu (u istočnoj Bosni), a njenu beb u stavili u rernu da se peče pred njenim očima...”⁴⁸

List BH ekskluziv, 5. 3. 1993.:

“U apelu koji su potpisale i ličnosti kao što su **Karolina od Monaka** (Caroline do Monacco), **Ketrin Denev** (Katherine Danew), **Žilijet Greko** (Juliette Greco), **Ani Žirardo** (Anie Girardean) i mnoge druge, između ostalog se kaže: U bivšoj Jugoslaviji u ime etničkog čišćenja, provodi se sustavno nasilje nad hiljadama žena i djevojčica, siluje ih se i vrijeđa. Četnici stvaraju koncentracione logore i koriste malu djecu kao mete za gađanje”⁴⁹

⁴⁸ Radio Sarajevo, 8. 4. 1993.

⁴⁹ Apel je upućen UN i francuskoj Vladi, a potpisalo ga je stotinu najslavnijih Francuskinja. Prije njih to su učinile italijanske žene.

List Ljiljan, 22. 5. 1996.:

Bojovnik **E. Čurčić** iz specijalne jedinice HVO "Maturice" o pokolju u Stupnom Dolu koji se desio 23. 10. 1993. kaže: "**Rajić** nam je rekao: kad uđete u selo, ruke su vam odriješene, iza sebe ne smijete ništa ostaviti, ni jedno dijete, i njega ubiti..."

Šerif Basjuni (Charif Bassiouni), profesor, Čikago:

"... Ali, intenzitet i spektar zločina počinjenih u ovom konfliktu veoma je obiman, bilo da je riječ o ubijanju civila, torturi, silovanju, ne samo žena nego i djece... Mislim da nema niti jednog slova Ženevske konvencije koje nije više puta povrijeđeno..."⁵⁰

Glumac Nermin Tulić:

"U Sarajevu je ubijeno više od 1.700 djece. Ja to stalno ponavljam... Ja sam tako počinjao svaku svoju konferenciju za štampu, širom Evrope... Ta djeca nisu poginula, ona su ubijena..."⁵¹

Suad Spahović u listu Drina br. 11 za juli 1994.:

"U selu Koritnik, opština Višegrad, komšije četnici opljačkali sve, popalili sve, a žitelje pod pratnjom sproveli u Višegrad u kuću Adema Omeragića u ulici Pionirska bb i sve zapalili, njih 71, 14. juna 1992. godine. Tom prilikom izgorjela su i djeca:

Kurspahić (Ajke) **Aida** 13, **Almir** 12 i **Vahid** 11 god.

Kurspahić (Mejre) **Salih** 9 i **Enisa** 2 god.

Kurspahić (Aiše) **Senita** 9 god.

Kurspahić (Sadete) bezimena beba od 2 dana

Kurspahić (Džehve) **Lejla** 4 i **Ismeta** 2 god.

Kurspahić (Omera) **Amer** 10 god.

Kurspahić (Hasana) **Haša** 16 god.

"... Buktinja se širi - zahvata cijelu kuću - živa buktinja. Iz kuće se čuju krici, jauci, pomaganja. Pomoći nema. Okolo su komšije četnici... Oni više nikome neće smetati. Oni su pepeo i ugalj..."

⁵⁰ List LJILJAN, br. 125/95., intervju.

⁵¹ List DNEVNI AVAZ, 4. 1. 1997.

Sida Kahriman u listu DRINA br. 11 za juli 1994.:

“Imam 80 godina i rodom sam iz Župe, opština Višegrad, odakle sam protjerana na Bajram (10-14. juna 1992.)... Ja krenem u Koritnik, selo pola muslimansko pola srpsko, ali nabasam na dvojicu ljudi, sakrili se u gomili kamenja podalje od sela. Kažu da u Koritniku nejma Muslimana, komšije četnici su sve očerali u Višegrad, tamo ih zatvorili u jednu kuću i sve žive spalili, više od pedeset ljudi, žena i djece... Iz Hamzića sam seirila (posmatrala) preko Drine kako četnici iz Župe ćeraju džepe (krda) muslimanskih krava. A one, rano moja, samo riču kao da žale i plaču za svojim sahibijama. Sibjan (čeljad) su gonili baška, žene, djeca i starci išli su šutke noseći u rukama samo kese i zavežljaje. A onda četnici počеше paliti sela po Župi. ... Za dvije hevte (sedmice) spališe oko pedeset muslimanskih sela... Dim i bugija (jak plamen) prekrili Župu... Na bigajri hak (bez razloga) nam počiniše veliki zulum. Ja sam i onog rata isto ovako bježala od četnika. Oni su nam i onda sve popalili i pola našeg naroda pobili... Morali smo pobjeći u Crni vrh, u šumu, ali zulumčari i katili su se bili ofursatili (osilili), zapališe i šumu, pa smo morali bježati u Međedu. Iskupilo se više od hiljadu duša, domaćih i izbjeglica, ima puno djece, gariba (nemoćnih) i sakatih, svi hoće da idu. Cijelu bogovetnu noć smo tumarali po šumi, đah uzbrdo, đah nizbrdo, noge smo svoje odbili.

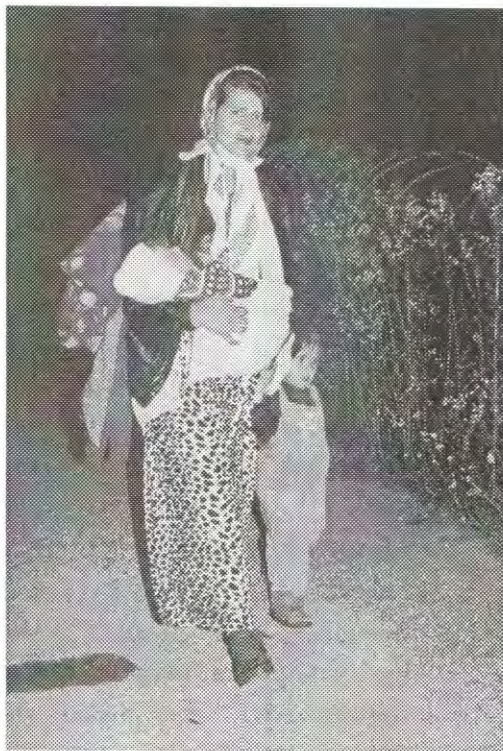
... Aman jarabi šta nam dušmani uradiše, a dina mi i imana, nismo im nikakvu hillu (nažao) pravili, vavijek smo ih priznavali i poštovali ko ljude i komšije. Nismo ih bihuzurili (uznemiravali) i na nos nabijali što su u prošlom ratu pobili onoliko naroda, svojih komšija... Oni se nikad nisu stidjeli niti su nam se vajkali zbog telefata (pogroma) koji su nam na bigajri hak uradili u prošlom ratu, nego su još više ofursatili i sada na nas mučki kidisali...

Šta da ti kažem, popališe nam sve bine (objekte) a narod pobiše i proćeraše. Ostade veliki haliluk (pustoš), sve je umrlo, ni tice ne cvrkuću ko nekad... Sama sebe tješim i kažem: “Sabur (strpljenje), Sido, tako ti je od Boga suđeno i na čelu zapisano”.

Ragib Hadžić, javni tužilac Zenica:

“Na području opštine Vitez preko 450 stanovnika bošnjačko-muslimanske nacionalnosti postalo je žrtvama ustaškog terora ekstremista HVO-a, a posebno teško je stradalo muslimansko stanovništvo u selu Ahmićima... 16. 04. 1993. godine.

Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima raspolaže potpunim podacima o 114 pobijenih, spaljenih, zaklanih, dinamitom razorenih ljudi. Od toga broja sedmero je djece do sedam godina starosti, osmero djece od 7-14 godina... i 23 žene. Konačan broj žrtava u Ahmićima vjerovatno nikada neće biti ustanovljen. Naime, u Ahmićima je pored domaćeg stanovništva bilo i oko 3.000 izbjeglica iz istočne Bosne... Kako se ni nakon pet mjeseci od pokolja u Ahmićima gotovo niko nije javio, stravična je bojazan da su svi ubijeni...⁵²



Uzalud je narod
tražio pomoć
snaga Ujedinjenih nacija
u Potočarima 1995.

⁵² Ragib Hadžić, SREDNJA BOSNA - STRADANJA U LAŠVANSKOJ DOLINI, u zborniku VRIJEME BEŠČAŠĆA, Zenica 1994., str. 153-159.

Benjamina Šaranović,

Centar za istraživanje ratnih zločina Zenica:

“Prema svjedočenju ljudi koji su uspjeli pobjeći 16. 4. 1993. godine iz sela Ahmići, saznali smo da su 103 osobe ubijene, 49 se nalazilo u logoru, a šest ih se vodi kao nestali... Ubijena su i djeca:

- **Ahmić** (Nasera) **Elvis**, rođen 1985, selo Ahmići;
- **Ahmić** (Nasera) **Sejad**, rođen 1993, selo Ahmići;
- **Ahmić** (Nasera) **Amir**, rođen 1979, selo Ahmići;
- **Ahmić** (Mirsada) **Semir**, rođen 1986, selo Ahmići (živ zapaljen);
- **Šahić** (Envera) **Elvir**, rođen 1983, selo Ahmići;
- **Zec** (Sabahudina) **Alisa**, rođena 1981, selo Ahmići;
- **Salkić** (Fatime) troje djece (1979,1981,1990), Nadioci (zaklani);
- **Salkić** (Hatke) troje djece ?
- **Salkić** (Mirnesa) jedno dijete ?
- **Hrustić** (Fikreta) dvoje djece 4 i 6 godina Gačice;
- **Zlotrg** (Nedima) troje djece 6, 8 i 10 godina Vitez-kolonija.

U konclogoru u Vitezu zlostavljana su i sljedeća djeca:

- **Dedić** (Mustafe) **Haris**, rođen 1978, selo Šantići;
- **Ribo** (Muniba) **Sanela**, rođena 1983, selo Šantići;
- **Ribo** (Muniba) **Amela**, rođena 1992, selo Šantići;
- **Ribo** (Muniba) **Senida**, rođena 1987, selo Šantići;
- **Mujanović** (Hasana) **Ajka**, rođena 1977, selo Šantići;
- **Mujanović** (Hasana) **Aida**, rođena 1979, selo Šantići;
- **Mujanović** (Hasana) **Nermina**, rođena 1982, selo Šantići;
- **Mujanović** (Hasana) **Edina**, rođena 1988, selo Šantići;
- **Đidić** (?) dvoje male unučadi, selo Ahmići
- **Ahmić** (Smaila) **Adis**, unučić ? selo Ahmići;
- **Pušćul** (Muzafera) **Mehrema**, rođena 1980, selo Ahmići;
- **Pušćul** (Muzafera) **Muzafer**, rođen 1984, selo Ahmići;
- **Ramić** (Zenuna) dvoje male djece, selo Ahmići;
- **Osmančević** (Mirsa) **Sedin**, rođen 1982, selo Ahmići;
- **Osmančević** (Mirsa) **Nedim**, rođen 1984, selo Ahmići;
- **Osmančević** (Mirsa) **Šefik**, rođen 1992, selo Ahmići;
- **Ahmić** (Mirsada) **Elvir**, rođen 1978, selo Ahmići;

- **Ahmić** (Mirsada) **Enisa**, rođena 1989, selo Ahmići;
- **Zec** (Sabahudina) **Adnan**, rođen 1979, selo Ahmići;
- **Zec** (Sabahudina) **Melisa**, rođena 1987, selo Ahmići..." (izjava sa podacima je kod ovog autora).

Časopis "ZLOČIN" br. 1/94. izvjestio je:⁵³

"Na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine najveće žrtve rata su djeca. Od početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu djeca svih uzrasta su svakodnevno ubijana, ranjavana, protjerivana, zatvarana, silovana, služila kao sredstvo ucjene za postizanje srpskih, agresorskih ciljeva, korištena kao živi štit. Mnoga djeca su nestala prilikom masovnih agresorskih protjerivanja, tako da se ni do danas za mnoge ne zna gdje su i da li su preživjeli.

Državna komisija je uspjela saznati samo za najveći broj stradale djece na području grada Sarajeva. Zbog blokade puteva, PTT komunikacija, Državna komisija nije bila u mogućnosti da stekne potpun uvid u stradanja djece u pojedinim područjima i gradovima u Bosni i Hercegovini.

Državna komisija raspolaže i podacima o stradanjima neidentifikovane djece, ali teško je osloniti se na te podatke, naročito u slučajevima kada se radi o masovnim progonima djece i zatvaranjima u logore na privremeno okupiranim teritorijama u Bosni i Hercegovini.

U Sarajevu su najveća stradanja djece prouzrokovana granatiranjem i snajperskim pucanjem. Najveća stradanja djeca su doživjela prilikom masovnih granatiranja grada Sarajeva. U ulici Vase Miskina ranjeno je 9 djece. Prilikom granatiranja koje je izazvalo masakr nad šticićenicima doma "**Ljubica Ivezić**" ubijeno je troje, a ranjeno 13 djece. Na Kobiljoj glavi, usljed granatiranja rezervoara, poginulo je 7 djece...

⁵³ Časopis "ZLOČIN" je glasilo Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na području Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Masovna stradanja djece događala su se u svim općinama grada Sarajeva: na Alipašinom polju ispred baze UNPROFOR-a, u školi na Alipašinom polju, u Dobrinji u redu za humanitarnu pomoć, na Alipašinom polju u fazi C prilikom sankanja djece, na sportskom terenu na Dobrinji za vrijeme utakmice. Ali granate su odnijele i mnoge živote djece na Sedreniku, Vratniku, Bistriku, Koševu. Granatirano je Porodilište i Dječija hirurgija u Sarajevu. Agresor je, dakle, smišljeno birao i djecu kao metu njihovog ubijanja. Samo prema podacima koje je Državna komisija dobila iz Zavoda za hitnu medicinsku pomoć u periodu od 05. 04. 1992. godine do 22. 09. 1993. godine, ranjeno je 264 djece.

... Prilikom transporta djece iz doma **“Ljubica Ivezić”** stradalo je još dvoje djece (poginule su dvije bebe).

Maloljetna ženska djeca na području Grbavice i Vogošće, tačnije u Šopingu na Grbavici i kafani **“Sonja”** u Vogošći, silovana su nakon čega su uglavnom ubijena. Maloljetna N.N., stara 9 godina (rođena 1983. godine u Rogatici), silovana je u objektu Šoping na Grbavici. Maloljetna N.N., rođena 1977. godine, silovana je u ženskom zatvoru kod **“Sonje”**, a zatim ubijena na brdu Žuč. Mnoge djevojčice su tako poginule. Mnoge od njih su silovane i po više puta i od više muškaraca. U selu Vranjak u opštini Vogošća, silovano je i ubijeno 16 žena i djece.

... U Prijedoru je ubijeno i zaklano oko 20.000 žena i djece. Samo u logoru u Trnopolju ubijeno je preko stotinu žena i djece. U okolini Prijedora u selima Briševo i Kurevo četnici su ubili oko 1.500 žena i djece. U logoru Omarska je zbog neobezbjedivanja ljekarske pomoći umiralo od proljeva i dijareje po petoro djece dnevno.

... Na području Rogatice, klanjem, spaljivanjem i gaženjem transporterima i tenkovima ubijeno je oko stotinu žena i djece. Desio se i pokolj preko 70 žena i djece u naselju Gračanica u Rogatici.

... U Višegradu se dogodilo silovanje oko 300 retardiranih maloljetnica, nakon čega su ubijene, kao i masakr u selima Kurspahići i Koritnik gdje je 58 žena i djece zatvoreno u kuće i zapaljeno. Ubijene su žene i djeca (njih 25) i u mjestu Dušće kod Višegrada. Srpski agresori su u Višegradu vezivali živu djecu za mrtve majke i bacali ih u rijeku Drinu.

... Od 2.000 prognane djece za mnoge se ne zna gdje su. Djeca su zlostavljana i maltretirana, mučena su gladovanjem u sabirnom centru na fudbalskom igralištu i na groblju u Zvorniku.

... Jedan od tih svjedoka je i gospođa **Fatima Zaimović**, viša medicinska sestra, glavna sestra dječije hirurgije UMC Sarajevo, na kojoj je do danas medicinski zbrinjavano 1.500 teško ranjene djece, kaže:

“... Ponovo 03. 05. 1992. godine dovoze djecu, teško ranjenu na dječiju hirurgiju. Granata je pogodila S.M. rođenog 1978. g., i K.S. rođenu 1976. g., iz Dobrinje. Granata je pala među djecu. Dvoje djece je poginulo koja su pogođena u glavu. Jedno je na mjestu ostalo mrtvo, a drugo je umrlo na traumi usljed teških povreda...” (str. 5-8)

“L.V. je rođena 1979. g. U zaklonjeno dvorište 03. 09. 1992. g. direktno je pala granata. Djeca su se igrala, a mnoga od njih posljednji put. L.V. je imala teške povrede toraksa (grudni koš), ruku, stopala. Dugo se liječila. Njena sestra od 20 godina tada je poginula. Š.V. rođena 1982. g., takođe je ranjena, a njen brat od sedam godina je poginuo”.

... 09. 11. 1993. g., opet u Sarajevu stravični prizori. Ovog puta “vojni cilj” agresora su djeca - školarci - osnovci i njihova učiteljica. Meta agresorske teške artiljerije je Osnovna škola “**Prvi maj**” na Alipašinom polju u Sarajevu. Samo u jednom trenu od agresorske granate za školskim klupama poginuli su:

MUJKANOVIĆ VEDAD, dječak 9 godina,

SALKIĆ FEĐA, dječak 8 godina,

MUNJALO ADIS, dječak 9 godina,

GUNIĆ FATIMA, učiteljica.

Bilo je 23 ranjenih, od čega 21 dijete.

Međutim, sutradan 10. 11. 1993. g. - novi masakr. Ponovo 7 mrtvih i 21 ranjeno, od čega najviše djece.

Ovog puta “vojni cilj” agresora bile su stambene zgrade. Granatiran je plato u Ulici Žrtava fašizma, gdje se igralo oko 20 djece uzrasta od 3-14 godina.

U jednom trenutku, od jedne granate, koja je pala oko 13,55 sati, poginuli su:

HEĆO AMINA, djevojčica 7 godina,

HUSKIĆ IBRAHIM, dječak 6 godina,

HODŽIĆ AJDIN, dječak 10 godina,

GEKO ELMA, djevojčica 2 godine, preminula sutradan usljed teških povreda,

GOVEDARICA SLAVKO,

ŠUKALO BOŽIDAR,

LONČAR VINKO.

... V.K. rođena 1984. g. u Sarajevu:

“Dana 09. 11. 1993. g. oko 10,25 sati bila sam u razredu sa ostalim drugovima i drugaricama iz škole **“Prvi maj”** sa učiteljicom **Fatimom Gunić**. Pisali smo pjesmu **“ZLATNA KANTICA”**. Granata je pala i ničeg se ne sjećam, ali mama mi je išla poslije u školu i pričala da je vidjela pramen kose učiteljice na tabli, da joj je mozak prosut. Tada su poginuli moji drugovi **MUNJALO ADIS** i **MUJKANOVIĆ VEDAD**, obojica po 9 godina stari. Poslije su mene ovdje u bolnicu doveli i imam teške povrede desne noge u predjelu tabana”... (str. 9).

“H.E. rođen 1985. g. u Sarajevu, učenik O.Š. “Prvi maj”:

“Dana 09. 11. 1993. g. nalazio sam se u uobičajeno vrijeme kada nastava počinje pred ratnom školom **“Prvi maj”**. Oko 10,30 sati čuo sam samo eksploziju kada sam ranjen u nogu, samo sam čuo da mi nešto zuji u ušima. Pred školom u tom momentu iz mog razreda bilo nas je 10. Svi su oni ranjeni, a **FEĐA (SALKIĆ)** star 8 godina poginuo je. Povrijeđena mi je peta”.

J.E. rođ. 1986. g. u Sarajevu, učenik O.Š. “Prvi maj”:

“Igrao sam se pred školom sa svojim drugovima i čekali smo početak nastave. Bilo je oko 11 sati. Iznenada, pala je jedna granata iznad škole. Bilo je puno prašine. Vidio sam da su mnogi moji drugovi bili ranjeni, a i učenici iz III razreda takođe. Vidio sam kad su učiteljicu **Fatimu Gunić** iznosili. Bila je sva krvava, jedna ruka joj je bila odbijena i pola noge”... (str.10).

S.H. rođen 1979. g. u Sarajevu, učenik I razreda građevinske škole:

“10. 11. 1993. g. bio sam sa svojim drugovima ispred zgrade. Tom prilikom bilo nas je 25 ranjenih i 9 poginulih od te jedne granate. Poginuli su komšije: IBRAHIM (HUSKIĆ), star 6 godina, AMINA (HEĆO), stara 7 godina, i AJDIN HODŽIĆ star oko 10 godina. Niko od prisutnih nije ostao bez povreda. Bilo je to strašno”... (str. 10).

“... Agresor 26. 06. 1993. g. baca granatu direktno u dvorište u Ulici Dragice Pravice. Često saopštenje kao “neselektivno gađanje agresora”, govori upravo o selektivnom artiljerijskom gađanju, jer agresor vrlo dobro zna da u dvorištu u takvom ljetnom ambijentu moraju biti civili - djeca. Tom prilikom ubijeno je šestoro djece i jedna punoljetna djevojka:

SANJIN RUSTEMPAŠIĆ, 4 godine,

VELIDA MUFTIĆ, 21 godinu,

SINANUDIN HADŽIŠEHOVIĆ, 18 godina,

NIHADA ĆATIĆ, 15 godina,

ALMIR POTURIĆ, 13 godina,

SENAD PLISKA, 9 godina i

ELMA ZIJADIĆ, 9 godina.

Sanjinova majka gospođa **Aida Rustempašić**:

“Moja kuća je ostala prazna. Nema više iskrenog smijeha. Sve se pretvorilo u pustinju. Moj život od dana 26. 06. 1993. g. postaje besmislen”... (str. 14).

“I na području rogatičke opštine, kao i diljem Republike Bosne i Hercegovine, najveći stradalnici srpskocrnogorskog agresora bila su nedužna djeca. Sa velikom sigurnošću se već sada može tvrditi da ih je desetine i desetine na ovom području na najbrutalniji način ubijeno, a znatno više ranjeno i osakaćeno. Njihovu bezbrižnu igru, dječije nestašluke, male tajne i velike maštarije prekinule su četničke granate i hici razgoropađenih bradatih snajperista s brda.

Više desetina naših najmlađih sunarodnjaka ubijeno je na kućnom pragu, na najsvirepiji način. Jednogodišnji ANES i njegov godinu dana stariji brat AHMEDIN ZUBEROVIĆ iz Rogatice u majčinom naručju su izmasakrirani, što su doživjeli i njihova majka Tima i babo Ahmed. Dva brata - četrnaestogodišnji EMIR i dvanaestogodišnji ELVIR TORLAK iz Laza - bili su tek zakoračili u život, a u neposrednoj blizini svoga sela četničkom kamom su zaklani. Njihove nešto mlađe rodice, sestre trinaestogodišnja AMIRA i četverogodišnja NERMINA TORLAK, nastradale su takođe od četničkog noža. Malodobne sestre DŽEBO, desetogodišnja MERIMA i šestogodišnja MIRELA, pokošene su četničkim rafalom na kućnom pragu. Dvije ljupke imenjakinje: petogodišnja ALMA SARAČEVIĆ i nepune dvije godine starija ALMA HASANOVIĆ, te njihov jedanaestogodišnji komšija ERMIN OMANOVIĆ podlegli su nakon teškog ranjavanja od hitaca razularene bradate bratije...

Mnoga rogatička djeca su nastradala od gelera četničkih granata i bombi jugoavijacije. U nepreglednim zbjegovima po bosanskim bespućima i vrletima bježeći ispred razjarenih Karadžićevih krvnika (ADMIR VUKAZ, EDIN VRANA...). Veliki broj mališana ostavio je svoje nevine i slabašne kosti na razno-raznim četničkim stratištima, strjelištima i kojekakvim "živim štitovima" (braća VAHUDIN, sa nepunih 15 godina i šesnaestogodišnji MEVLUDIN ĆATIĆ, sedamnaestogodišnji ELDIN HODŽIĆ...). Neke slabašne dječije ručice zauvijek su ostale prazne na zlosretnom "putu bez povratka" ka surovom Grepku, koje su u potrazi za hranom pokušale savladati avet gladi u prvoj agresorskoj zimi (dvanaestogodišnji SAMIR ĆUREVAC, petnaestogodišnja AMELA LIHIĆ...). Naši najmlađi sugrađani ubijeni su od strane barbara s brda, samo zato što nisu rođeni kao "nebeski ljudi"... (str. 15).

... Šestogodišnja **oštroumna AMINA**, kao da je preko noći sazrela, pokazujući ožiljke na svojoj desnoj ručici od teškog četničkog ranjavanja, priča:

“Ti neošišani, prljavi, mrski i pijani neljudi i nisu nikad bili naše prave komšije, iako su živjeli u susjednom selu Mislovu”... (str. 18).

N.N. iz Sarajeva:

“Moja ulica je uz školu MUP-a na Vracama... Pred kućom sam (17. 4. 1992.) vidjela i nekog dječaka, star oko 14 godina, meni nepoznatog... Bijeli orlovi, koji su bili sve Srbijanci, tog dječaka su oborili na zemlju i nekom pilom su rezali ruku u ramenu. Mi smo to sve morali gledati, a naročito djeca... Kad su dječaku odrezali ruku, odveli su ga. Ruka je ostala na ulici...”⁵⁴

Časopis ZLOČIN, br. 2/95 pod naslovom “GENOCID U BOSANSKOJ KRAJINI”, piše:

“... Srpski genocid nad bošnjačkim narodom ovog područja, po svojim brutalnim metodama i razmjerama, po sistematičnosti, beskrupuloznosti i raznovrsnosti genocidnih egzekucija, može poslužiti kao paradigma stradanja cjelokupnog bošnjačkog naroda tokom srpsko-crnogorske agresije na RBiH.

... Prema podacima sa kojima raspolažemo, u logorima je ubijeno oko 25.000 Bošnjaka, a ukupan broj ubijenih na ovom području kreće se oko 35.000-40.000 stanovnika bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. Tačan broj stradalih Bošnjaka u tvornicama smrti u Prijedoru, Keratermu, Omarskoj, Trnopolju, Manjači, Gradiški i drugim logorima još dugo će biti misterija za javnost, ali jedno je već sada jasno: prijedorski logori smrti ostaće upamćeni u historiji kao stradanja, koja se po razmjerama i jezivosti mogu usporediti samo sa stradanjima Jevreja u nacističkim koncentracionim logorima iz Drugog svjetskog rata.

... Repertoar četničkih zločina nad bošnjačkim stanovništvom prevazilazi sve naše predodžbe o divljaštvu i kanibalizmu. U svom sadističkom izivljavanju nad bespomoćnim bošnjačkim narodom, srpski agresori su posebno uživali u nanošenju teških tjelesnih i duševnih povreda, s ciljem da preživjele bespomoćne žrtve učine trajnim fizičkim i psihičkim bogaljima. Načini nanošenja povreda su zastrašujući, originalni i po svojoj svireposti nadmašuju i nacističke zločine nad Jevrejima.

⁵⁴ Časopis ZLOČIN, broj 1/94., str. 36/37.

... Posebno su organizirana silovanja... djece od 7-14 godina, sve do umiranja, u čemu su zločinci uživali... Zbog ove vrste zlostavljanja mnoge preživjele djevojčice imaju trajne psihofizičke posljedice.

Dana 26, 27. i 28. maja 1992. Srbi su izvršili napad na bošnjačko selo Kozarac, koje se nalazi 12 km istočno od Prijedora... Oko 15.000 bošnjačkih civila, među kojima je bilo najviše žena, djece i staraca, Srbi su tada protjerali iz njihovih kuća u logore Keraterm, Trnopolje i Omarska. Za četiri dana ubijeno je oko 5.000 civila bošnjačke nacionalnosti. Srbi su njihove leševe sakupljali bagerima, a zatim odvozili šleperima prema Kozari i rudniku Tomašica... Sve mlade žene kao i djevojčice od 7-14 godina u logoru su silovane od strane više srpskih stražara. Neke logorašice su umirale u toku silovanja, a neke su Srbi poslije toga ubijali, s tim što bi im prethodno odsijecali pojedine dijelove tijela... Poseban način ubijanja logoraša bilo je srpsko prisiljavanje brata da ubije brata, tjeranje oca da ubije sina i obratno. Logoraše koji su to odbili Srbi su na licu mjesta ubijali...

I druge načine ubijanja Srbi su često primjenjivali: spaljivanje živih civila, uključujući žene, djecu i starce; klanje djece pred roditeljima i roditelja pred djecom, zatim ostalih članova porodice, dok drugi čekaju na red za egzekuciju; otimanje od roditelja žive djece i bacanje iz voza u rijeku...⁵⁵

N.N. iz Ključa:

“... Čuvši vrisak žena, četnici su se (1. 6. 92.) vratili prema nama i počeli rafalno pucati po nama i na nas bacati bombe. Tom prilikom su ubili 18 žena i djece... U navedenim zločinima učestvovala su uglavnom naše komšije iz susjednih sela Popovići, Zulići, Sokolovo i Risi...⁵⁶

⁵⁵ Udruženje građana Prijedora, B. Dubice, S. Mosta, Ključa i B. Novog, u časopisu ZLOČIN, br 2/95., str. 5-17.

⁵⁶ Časopis ZLOČIN, br. 2/95., str. 42.

N.N iz Srebrenice:

“... Kad sam čula jauke (11. 7. 1995), ja sam krenula prema vratima. Na vratima su bili četnici koji mi nisu dali da uđem. Međutim, uspjela sam nekako proći, borila sam se sa njima od neke muke, tako da sam nekako doprla do mog djeteta. Dok sam išla prema mom sinu, koji je još bio živ, vidjela sam zaklane ljude, koji su se još uvijek trzali. Moje dijete su već povalili. Ono je pružalo ruke prema meni. Jedan ga je četnik udario nožem u vrat. On je pao na stranu. Ja sam zapomagala, prišla mu i zagrlila ga. Sva krv moga sina šiknula je po meni. Od mog sina, koji se još trzao, udario glavom i trupom, ispalo je oko na moj dlan...”⁵⁷



Put u tuđinu ...

⁵⁷ Časopis ZLOČIN, br. 3-4/95., str. 67.

Časopis ZLOČIN, br. 3-4/95.:

“Tuzla, zaštićena zona UN, 25. maj 1995. godine. Miran dan bez borbenih djelovanja. Tuzlanska omladina, po već ustaljenom običaju, dolazi na svoje omiljeno sastajalište zv. “KAPIJA”. Tu ih je oko 1.000. Šetaju, pričaju, smiju se... U 21 sat i 55 minuta sve to prekida zaslijepljujuća svjetlost i stravična detonacija od koje se zatresao trg i okolne zgrade. Vazduh paraju vrisci. Gust, smeđi dim prekriva lokaciju. Ispod njega stravičan prizor. Masakr. Razbacana tijela unaokolo. Krv lije pločnikom prekrivenim otrgnutim dijelovima tijela... Granata sa Ozrena usmrtila je 71 osobu, među njima 11 djece: ABDUJMAIL SUZAN, ATIKOVIĆ LEJLA, BEGANOVIĆ ADNAN, BUČUK LEJLA, □UŠIĆ SUZANA, FATUŠIĆ MURIS, KALESIĆ SANDRO, KURTALIĆ VESNA, MILIĆ ADRIJANA, OKANOVIĆ INDIRA, HURIĆ ELVIRA. Među 172 ranjenih bilo je i 15 djece...” (str. 5 i 10).

N.N. iz Papraće, Zvornik, izjava br. 01-0066/93.

“Nas muškarce odvezli su u logor Sušica u Vlasenici. Tu u logoru gdje su nas smjestili, bilo je oko 600 ljudi, žena i djece. S maltretiranjem su odmah počeli. Pucali su tik iznad naših glava, mučili glađu do besvjesti, vode nisu davali, tukli su nas na smrt... Jednom dječaku iz Tojšića urezali su krstove na debelom mesu i butinama, poslije čega su ga izveli i nisu više ni vratili...”⁵⁸

N.N. iz Rogatica, izjava br. 538/93:

“Ja i još nekoliko građana u mjesecu avgustu 1992.godine nalazili smo se na Jabuci kada smo u mjestu zvanom Grila Jabučko Sedlo, na području opštine Goražde, i to na depou gdje preduzeće “Pobjeda” isprobava eksploziv i uništava eksplozivni škart... vidjeli smo veći broj rupa zatrpanih zemljom iz koje su virile ruke, glave, noge i drugi dijelovi tijela muslimanskih žena, djece i staraca i mladića pobijenih od strane četnika koji su okupirali ovaj prostor...”⁵⁹

⁵⁸ Centar za istraživanja zločina Živinice, OPTUŽUJEM, Živinice 1993.

⁵⁹ Centar za istraživanja ratnih zločina Zenica, VRIJEME BEŠČAŠĆA, Zenica 1994., str. 138.

Mustafa Smajlović, književnik, Sarajevo:

“Rana za ranu je i ovakav zapis zabilježen u listu “Drina”, a koji je na osnovu svjedočenja i nastao: Jedanaestogodišnji dječak SAFET molio je svog učitelja SAVU TADIĆA da mu ne ubije majku UMIJU, koja je klečala pred nogama drugog zločinca RATE MASTILOVIĆA, moleći ga da bar poštede život njenog sinčića, a nju da ubiju. Safetov učitelj ne uslišava molbu svog najboljeg učenika, ubijaju dječakovu majku, a dječak postaje žrtva učitelja na najsvirepiji način: zločinac SAVO TADIĆ kolje dječaka i baca ga u vatru zajedno sa njegovom majkom. Postoje živi svjedoci ovog zločina, dvije djevojčice, a zločin se dogodio maja mjeseca 1992. u selu Kosman na samom ušću Sutjeske u Drinu”.⁶⁰

N.N. iz Vlasenice, izjava br. 409/93:

“... U logoru Sušica kod Vlasenice dok sam ja bila u vremenu od 11-18. jula 1992. godine bilo je oko 500 ljudi, žena i djece, svi u jednoj prostoriji. Tu su nas ispitivali, maltretirali i tukli. Stanje se stalno mijenjalo, jer su jedne dovodili, a druge odvodili i ubijali... Mnogo je bilo djece od dvije do petnaest godina koje ne poznajem. Čak je bilo i djece sa majkama od jednog do deset mjeseci...”⁶¹

N.N. iz Ahmića, Vitez, izjava br. 954/93:

“16. 4. 1993. godine, na dan napada na selo Ahmići u kući su bili majka, dva brata i ja... To se sve dogodilo u ranim jutarnjim satima. Kada su se čuli prvi pucnji, prošao je rafal kroz kuću... Vidjela sam vojnike HVO-a kako se kreću oko kuća i čula sam vrištanje djece i žena... Pošto nismo imali nikakvo oružje, izveli su mog brata i natjerali ga da skače sa terase u dvorište. Kada je on skočio ispalili su nekoliko metaka u njega i tako ga ubili. Zatim su izveli drugog brata i isto mu naredili...”⁶²

⁶⁰ Zbornik radova “GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 1998., str. 262.

⁶¹ Centar za istraživanje ratnih zločina Zenica, VRIJEME BEŠČAŠĆA, Zenica 1994., str.150.

⁶² Isto, str. 171.

N.N. iz Ahmića, Vitez, izjava br. 949/93:

“16. 4. 1993. godine ujutro oko 6,00 sati osjetila sam kao jaku oluju. Onda sam ugledala kako meci udaraju po staklima prozora i preko glave udaraju u suprotni zid. Zatim sam čula jako udaranje na vrata. Sa mnom u kući bili su moj muž i troje djece (1983., 1987. i 1989.)... Vidjela sam cijev puške kroz prozor i jedan od vojnika HVO rekao je da izađemo napolje. Muž je dijete uzeo u naramak i pošao prema vratima. Čim su izašli, čula sam pucanj i vidjela kako padaju...”.⁶³

B.R. iz % Čerkazovića, Jajce, izjava br. 999/93:

“U šestom mjesecu 1992. godine pokupile su nas komšije Srbi naveče oko 21,00 sati i odveli nas na Tisovac... Pokupili su sve civile iz Čerkazovića i Ljoljića i povelu u tu šumu... Na tom putu su nas udarali kundacima, a najviše Jovo Jandrić... Natjerali su nas na jedan hendek i tu otvorili vatru po nama. Tu nas je bilo oko trideset civila i sedmero djece, a preživjelo nas je pet...”.⁶⁴

N.N. iz Čarakova, Prijedor:

“Prvo su upali i zapalili selo Hambarine. Kasnije su čistili druga sela, pa i Čarakovo. Dana 23. 7. 1992. godine ujutro u 4,30 sati su opkolili sva domaćinstva i sve živo izgonili u dvorište... Nakon paljenja postrojili su sve članove domaćinstava i redom sve ubijali: i djecu i starce i odrasle, i staro i mlado, bez razlike. Neki su uspjeli pobjeći u šumu, u kukuruze... Prije nego što su ih oružjem dokrajčili, prvo su ih tukli palicama, čizmama, lomili ruke i noge, kundacima i noževima na puškama ubijali i probadali prsa i lobanju, djevojčice i djevojke silovali redom... a potom su ih rafalom dokrajčili na mjestu... Jedne smo kopali u dvorišta, neke u parkove pokraj puta, neke u baštama. To su oni naređivali. Ja sam, sa još nekoliko mojih bliskih rođaka, za deset dana pokopala preko 1.500 ljudi iz Čarakova...”.⁶⁵

⁶³ Isto, str. 172.

⁶⁴ Isto, str. 182.

⁶⁵ ., TIŠE UBIJAJU! Genocid nad Muslimanima, sveska br. 1, Preporod, Zenica 1992., str. 82.

N.N. iz Hrustova, Sanski Most, izjava br. 462/93:

“... i krenuli su kroz selo pucajući u sve živo. Tu su zaklali Rasemu Merdanović i Seida Zukića. U mom zaseoku u Merdanovićima su ubili, u garaži Husketa Merdanovića, 30 žena i djece koji su tu bili sklonjeni... U Hrustovu je te nedjelje ubijeno oko 90 ljudi...”⁶⁶

N.N. iz sela Zecovi, Sanski Most, izjava br. 807/93:

“Dana 23.5.1992. godine četnici su napali selo Zecovi. Kad je napad počeo, grupa mladih ljudi u kojoj sam bio i ja, pobjegla je u obližnju šumu, jer smo bili nenaoružani... Poslije prolaska vojske, ja sam se vratio kući i pred kućom sam vidio da su mi pobijeni: majka Ajka, supruga Hajra i sinovi Ibrahim (8 godina) i Adi (6 godina)... U mesnici, vlasništvo Šabana Redžića, tačnije u klaonici, ja sam vidio veliki broj ubijenih ljudi, pretpostavljam oko 200 leševa, od kojih sam prepoznao samo Muniba Hopovca...”⁶⁷

N.N. iz Šipova, izjava br. 1002/93:

“... U septembru mjesecu 1992. godine Goran Marinka Kalajdzija... ubio je djevojčicu Dževahiru (Huseina) Ramić, rođenu 1981. godine... a u decembru iste godine ubio je još jednu djevojčicu staru 13 godina... U prvoj polovini septembra mjeseca dolazi do masovnog zločina u selu Ljoljići... Tom prilikom smrtno su stradale 23 osobe od čega četvero djece. Ovaj masakr slučajno su preživjele četiri osobe...”⁶⁸

S.A. iz Hambarina, Prijedor:

“Dana 22. 5. 1992. izvršen je napad na selo Hambarine. To je značilo i napad na ostala muslimanska sela koja se nalaze na lijevoj obali Sane...”

⁶⁶ Centar za istraživanje ratnih zločina Zenica, VRIJEME BEŠČAŠĆA, Zenica 1994., str. 239.

⁶⁷ Isto, str. 240.

⁶⁸ Isto, str. 255.

Opkolili su ta sela sa svih strana, a ujutru 19. juna krenuli su iz tri pravca i u tim selima su napraivli pravi masakr. Pretpostavlja se da su tada pobili oko 1.000 duša. Ljude, žene i djecu ubijali su odmah pred kućama. Neke su odvodili autobusima prema Prijedoru. Dovožili su ih do vrtača u polju, tu ih ubijali, a bagerima su ih zatrpavali...

Dana 22. jula nastavili su sa masakriranjem, "čišćenjem" preostalih sela na lijevoj obali Sane, Čarakova i Zecova. Pretpostavlja se da je u svim selima tog dana ubijeno oko 800 ljudi. Sa ubijanjem su nastavili i narednih dana...".⁶⁹

P.N. iz Kenjara, Prijedor:

"... ja sam sa majkom, sestrom i bratom bježao prema selima Brđani i Bešići, jer su se ta sela nalazila blizu šuma. Pošto je u tom dijelu bilo mnogo civila, četnici su prvenstveno nas gađali iz pamova i minobacača. Najviše su stradala djeca od gelera granata, puno djece je bilo sa odsječenim nogama i rukama...".⁷⁰

N.N. iz Kotor Varoši, izjava br. 638/93:

"Dana 18. 10. 1992... više sela Paklarevo, ja sam nosio svoje dijete od deset mjeseci u naručju, a za ruku sam vodio curicu, kćerku od četiri godine. Jedan od četnika mi je doslovno izbacio djevojčicu iz naručja i bacio je pored ceste. Dijete je pištalo od plača, druga djevojčica se u masi izgubila... Jedno tromjesečno dijete je umrlo i majka ga je nosila u naručju mrtvoga. Slika je bila grozna. Jauci žena i djece...".⁷¹

N.N. iz Večića, Kotor Varoš, izjava br. 120/93:

"... UNPROFOR je dolazio sa pomoći samo do srpskih sela koja su se nalazila do našeg sela, a u naše nisu nikada došli. Mnogo je djece poumiralo zbog nedostatka lijekova. Srbi su više puta vratili pomoć Međunarodne zajednice da ne dođe u naše selo...".⁷²

⁶⁹ .: TIŠE, UBIJAJU!, Genocid nad Muslimanima, sveska br. 1, Preporod, Zenica 1992., str. 43.

⁷⁰ Isto, str. 48.

⁷¹ .: VRIJEME BEŠČAŠĆA, Zenica 1994., str. 261/262.

⁷² Isto, str. 262.

N.N. iz Kotor Varoši, izjava br. 283/93:

“Dana 11. 6. 1992. godine oko podne četnici su ušli u Vrbanjce. Iz kuće su istjerali djecu, žene i muškarce. Žene i djecu su utjerali u jednu samoposlugu, dok su muškarce postrojili... (njima) sumnjive muškarce su pobili, njih 59. Među ubijenim bili su... šestero djece Ramić Edine - najstarije dijete bilo je od sedam godina...”⁷³



Mnogo djece ostalo je
bez oba roditelja

N.N. iz Vrbanjca, Kotor Varoš, izjava br. 285/93:

“... U Vrbanjcima su (11. 5. 1992.) ubili ili odveli preko 300 ljudi, žena i djece. Odmah je ubijeno 59 muškaraca, žena i djece: Turan Esed i njegov sin Suad, Ramić Fikret i petero djece, Ramić Ševko i njegovo dijete, Lihović Juso i njegov sin, Rahmanović Huso i sin Dedo, Ramić

⁷³ Isto, str. 262.

Džemalija i dvoje djece. Čejvan Šaban i dijete, Kovačević Sanela i dijete Sandi, Lihović Maho i troje djece... Djevojčice od 10 godina su silovali. Kuće su opljačkali i zapalili. Glavni zločinac je bio Zoran Momić... Azema Mekić je maltretirana i ubijena zajedno sa sinom Kasimom od 10 godina.⁷⁴

N.N. iz Snagova, Zvornik, izjava br. 01-00 47/93:

“... Kada je počela pucnjava ja sam zgrabila sestru M i pobjegla u obližnji WC-e. Poslije su došle još dvije žene sa dvoje djece. Pucnjava nije prestala i čula sam kako vrište žene i plaču djeca. U WC-u smo ostali dvadesetak minuta kada je jedan vojnik počeo pucati po nama. Poginule su te dvije žene i jedno dijete, a ja sam bila ranjena u ruku. Sestra M je pala ispod jedne od tih žena, a ja iza iste poginule žene. Kada su otvorili vrata WC-a, vidjeli su da se niko ne miče, pa su prestali pucati i nakon toga otišli. Kada se sve smirilo izašla sam i vidjela leševe... Među poginulima bila je i jedna beba od pet mjeseci i dijete od dvije godine, a bilo je i još djece...”⁷⁵

Tilman Cilh (Tilman Zülch), predsjednik Društva za ugrožene narode Getingen (Göttingen):

“... Te zločine je na primjeru Zvornika istražio bečki Institut za ljudska prava ‘Ludvig Bolcman’ (Ludwig Boltzmann). Spomenuti Institut došao je do zaključka da je nad Muslimanima u Zvorniku, ubistvima i nanošenjem teških tjelesnih i duševnih ozljeda, počinjen genocid. Konstatovana je planiranost tih zločina... **Društvo za ugrožene narode** procjenjuje da su (bez žrtava iz Srebrenice) u dolini Drine srpske trupe ubile oko 20.000 ljudi.

S obzirom na opisane događaje jasno je zbog čega su se opkoljena mjesta Cerska, Žepa, Srebrenica i Goražde mjesecima, odnosno godinama, tako grčevito branili. Cerska je postala žrtvom srpskih trupa još u martu 1993. godine. I u tom mjestu je ubijeno na stotine stanovnika.

⁷⁴ Isto, str. 268/269.

⁷⁵ Isto, str. 308/309.

Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini objavio je već 27. jula 1995. godine da se događaji u Srebrenici i Žepi (ali, takođe, i u Bihaću i Sarajevu) mogu okvalifikovati samo kao genocid i optužiti Međunarodnu zajednicu da je direktno odobrila ove zločine.

Viđena i hrabra glasnogovornica Helsinškog komiteta za ljudska prava Srbije, Sonja Biserko, takođe je 27. jula 1995. obznanila da događaji u Srebrenici i Žepi sadrže elemente genocida prema čl. 2 Konvencije za sprječavanje i kažnjavanje zločina genocida...

Britanski i srpski novinari intervjuisali su Srbe sa obje strane rijeke Drine, koji su potvrdili sistematske masakre nad Muslimanima...⁷⁶

N.N. iz Vlasenice, izjava br. 01-0181/93:

“Osim odraslih osoba ubijali su i djecu. Jedne večeri, ne sjećam se tačnog datuma, tromjesečna beba je plakala. Bila je gladna. Dragan Nikolić, sin Spasoje, zv. “Jenki”, radnik u vlaseničkom Alpru, jedan od zloglasnih mučitelja u logoru Sušica, prišao je ženi koja je držala to dijete i uzeo od majke, rekavši da hoće da je nahrani. Iznio je bebu vani i nije je više vratio. Sutradan mi je A.F., takođe logoraš, rekao da je našao bebu kraj omorike, puknute glave...⁷⁷

N.N., Vlasenica, izjava br. 219/93:

“... nakon pada Tumača i Maćeza, četnici su navalili na Konjević Polje. Zato sam morala ići dalje, i došla sam u Kamenicu. U Kamenici, na mostu, od granatiranja, poginula je jedna trudnica. Glava joj je bila raznešena, a pokraj nje je ležalo tek rođeno, mrtvo dijete... Zbog gužve moje starije dijete se izgubilo...⁷⁸

N.N., rođen 1988., Čarakovo, Prijedor:

“Vezali su mi ruke. Vidio sam izgorjelu djecu. Četnici su zapalili tu djecu. Tukli su šakama ljude. Bili su krvavi. Prepoznao sam tatu. Nisam mu mogao pomoći, bio je mrtav. Četnici su nas postrojavali i

⁷⁶ Zbornik radova, SREBRENICA 1995, knj. 1, Sarajevo 1998., str. 27, 28, 35.

⁷⁷ ., VRIJEME BEŠČAŠĆA, Zenica 1994., str. 310.

⁷⁸ Isto, str. 310 i 312.

tražili novac od naših mama i govorili ako ne dadnu da će nas ubiti i klati. Jedan četnik mi je pucao pored glave. Puno sam se prepao. Tukli su mi drugove, Amira i Alena. Plakali smo. Zapalili su neku djecu”.⁷⁹

N.N., rođen 1981., Tjentište, Foča:

“Pobjegli smo na brdo, a nekoj djeci su četnici govorili da nigdje ne bježe. Četnici su upali u selo, njih 30. Bili su mladi, oko 25 godina, u šarenim uniformama. Skupili su mještane u jednu kuću, a ostale kuće zapalili. Kuća je bila Latifa Dalenke. Onda su zapalili i tu kuću. Mi smo bili na brdu i sve to gledali...”.⁸⁰

Roj Gatman u djelu “SVJEDOK GENOCIDA”:

Porodici Hadžić u Kozarcu, četnici su “troje djece u dobi od jedne, tri i pet godina nabili na kolac” (str. 87). “Najlošije su prošla mala djeca. Većina umrlih u vozu bila su djeca. Oni (četnici) bi otvorili vrata, izvukli tijela i bacili ih uz prugu...” (str. 88). “... U petak je (oko 9. 8. 1992.) Bosanska vlada iznijela procjenu da se u zatočeništvu nalazi 200.000 ljudi, uglavnom žena, djece i staraca. Rekli su da znaju za najmanje jedan logor u kojem su zatvorene samo žene i djeca, ali kažu da nema načina na koji bi se moglo procijeniti koliko ih je bilo silovano...” (str. 109).

“E.Dž. je stajao jecajući. Niko nije dočekao 33-godišnjeg zavarivača, i on je to smatrao konačnim dokazom da su srpske jedinice silovale njegovu ženu, majku i sestru te ih zatim pogubile zajedno s njegovu dva sina, stara šest i devet godina...” (str. 129).

“... Kad su konačno stigli u Travnik (9. 11. 1992.), izračunali su da je oko 400 ljudi - 300 boraca i većina od stotinu žena i djece - putem bila ubijena, zarobljena ili je nestala. Međunarodni Crveni križ je rekao da su uspjeli pronaći samo stotinjak preživjelih. “Moralni smo hodati po leševima. Morali smo ostaviti ranjenike...” (str. 175).

⁷⁹ Isto, str. 316.

⁸⁰ Isto, str. 317.

“... Sestre, žene i djeca - ukupno njih 118 - ustrajali su da prate 500 boraca (2. 11. 1992.). “To je otežalo naše kretanje i borbenu moć”, rekao je Aga. Žene su se bojale da će, pridruže li se konvoju, biti silovane kao što se to događalo ranije. “U avgustu, kaže Aga, “ni jedna jedina djevojka između 14 i 30 godina nije ovamo stigla a da nije bila silovana”... (str. 177).

“... Uvijek se iznova napada artiljerijom na redove za vodu (u Sarajevu), kao i onda kada je pred pivarom ubijeno 8 ljudi a ranjeno 20. A 27. juna granata je tu, u blizini ubila 7 osoba, od toga petero djece. U predgrađu Dobrinja, koje je namjenski izgrađeno da bi primilo goste Olimpijskih igara 1984. godine, minobacačem je u redu za vodu 12. jula ubijeno 14, a ranjeno 13 ljudi. Istragom UN-a određeno je da je mina bila ispaljena sa srpskih položaja. Ljudi su na vodi prethodno čekali 20 sati”... (str. 245).⁸¹

Američki kongresmen Frenk Mekloski (Franck Mc Closkey) o Gorazdu:

“Sve što se može vidjeti su ogromni krateri. Gotovo svaka zgrada, bez obzira na veličinu, pogođena je više puta. Čak su i dvorišta ispunjena ogromnim rupama. Ne može se vidjeti ni jedna zgrada koja nije bila pogođena bar jednom. Najdirljivija je slika groblja. Ono se povećalo deset puta za samo dva mjeseca...”⁸²

Akademik Muhamed Filipović, Sarajevo:

“... Rezultat ovog brutalnog, davno i dobro pripremljenog napada bilo je ubijanje 170.000 nedužnih civila i to u dobu od 15 pa do 65 godina. U samom Sarajevu ubijeno je 12.700 civila, a među njima 1.700 djece. U Prijedoru, i to bez ikakvih vojnih dejstava, ubijeno je na najgrozniji način, putem masovnih ubistava i u logorima, 33.000 ljudi iz doline rijeke Sane. Samo u jednom selu općine ključke, u Biljanima, bez ikakva povoda i razloga, jednog junskog jutra, ubijeno je 320

⁸¹ Roj Gatman, SVJEDOK GENOCIDA, Sarajevo 1995., str. 87, 88, 109, 129, 175, 177, 245.

⁸² Isto, str. 254.

ljudi... Tako se desilo u brojnim selima oko Ključa, Sanskog Mosta, Prijedlora... a najviše u Kozarcu. Ovakvi zločini su učinjeni svuda po Bosni i Hercegovini, a osobito drastični bili su oni u Zvorniku, Brčkom, Bratuncu, Foči, Višegradu, Čajniču, Rudom, Stragačini..., Srebrenici..., da su istrijebili 10 posto ukupnog muslimanskog življa iz Bosne i Hercegovine, a više od 50 posto tog življa protjerali sa njihove zemlje, zabranjujući im da se vrate...”.⁸³

Sudac Riad (Fouad Riad) iz Tribunala za ratne zločine u Hagu:

“Sudbina koja je zadesila kolonu ljudi koji su krenuli prema Tuzli uveče 11. jula i ujutro 12. jula 1995. bila je užasavajuća. Jedan očevidac opisuje kako je više od 100 zarobljenih muslimanskih muškaraca žena i djece jedna grupa srpskih vojnika polako noževima klala. Djecu su klali pred očima majki...”.⁸⁴

Bjanka Džeger (Bianca Jagger), borac za ljudska prava:

“Prije dvije godine, 11. jula 1995. “zaštićenu zonu” Srebrenice u istočnoj Bosni pregazile su trupe bosanskih Srba. Više od 8.000 civila-muškaraca od 15 do 74 godine, žena i djece - sistematski i hladnokrvno je masakrirano tokom četiri dana pokolja. Njihovim dželatima predala ih je Međunarodna zajednica. To je bio najgori masakr na evropskom tlu od Trećeg Rajha. Kada je pred srpskim naletom Srebrenica pala, time je izvrnuta ruglu Rezolucija br. 819 i 837 Vijeća sigurnosti UN iz aprila 1993., kojom je ona proglašena “zaštićenom zonom”. Rezolucija je “garantirala” zaštitu Srebrenice “svim potrebnim sredstvima, uključujući upotrebu sile...”.

Ali Srebrenica nije bila izolirani primjerak divljaštva. Ovi masakri bili su samo vrhunac tri godine stalnih pokolja, progona i nasilja za koja je svijet znao... Bosna je bila propast naše moralnosti. Ona je suštinski neuspjeh i našeg međunarodnog integriteta...”.⁸⁵

⁸³ List OSLOBOĐENJE, Sarajevo 2. 6. 1997., str. 6.

⁸⁴ Fuad Rijad, intervju, OSLOBOĐENJE, 7.-8. 1997., str. 22.

⁸⁵ Bjanka Džeger, feljton OSLOBOĐENJE, Sarajevo 7.-15. 8. 1997.

Pukovnik Bob Stuart (Bob Stewart), komandant britanskih snaga UNPROFOR-a u srednjoj Bosni:

“... Zločin u Ahmićima smo otkrili 22. aprila 1993., ali pokolj stanovništva u tom selu se desio između 5 i 7,30 ujutro 16. aprila...”

Atmosfera je bila sablasna. Cijelo selo je bilo uništeno, minaret džamije je bio srušen, izgledao je kao prizmeljena raketa. Tada su vojnici našli čovjeka i dječaka, vidjelo se da su ubijeni sprijeda, a potom zapaljeni. U podrumu kuće našli smo dvije žene i četvero djece, spaljeni do granica neprepoznatljivosti. Na zidu je bilo tragova krvi, i mislim da su neki od njih bili ubijeni prije nego što su zapaljeni. Nadao sam se da su prije nego što su zapaljeni bili ubijeni, nadao sam se da im je barem agonija bila kraća. Dva mala tijela ležala su na stomacima, ali sam po nemogućem položaju njihovih tijela zaključio da su oni zapaljeni živi. Svi smo bili u šoku, u nijemoj tišini smo se gledali. Izašao sam napolje da povraćam.

Kasnije, istog dana, našao sam lobanju bebe koja je bila zapaljena.

Vojnici Bosanske armije u brdima bili su u pravu. Cijelo selo Ahmići bilo je uništeno. Mnogi ljudi, nakon što su bili ubijeni, premješteni su u njihove kuće, sa kojima su se pretvorili u pepeo. Našli smo mnoge tragove sasušene krvi. Mnogi krovovi zapaljenih kuća su bili srušeni, i to je bio dobar način da se sakriju tijela...

Naređenja su bila jasna:

“Prvo ubijaj muškarce, onda mušku djecu, pa onda sve ostalo. Uništi sve što je muslimansko!” Poslije toga, tijela su bila bačena u kuće i zapaljena su sa benzinom koji su vojnici donijeli s njima. Po nekim procjenama, oko 70 vojnika je učestvovalo u napadu na Ahmiće. Ti vojnici su, naravno, bili HVO vojnici.

Ahmići nisu bili vojno uporište. Stanovništvo je bilo nenaoružano. Oko Ahmića nije bilo niti jednog rova...

Nije se njihov zločinački posao zaustavio na Ahmićima. Na jednom drugom mjestu našli smo ubijeno dijete kako u rukama drži malog mrtvog psa. Meni je teško, bez obzira što sam te užasne stvari vidio, da vjerujem da ljudi to mogu raditi drugim ljudima. Ubiti dijete!?”⁸⁶

⁸⁶ NIR SLOBODNA BOSNA br. 50, Sarajevo, 27. 7. 1997., str. 15.

Ed Vilijam (Ed Vulliamy), **novinar londonskog "Gardiana"** (Guardian):

"Ono što se desilo u Foči, Višegradu, Srebrenici i mnogim drugim bosanskim gradovima bilo je mnogo gore nego rat. Nedužna djeca i njihove majke ubijeni i ranjavani na ulicama evropskog grada. I onda koncentracioni logori..."

Dok sam ih posmatrao u kantini, gledao sam njihove oči. Ne postoji ništa kao oči zatvorenika koji zna neku užasnu istinu koju je opasno reći. Te oči gore. Nikad neću zaboraviti i često sanjam o tome. To ću sanjati dok sam živ. Ali to nije jedina stvar koja me proganja nakon bosanskog rata. Možda više od toga, drhtaj s kojim je sedmogodišnja djevojčica umrla na mojim rukama u Bihaću. Ja imam malu kćerku, i često se u noći pitam kakva je to vrsta monstruma koji može kroz teleskop gledati dijete i pucati... To me drži budnim. Ali to nije isto, kao da sam bio otac te djevojčice. Članovi moje porodice su živi. Ja nisam morao da gledam silovanje moje djevojčice vezane za džip, niti četnike kako komadaju moga oca u Omarskoj. Moja žena nije nestala zauvijek. Nisam bio bačen poluživ u jamu s leševima u Potočarima. Da, otkriće Omarske je bilo veoma traumatično za mene... kao i istočni Mostar, Sarajevo, Bosanska Krupa, Dretelj...

Ali, Zapad se samo grubo poigravao sa nadama i strahovima Bosanaca, kao što su se poigrali i naredne tri i po godine rata. Zapad se i sada poigrava...

Čak sam napraivo i ekskurziju u Višegrad. Istraživao sam masovne egzekucije koje su se desile na famoznom Andrićevom mostu. Dolina rijeke Drine je bila nedostupna reporterima tokom rata i ja sam se naslušao dosta o klanjima koja su se tamo desila. To je bilo mjesto od koga se diže kosa na glavi. Potpuno očišćeno od muslimana...

Biti neutralan između poluživog zatvorenika u koncentracionom logoru i stražara koji ga muči do smrti nije neutralnost, već saučesništvo u mučenju i ubistvu, tako da ja ne želim biti neutralan u toj situaciji. Iz istog razloga ne želim da budem neutralan između žene koja je silovana šest puta za jednu noć i monstruma koji joj je to

uradio. Ne želim da budem neutralan između porodice šćućurene u podrumu njihove kuće u Ahmićima i ustaških ubica koji su ih tamo zaključali i onda zapalili. Ne, hvala, to nije neutralnost po mom ukusu...

Izdaja Bosne je, naravno, odgovornost cijele zapadne alijanse, ali kakve god da su inicijative dolazile iz US, obično su bile sabotirane od strane Britanije, ili Britanije i Francuske zajedno. Od početka do kraja, od Tribunala za ratne zločine, od no-fly zone, do avionske akcije i dostave hrane iz zraka u Cersku i Žepu, kad su Britanci bili zabrinuti da to može "alarmirati Srbe". Bio je to britanski diplomata u UNPROFOR-u, Sedrik Tomberi (Cedric Thomaberry)...

Suvišno je reći da su Britanci, koje je reprezentirao Lord Karington (Carrington), Džon Mejdžer (John Major), Dejvid Oven (David Owen), Daglas Herd (Douglas Hurd), Pauline Nevil Džons (Pauline Neville Johnes), Malkolm Rifkind (Malcolm Rifkind), i na jedan drugi način general Sir Majkl Rouz (Michael Rose), bili najbolji prijatelji koje su Srbi imali, osim Rusa, Rumuna i Grka naravno. Ali Britanci su bili najkorisniji...".⁸⁷

Boško Marjanović, novinar i publicista:

"Čovjek, ma koliko bio obrazovan, nemoćan je da za pravi trenutak odabere pravu riječ. Tu pravu riječ tražim od onog časa kada je na Hrgaru kod Bihaća, poviše Ripča, otkriven bezdan stravičnog zločina nad ljudima koji se nisu mogli braniti i koji su krivi samo zato što se ne krste s tri prsta, kako to bogohulno čine njihove ubice, kod kojih je jama zla dublja što im je pamet plića.

Ta prava riječ potrebna mi je da izrazim duboku ljudsku žalost za tim mladim ljudima iz Kulen Vakufa i Orašca, i onom djevojčicom od četiri godine kojoj svirepi ubica nije dozvolio da poraste, pitajući se kakav je to stvor da svoju kćerkicu ljulja u krilu, a tuđu baca u jamu bez dna. To je više od genocida. To je čudovište...

⁸⁷ Intervju listu SLOBODNA BOSNA, br. 51, Sarajevo, 10. 8. 1997., str. 20.

Ta prava riječ potrebna mi je da izrazim saučešće roditeljima, sestrama, braći, suprugama i djeci tih žrtava genocida opakog i prljavog srpskog fašizma koji ne bira sredstva da sjenima ubijenih okolči nekakvu tamo daleko veliku Srbiju...”⁸⁸



Prognanici iz Hercegovine



Goran i Zoran Zadro
preživjeli su zločin
u Grabovici 1993. godine ...

⁸⁸ List OSLOBOĐENJE, 29. 9. 1997., str. 13.

... a Pavle i
Petar
Golubović iz
Konjica nisu,
kao ni djeca
porodice
Ristović iz
Sarajeva



List "OSLOBODENJE" 18.-25. 3. 1994.:

Pod naslovom "SKUPNA POGUBLJENJA" list navodi da Helsinki voć (Helsinki Wach) ima dokumentirane slučajeve skupnog pogubljenja. "Dana 16. 5. 1992. u selu Zaklopača, opština Vlasenica, skupno su ubijena 83 muslimana, prvenstveno muškarci, među njima 11 djece..."

Adisa Kustura, 7 godina, iz Rogatice:

"... Narod bere resu lijeske i jede, samo puca lijeska... U Srebrenici je užas, ko ne vidi ono ne može mu se reći... Često smo bili gladni, nema šta da se jede, kukuruza i lijeska... Ranjenik umire jer nema lijeka... Najbolje je onome ko se nije ni rodio... da se ne pati... Nema, dolje je užas, užas, užas... Sjeku im uši, noseve, oči im vade... Gledali smo na Drini kako voda nosi prikovane djevojke na daski, zaklane, rasporene... eto zašto je bolje ko se nije ni rodio... Sve smo išli pješke u Srebrenicu, meni su otekale noge i nisam mogla dalje... drhtala sam..." (TV BiH, 5. maja 1994., emisija Otvoreni ekran, 17,30 sati).

Akademik Zvonimir Šeparović, Zagreb:

"U proteklom ratu prema podacima UN u BiH je ubijeno više od 200 hiljada ljudi od čega su 90 posto civili i među njavećim žrtvama rata djeca čije su traume nepopravljive... Rat na prostoru bivše Jugoslavije, u Hrvatskoj i BiH, koji je vodila srpska vojska, nije bio rat među vojnicima, već protiv civilnog stanovništva..."⁸⁹

⁸⁹ List OSLOBODENJE, 12. 10. 1997.

List "OSLOBODENJE" 2. 10.1997.:

Govoreći o stradanju naroda u Srebrenici, prof.dr HUSEIN SUŠIĆ je rekao: "Zašto se to moralo desiti ikome na svijetu, pa i nama samim? Kome su kriva djeca Srebrenice kada ih je đeneral MLADIĆ gostio šećerkama, a onda ih velikodušno vodio u smrt. Zaboga, zašto? Djeca ne pripadaju ni jednom narodu, ona pripadaju sebi i svom dječijem ponosu. Nevina, čedna i najkvalitetnija nacija koja sve pamti i svojom najvećom kaznom kažnjava - nezaboravom".

Dragan Vikić, komandant:

"... Nisam očekivao da će granate u takvoj mjeri bubati po gradu (Sarajevu), posebno po Bistriku sa Lapišnice... Pa onda masakr na Markalama, prosuti dječiji mozak na sankanju, nestanak vode, struje, hrane...Bio je to krvavi rat...".⁹⁰

Ante Prkačin,

u knjizi Ahmeda Žilića "BOSNA I HERCEGOVINA - KODEKS LJUDSKIH PRAVA":

"... velika je stradanja Bosni i Hercegovini priredio i Zapad. Isprva je međunarodno priznao Bosnu i Hercegovinu kao zasebnu državu, a onda je, u predvečerje rata, zaveo embargo na uvoz oružja. Time je Međunarodna zajednica očitovala krajnji cinizam i otvoreno dala... koncesije zlu, uskrativši njenim braniteljima i legitimno pravo na samoodbranu...".

Ahmed Žilić,

u knjizi "BOSNA I HERCEGOVINA - KODEKS LJUDSKIH PRAVA":

"Svako zagovaranje ljudskih prava, kao velike ideje našeg doba krajnje je nezahvalno u Bosni, gdje su nakon Drugog svjetskog rata ispisane najmračnije stranice historije Evrope, gdje je odsviran rekvijem ljudskim pravima i do krajnjih granica poniženo ljudsko dostojanstvo. Genocid i zločin metafore su načina na koji Bosna postoji koncem 20. stoljeća.

⁹⁰ List OSLOBODENJE, 26. 10. 1997., str. 7.

Nakon iznevjerenih obećanja i preuzetih obaveza iz Povelje UN-a, nakon holokausta⁹¹ u Bosni, pokopano je povjerenje u cijeli sistem Ujedinjenih naroda i evropskih institucija. Zapad je u Bosni i neprekidno padao kao žrtva vlastite moralne dezorijentacije i upornog izjednačavanja agresora i žrtve, lišavajući potonje univerzalno priznatog prava na samoodbranu... Besramnim udvaranjem do zuba naoružanom agresoru i ponižavanjem nemoćne žrtve, Zapad je u Bosni izgubio svoj moral, svoj razum i pojam o miru. Protuslovlje njegovih riječi i djela dovedeno je do besmisla, dok je budućnost Bosne stavljena pod hipoteku. Njegova hipokrizija preko Bosne stvara nove forme hladnog rata i sukobe u Evropi i svijetu... Zapad je u Bosni izvršio svojevrсни udar na međunarodno pravo stvarajući neshvatljive presedane koji će mu se vraćati poput juridičkih bumeranga...

Unatoč svemu, dejtonska rješenja ostaju najmanje zlo koje je Zapad do sada nametnuo Bosni...".⁹²

Bob Stjuart, britanski pukovnik:

"Ahmići su najgora stvar koju sam ikada vidio u životu. To je bio najdirektniji primjer genocida. Nema kazne koja bi bila primjerena takvom zločinu".⁹³

O razmjerama planiranog masovnog stradanja civila i djece, pored Podrinja i cijele istočne Bosne, najbolje i najpotpunije se vidi na primjeru Bosanske krajine, o čemu MUHAMED BEŠIĆ u Zborniku radova "GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995." daje zbirne podatke:

"O stradanju civilnog stanovništva svjedoči veliki broj žrtava i brojne masovne grobnice i stratišta. Među najtežim masovnim ubistvima koja je izvršio agresor su sljedeća: u Kozarcu je od 26. do 29. maja 1992. ubijeno od 6-7.000 Bošnjaka; u selu Hambarine 25.

⁹¹ Radi se o genocidu (primjedba R.A.).

⁹² Ahmed Žilić, BOSNA I HERCEGOVINA - KODEKS LJUDSKIH PRAVA, Sarajevo, 1996., str. 32.

⁹³ List OSLOBOĐENJE, 27.3.1998., Sarajevo

maja je ubijeno oko 1.000 civila; u Prijedoru je od 30. maja do 4. juna 1992. ubijeno oko 1.000 Bošnjaka i Hrvata, a krajem juna iste godine u roku od 60 minuta ubijeno je 2.500 civila; u selu Zecovi i Čarakovo (22. juna 1992.) ubijeno je 800 civila; u Bišćanima, Rizvanovićima i Rakovčanima 19. juna ubijeno je 1.000 civila; u Džidžinom Viru (na rijeci Sani) početkom juna 1992. ubijeno je (većinom maljevima) 500 mladića Bošnjaka, u selu Zecovi, nakon pokušaja oslobađanja zatočenika u logoru Trnopolje, krajem jula 1992., ubijeno je samo na jednom mjestu 376 Bošnjaka; u Kotor-Varoši (ispred Doma zdravlja) krajem jula 1992. ubijeno je 270 civila; na lokaciji Koričanske stijene likvidirano je 250 logoraša iz Ključa, Sanskog Mosta i Prijedora; samo u glavnoj ulici u Prijedoru 29./30. maja ubijeno je više od 200 civila bošnjačke i hrvatske nacionalnosti; u selu Biljani (Ključ), ispred seoske škole, je ubijeno 184 civila; u selu Hrustovi (Sanski most) 1. juna ubijeno je 150 Bošnjaka, žena, djece i staraca; u selu Mijska Glava (Ljubija) je krajem jula ubijeno 100 civila; u selu Briševo (Ljubija) ubijeno je 100 civila (krajem jula); u selu Mahmuljani (Kozarac) za jedan dan je ubijeno 100 civila; u selu Briševo i Raljaš za jedan dan ubijeno je 57 civila; u selu Prahovo (Ključ) 1. jula 1992. ubijeno je 50 civila; u Rizvanovićima, ispred kafića "Patrija", 26. jula je ubijeno 37 civila; na Kurban-bajram u selu Briševo ubijeno je 28 Bošnjaka; u selu Gornji Jakupovići u jednom podrumu ubijeno je 27 žena, djece i staraca Bošnjaka, među kojima i Atif Jakupović, star 93 godine; u Kozarcu je 4. juna nakon predaje bolnice na licu mjesta ubijeno 75 ranjenika; na mostu Žegar (rijeka Sana) za jedan dan je ubijeno 150 civila, itd.

Srpski zločinci su nad nenaoružanim civilima nesrpske nacionalnosti koristili posebne metode mučenja, kao što su: vađenje očiju živim ljudima, vađenje nokata i zuba, presijecanje civila na komade, odsijecanje dijelova tijela i tjeranje logoraša da to jedu, spaljivanje živih muškaraca, žena i djece u zgradama, sječenje vena na nogama i rukama sa zabranom pružanja prve pomoći, nabijanje male djece na noževе i vile, te klanje na očigled roditelja, bacanje žive djece u betonske mješalice, ubijanje, klanje, odsjecanje ekstremiteta,

ubijanje maljem, prisiljavanje roditelja da piju krv svoje djece, pečenje živih ljudi, klanje motornom pilom, silovanja i druga izživljavanja nad djevojčicama, djevojkama i ženama, probadanje lobanje (kundacima i noževima na puškama) i masakriranje i dr. Pri tome je agresor u potpunosti istrijebio mnoge porodice. Tako su, ilustracije radi, pripadnici tzv. srpske milicije u prijedorskom selu Zecovi u jednom danu ubili 36 bošnjačkih porodica sa prezimenom Bašić i Horozović.

Po unaprijed pripremljenom planu fizičkog uništenja nesrpskog stanovništva, posebno Bošnjaka, srpski agresor je na području Bosanske krajine formirao preko 100 koncentracionih logora i zatvora. Na području općina Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Ključ i Sanski Most, prema dosadašnjim saznanjima, formirao je 50 logora, od čega 42 na području Prijedora. Jedan broj civila iz Bosanske krajine (oko 4.000) agresor drži u logorima na području Srbije i Crne Gore.

U logorima je dnevno boravilo na hiljade zatočenika (prema nekim podacima od 40.000-50.000), uglavnom Bošnjaka i jedan broj Hrvata, među kojima je bilo i žena, djece i staraca. Pošto su jedni odlazili, odnosno likvidirani, a drugi dolazili, tačan broj logoraša je teško utvrditi.

Logori su bili mjesta sistematskog zlostavljanja i ubijanja nesrpskog stanovništva. Prema dosadašnjim podacima u pomenutim logorima je ubijeno preko 25.000 uglavnom Bošnjaka.

Na području Bosanske krajine je bilo i na desetine logora - bordela, u kojima su srpski zločinci vršili silovanja žena, djevojaka i djevojčica. Zločinci su se posebno izživljavali nad maloljetnim djevojčicama od 12-14 godina koje su najčešće silovali na očigled njihovih roditelja. Tako su, između ostalih, ženu i maloljetnu kćerku bivšeg miliconera iz Ljubije, njegove bivše kolege silovali preko 300 puta, uz prethodna stravična zlostavljanja.

U logoru Manjači silovano je više djevojčica od sedam godina, a nijedna ovaj stravični zločin nije preživjela. Sve se to događalo na očigled roditelja, koji su bili prisiljeni da gledaju kako im od više zločinaca silovana djeca umiru.

Prema dostupnim podacima agresor je na području Bosanske krajine ubio više od 65.000 Bošnjaka i Hrvata, uglavnom Bošnjaka, među kojima je preko 10.000 bošnjačke inteligencije (prosvjetni radnici, ljekari, privatni poduzetnici, članovi SDA, pripadnici MUP-a i dr.).

Samo u općini Prijedor srpski zločinci su ubili oko 25.000 civila Bošnjaka i jedan broj Hrvata i Roma, od čega oko 11.000 u Kozarcu...”⁹⁴

Pa ipak, sami vrh zločina srpske politike i njenih vojnih i paravojnih snaga dostignut je terorom nad bošnjačkim narodom Srebrenice jula 1995. godine. Kao nad španjolskom Gernikom u nastupu fašizma tridesetih godina dvadesetog stoljeća. O tome direktor Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava iz Sarajeva, Prof. dr. Smail Čekić, u Ediciji “SREBRENICA 1995.”, svjedoči:

“Genocid nad Bošnjacima u Srebrenici jula 1995. predstavlja kulminaciju stradanja kroz koja je prošla istočna Bosna za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991. do 1995. Taj monstruozi zločin je ujedno i simbol cjelokupne golgote Bosne i Hercegovine na kraju 20. stoljeća. Genocid nad Bošnjacima u Srebrenici je najveći masakr u Evropi poslije Drugog svjetskog rata.

Velikosrpski agresor je jula 1995., za nepunih 7 dana, **hiljade muškaraca-civila pobio i zatrpao u masovne grobnice, na stotine živih je zakopao, muškarce, žene i dječake je sakatio i klaod, djecu ubijao pred očima majki, prisiljavao stare da jedu džigerice svojih unuka, silovao žene i djevojke, prognao preko 30.000 ljudi, uglavnom žene i djecu**, i dr. O tome postoje brojni dokazi, među kojima i masovne grobnice...

Naime, u prvoj polovini i sredinom jula 1995., nakon što su Ujedinjene nacije agresoru predale Srebrenicu - “zaštićenu zonu UN”, srpski fašisti su izvršili masovne zločine nad nenaoružanim Bošnjacima... Dječake od 11 i 12 godina ubrajali su u muškarce, te ih

⁹⁴ Muhamed Bešić, ZLOČINI U BOSANSKOJ KRAJINI u zborniku radova GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995., Sarajevo 1998., str. 248-251.

odvodili i po kratkom postupku likvidirali u poljima i rijekama oko kampa. Tom prilikom srpski zločinci su klali i djecu pred očima majki. Jednoj ženi su odveli dijete - starijeg sina, a zatim i muža, koji je čvrsto držao ruke svoje dvoje djece, kćerke i trogodišnjeg sina. Zločinci su mu sina istrgli iz ruku i bacili na zemlju. Onda su i kćerku odvojili od njega, a zatim su zgrabili njegovo dijete - trogodišnjeg sina i presjekli mu vrat, te natjerali njegovu majku da pije krv svog djeteta...

Izdvojene i zarobljene muškarce i djecu stariju od 11 godina agresor je, pod ličnim nadzorom ratnog zločinca generala Ratka Mladića, autobusima i kamionima odvodio u okolna mjesta i ubijao...

U Pilici je od 16. do 18. jula ubijeno preko 1.200 civila, na području Foresta (šumski prostor od Šušnjara do Snagova) oko 1.000, u Konjević Polju preko 700, u Kravici preko 700, u Kamenici preko 600, u Buljima oko 300, u Baljkovcu oko 300, Udrču oko 200, u Pobuđu preko 150, u gradu Srebrenici oko 150 civila. I u Novoj Kasabi i drugim mjestima ubijeni su brojni Bošnjaci...".⁹⁵

.....

Odnese

Rijeka srebrenička

otrove bojne,

odozgo posute,

od izroda

nebeskog naroda

po narodu

u nebo Allahovo zagledanom.

Razblaži Rijeka srebrenička

agense zarazne,

pronese rijeka ista

tjelašca tek ispiljena,

⁹⁵ Smail Čekić, POKOLJ U SREBRENICI JULA 1995, Edicija SREBRENICA 1995., Knj. 1, Sarajevo 1998., str. 23-26.

*iz pelena izbačena,
prljavim nožem prekrižena,
za vrata kućna zakovana,
žicom bodljikavom omotana...*

*... Holandski bataljone,
mrtvi Srebrenice
postrojeni za prozivku
u Hag pozivaju,
jer
"grobovi silni govore
kako se žrtve podnose..."*

1.4.2. Tragičan bilans

Potpunijih poimeničnih podataka o smrtnom stradanju djece u ratu protiv Bosne i Hercegovine 1992.-1995. godine još nema. Možda ih nikada u cjelini neće ni biti. Oni, ti podaci, su trenutno samo u fragmentima, na svim opštinskim područjima, osim grada Sarajeva. I uglavnom nedostupni! Neopravdano nedostupni, čak i oni koji su sređeni! Zato ovdje izbjegavamo imena, zbog većine onih do čijih imena, zasada, ne možemo doći, mada smo se obraćali nadležnima. Nadati se je da će vlast na područjima svih opština u državi, u svim naseljima, izvršiti temeljit popis smrtno stradalih, po jedinstvenoj metodologiji i na jedinstvenim obrascima, kao i da će taj posao obaviti odgovorni ljudi. Ovdje ćemo više govoriti o brojčanim pokazateljima, ili o procjenama istih na osnovu izjava i do sada prikupljenih odnosno objavljenih činjenica.

Malo je, međutim, dokumenata koji posebno govore o stradanju djece u ovom ratu. Njihovo stradanje se ne potencira, čak ni u vidu raznih uputa nadležnih institucija! Kao da je nekome stalo da se ti podaci kamufliraju? Ili je to odraz stava o djeci uopšte i njihovom položaju u društvu? Možda nasljeđe prošlosti? A djeca su budućnost zemlje, u svakom pogledu. Ako je riječ o naciji, onda su budućnost

nacije. Svake nacije. To u mnogim zemljama i nacijama dobro znaju i stalno to znanje utvrđuju, ponašajući se u skladu s tim. Na kraju krajeva to je i strateško odbrambeno pitanje, prije svega.

Naprijed citirane izjave i objavljene činjenice govore o velikim razmjerama smrtnog stradanja djece u ovom ratu, o načinima stradanja i o karakteru politike i izvršilaca zločina. Na osnovu toga i drugih pokazatelja korisno je sačiniti tabelarni pregled masovnog smrtnog stradanja djece u nekim karakterističnim mjestima, koji ovdje služe kao ilustracija težine zločina nad djecom (Tabela 10).

Tabela 10:

**Procjena smrtno stradalih za vrijeme agresije
na BiH 1991. - 1995. (primjer)**

Opština-grad	Izvor Podataka	Vrijeme stradanja	Smrtno stradalo		
			Ukupno	Od toga djece	
				broj	%
Prijedor	TV BiH 28. 7. 1996.	1992./93.	30000	7000	23,3
Sarajevo	Razni izvori	1992./95.	12700	1721	13,5
Srebrenica	Izjave i dr.	1992./95.	14000	3500	25,0
Višegrad	"	1992.	5500	1320	24,0
Zvornik	"	1992.	3000	700	23,3
Foča	"	1992.	1000	220	22,0
Goražde	"	1992./95.	1500	280	18,6
Rogatica	"	1992./95.	1000	175	17,5
Vlasenica	"	1992.	1500	300	20,0
Ključ	"	1992.	1100	190	17,3
Sanski Most	"	1992.	1700	320	18,8
Kotor Varoš	"	1992.	900	130	14,4
Vitez-Ahmići	Institut za r.zločine	1993.	115	16	13,9
Bihać	Razni izvori	1992./94.	1500	260	17,3
	Razni izvori	1992./95.	75715	16132	21,3

Odabrani primjeri masovnog stradanja djece, čini se, karakteristični su po slijedećem:

a) Istočna Bosna i opštine toga područja, s obzirom na historijske činjenice o genocidnom ponašanju susjeda i komšija počev od 1804. godine, mogli su predvidjeti bliske buduće događaje i adekvatno se pripremiti. Nisu to učinili, pa su doživjeli najveća stradanja u svojoj historiji. A ekspanzionistička politika i izvršioc i s obje strane Drine krenuli su istom metodologijom kao i u svim ranijim nastupima.

b) Sarajevo-grad kao veliki stradalnik bio je eksperimentalni poligon za planirani dugotrajni terorizam sa distance. Kako je terorizam oblik specijalnog rata, ovdje je specifično kombinovan sa oružanom borbom. To predstavlja kvalitativnu inovaciju u sadržaju savremenog rata, što će sigurno masovnije biti korišteno u budućim lokalnim i regionalnim ratovima.

c) Prijedor i neke krajiške opštine, iako su u Drugom svjetskom ratu bile izrazito ustanička partizanska područja, doživjeli su velika stradanja bošnjačkog i hrvatskog naroda u ovome ratu premda tu nije bilo nikakvih oružanih sukoba.

d) Srebrenica i Žepa su simbol **izdaje** Međunarodne zajednice, Ujedinjenih nacija i velikih sila i ostaće trajni spomenik njihovoj dvoličnosti i nesposobnosti.

Dakle, primjeri u Tabeli 10, pored ostalog, karakteristični su i po navedenim naznakama, zbog čega zaslužuju da budu u posebnom elaboratu meritorno analizirani. Visok procenat smrtnog stradanja djece u tim sredinama ponajviše govori o karakteru rata, politike i zločina. U tabeli 11 to se još drastičnije vidi, a ona govori o nestaloj djeci u vihoru rata, čija su imena sa ličnim podacima objavljena u listu Oslobođenje na osnovu podataka Dječije ambasade Sarajevo.⁹⁶ Riječ je o 936 nestale djece sa 56 područja življenja u BiH koje je Ambasada evidentirala, što je jedva 3,4 posto od zvanične cifre nestalih. Naravno,

⁹⁶ Sandra Kasalo, KAKO SU I GDJE SU NESTALA DJECA BiH, feljton, list OSLOBOĐENJE, Sarajevo 8. 6. do 3. 7. 1997.

to su nepotpuni podaci, jer se u sredstvima informisanja spominje brojka od 1.400 imena nestale djece, ne računajući područja Republike Srpske i tzv. Herceg Bosne koji takve podatke još ne otkrivaju.

Prema navodima lista OSLOBOĐENJE od 22. 10. 1997. godine, na primjer, iz zborničkih sela Klisa, Đulića i Šetića odvedeno je 1. juna 1992. godine oko 750 ljudi, među kojima je bilo oko 150 djece. Za sudbinu te grupe ništa se do danas ne zna, niti se vode kao nestali. A sličnih primjera je veoma mnogo. Mnoga nestala djeca su bez ikoga svoga. Niko ih ne traži, mnoga nisu prijavljena kao nestala, od mnogih su biližnji rođaci u inostranstvu pa i zbog toga nisu evidentirana jer ni rođaci ne znaju njihovu sudbinu, itd.

Tabela 11:

Nestala djeca u ratu protiv BiH 1991. - 1995.

Područje življenja	Godine starosti i broj djece			Ukupno			
	0-6	7-13	14-17	Muški	Ženski	Svega	
Bratunac	3	37	256	292	4	296	
Srebrenica	6	51	166	214	9	223	
Zvornik	2	7	67	70	6	76	
Vlasenica	4	9	43	40	16	56	
Višegrad	10	16	17	33	10	43	
Prijedor	1	6	17	19	5	24	
Mostar	8	6	5	9	10	19	
Kotor Varoš	-	-	18	18	-	18	
Svega	Broj	34	132	589	659	60	755
	%	4,5	17,5	78,4	92,1	7,9	100,0

Ambasada je samo jedan od izvora podataka, a svi ti izvori, najčešće, imaju različite podatke, i svi su nepotpuni i umanjeni u odnosu na stvarno stanje. "Strahuje se da je broj nestalih malodobnih bosanskohercegovačkih građana nekoliko puta veći od broja do kojeg je Dječija ambasada uspjela doći... Njih su zapravo, u većini slučajeva, vojnici Republike Srpske odvajali od majki i zajedno sa odraslim

muškarcima iz sela odvodili, uglavnom, na stratišta....⁹⁷ Sudeći prema ukupnom broju nestalih, o čemu u svom posljednjem izvještaju govori specijalni izvjestitelj UN za ljudska prava Elizabet Ren (Elisabeth Ren), u Bosni i Hercegovini je evidentirano 19.380 nestalih osoba, odnosno oko 30.000 prema procjeni Vlade BiH.⁹⁸ Služeći se istom metodologijom procjene, t.j. da je svaka peta nestala osoba iz kategorije djece, onda za prvu navedenu cifru u izvještaju znači 3.876 a za drugu oko 6.000 djece. "Podaci s kojima raspolaže Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima Tuzla pokazuju da je samo na području Srebrenice nestalo, konkretnim imenom i prezimenom, preko 6.500 lica",⁹⁹ među kojima i oko 1.300 djece.

Svi navedeni primjeri različitih brojeva o nestalim osobama, posebno kada se iz njih izluče djeca, govore o velikoj tragediji prvenstveno bošnjačkog naroda i bošnjačke djece koju je donijela agresija na Bosnu i Hercegovinu 1991.-1995. godine. Ujedno govore da su podaci u Tabeli 11 vrlo mali dio toga.

Ono što je naročito upadljivo u Tabeli 11 je starosna struktura nestale djece, iz koje se vidi da ogromnu većinu čine muška djeca (92,1 posto) i među njima u dobi od 14 do 17 godina (78,4 posto). To potvrđuje ranije izrečenu tezu o programiranom atakovanju na svu mušku bošnjačku djecu, posebno na onu iznad deset godina starosti zbog jasno vidljivih spoljnjih obilježja. Od sve nestale djece prikazane u Tabeli, na mušku djecu se odnosi, na primjer, u Bratuncu 98,6 posto, u Srebrenici 95,9 posto, u Zvorniku 92,1 posto itd. Unutar grupacije muške djece prvenstveno su uništavana djeca u dobi 14 do 17 godina starosti (u Bratuncu 86,5 posto, u Srebrenici 74,4 posto, u Zvorniku 88,1 posto itd.). Uporedimo li ovu Tabelu sa Tabelom 8 i Dijagramom 4, vidjećemo da je i u Drugom svjetskom ratu na istim prostorima bila na sceni ista politika i isti ciljevi. A i isti metodi i isti izvršioци zločina.

⁹⁷ List OSLOBOĐENJE, Sarajevo, 8. i 9. 6. 1997., str. 5.

⁹⁸ List DNEVNI AVAZ, Sarajevo, 18. 11. 1997., str. 7.

⁹⁹ List OSLOBOĐENJE, Sarajevo, 2. 10. 1997., str. 7.

Sličan brojčani odnos smrtnog stradanja muške i ženske djece prisutan je i u Tabeli 10, kao i u svim ostalim sredinama gdje su četnici terorisali bošnjački narod. Posebno je u ovome ratu interesantan njihov prevladavajući način zlostavljanja i ubijanja muške djece, o čemu kazuje dio pripovijetke ovog autora pod naslovom "VRTLOG":

- "... Eh, kad se sjetim... Sve je tada plakalo: djeca, žene, starci. I krave su mnogo suzile kao da plaču, i psi, čak i travke su rosile više nego ikada. A i čisto nebo tih dana puštalo je krupne kapi kiše, poput dječijih suza. Cijela priroda je plakala. Silne suze nedužnih slijevale su se u Drinu i pritoke s obje njene strane. Rijeka je nadošla od suza i krvi bošnjačkog naroda. A nizašto, jer ni najstariji ne pamte, niti u knjigama piše da smo mi njima činili slično. Nikada. Na sramotu im bilo, svima! I još se time ponose, sinje kukavice!

- I ja kažem na sramotu im bilo! - prihvati Simo postidjen kao da je i on sukrivac.

Desetak godina nakon ovog razgovora, bez najave i vidljivog povoda, sruči se na naše glave nova ratna oluja, gora od svake ranije. Olujni vrtlozi zahvatili su danas jedno, sutra drugo naselje i tako posvuda. Unutar vrtloga svuda isto: vaskrsli četnici kao neman koja ognjem i mačem razgoni nejač. Svuda metež, zapomaganje žena i piska djece, zapaljene kuće i štale, dreka nagorjele stoke, rafalni i pojedinačni pucnji, eksplozije bombi i granata, bježanija naroda u svim pravcima, masovno silovanje muslimanki po putu i oko puta...

Pa ipak, svakim vrtlogom prevladava stradanje djece. Njihovi odsječeni dijelovi nogu i ruku, glave bez trupa, pojedinačne oči, uši, nosevi, polni organi, crijeva, bubrezi i srca čine prašinu krvavog vrtloga koju zlotvori mahnito razgone. Samo oni su cijeli, sve ostalo je u dijelovima, oštećeno - kuće, štale, stolovi, kola, stoka, psi. I sve krvavo, veoma krvavo, uskovitlano, pomahnitalo. I zlotvori su krvavi: u očima, po jeziku i čeljustima, po rukama. Sav vrtlog je krvav... U prasku eksplozija dječija unakažena tijela najdalje lete u zrak; buktinje njihovih tjelesa najjače svijetle; njihov plač najdalje se čuje; njihovi jecaji najdublje prodiru; njihova trupla najduže plutaju rijekom...



- Nemoj, čiko, molim te - pokušava da izmigolji iz kandža jednom zlotvoru šestogodišnji Ibrica. Krupne suze kao zaleđene počivale su s obje strane blijedog lica. Desetak koraka dalje leži u krvi njegova majka. Nju su prvo silovali pa zaklali.

- Šta nemoj, kopile tursko, lezi ovdje! - dreknu drugi položivši drvena vrata na zemlju i grubo na njih baci golog dječaka.

- Molim te, čiko, nemoj, nisam ja ništa kriv - preklinjalo je dijete unezvijerena pogleda, drhteći. Molim te, čiko-o-o.

- Pošto te tvoji nisu osunetili, ja ću to učiniti - dodade i uvježbanim pokretom ruku i noža odsiječe mu polne organe praveći veliku ranu među raširenim nogama. Bolan vrisak naglo utihnu mrakom dječakove svijesti.

- A sada putuj za Stambol, ako te dotle 'tice ne pojedu - uze vrata sa dječakom pomoćnik i odvuče obali da ih gurne niz Drinu. - Evo ti i narkoza za spavanje - brzim pokretom noža presiječe mu vratne žile.

Moćna rijeka prihvati splav sa razapetim tijelom sićušnog Ibrice, ali ga samo lagano zavrti i opet vrati obali opirući se takvom teretu.

- Nećeš da putuješ, a? E, bogami, 'oćeš - povrati se neman obali da drvetom odgurne splav...

Tako unakažene leševe rijeka je u sve većem broju donosila i do nas pridružujući im ove iz našeg kraja i one nizvodno od nas. Jutros je pronijela devet leševa dječaka od tri do deset godina starosti povezanih žicom za ruke kao da su se u kolo uhvatili. Svi zaklani i svima odsječeni polni organi i urezani krstovi po tijelu. Neki bez nosa, ušiju, bez očiju. Jeziva slika! Na drvenim vratima ojačanim sa tri duže daske pronijela je još troje muške djece starosti do sedam godina. Bili su prikovani za vrata, zaklani, sa urezanim krstovima i odsječenim polnim organima... Pojedinačni leševi nisu ni brojani, nosila ih je plahovita Drina kao nekad trupce i panjeve u povodnjima...".¹⁰⁰

Isječak literarnog opisa zločina zasnovan je na autentičnim događajima u Podrinju. To su načini pojedinačnog ubijanja muške djece svih uzrasta koje su zločinci na prvi pogled mogli prepoznati ili

¹⁰⁰ Pripovjetka je nagrađena na konkursu VEČERNJIH NOVINA, Sarajevo, 1996.

koje su lično znali. Na svim prostorima istočne Bosne, istočne Hercegovine i Bosanske krajine. A to onda znači da je dirigovano, usmjereno, učinjeno sa namjerom. Zašto baš tako? Zašto atak na polne organe te djece? Zašto masakri samo nad muškom djecom? Odgovor na ta pitanja mogu dati stručne analize psihologa, sociologa, filozofa, pravnika...

Drugi najčešći načini likvidacije djece oba pola su spaljivanje žive djece u kućama i štalama, bacanje žive djece u duboke jame, bacanje žive djece s mostova u rijeke, bacanje žive djece iz voza dok je u brzom kretanju itd. Takav sadistički odnos prema djeci, posebno muškoj djeci, nije nigdje zabilježen u historiji ratovanja. Ubijanja djece, pa i masovnog, u ratovima bilo je a i danas ima. Međutim, selektivnog i na takve načine ubijanja djece jednog pola, namjerno i planski, nije bilo nigdje i nikada. To je endem samo našeg podneblja!

Na te načine usmrćeno je, prema relevantnim podacima, oko 36.000 djece, što je oko 21,2 posto svih smrtno stradalih u ratu protiv BiH 1991./1995.godine. Drugi izvori spominju i drugačije procjene. Tako, prema listu SLOBODNA BOSNA br. 44/97, EKONOMSKI INSTITUT Sarajevo (novembar 1995. godine) navodi da je tokom minulog rata u BiH smrtno stradalo oko 279.000, a ZAVOD ZA ZDRAVSTVENU ZAŠTITU BIH (januar 1996.) brojku od 156.824 osobe, bez bihačkog regiona u kome je, prema mnogim izvorima, stradalo oko 65.000 osoba.¹⁰¹ Sabiranjem dvije posljednje brojke daje 221.824 usmrćene osobe. Ako je od tog broja svaki peti bio dijete, onda izlazi da je prema Ekonomskom institutu usmrćeno oko 55.800, a prema Zavodu za zdravstvenu zaštitu oko 44.365 djece. U avgustu 1996. godine Zavod za zdravstvenu zaštitu BiH potvrđuje navedenu procjenu Ekonomskog instituta, navodeći da je do kraja 1995. godine u Bosni i Hercegovini stradalo 278.800 osoba.¹⁰²

¹⁰¹ BILTEN br. 194/96, Zavod za zdravstvenu zaštitu BiH, Sarajevo, 1996., i zbornik radova "GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995", Sarajevo 1998., str. 249.

¹⁰² BILTEN br. 228/96, Zavod za zdravstvenu zaštitu BiH, Sarajevo, 1996.

2. Ostali načini stradanja djece

Pored naprijed izloženog smrtnog stradanja djece i stradanja usljed gubitka roditelja (ratna siročad), djeca su u ratu stradala i na mnoge druge načine. Direktno ili indirektno. Lepeza tih načina stradanja (viktimizacije) je veoma široka i stalno se širi kako vrijeme odmiče i novi ratovi nailaze. Ovdje ćemo navesti neke od njih, onih koji su se događali u posljednjim ratovima na našim prostorima. Napominjemo da se u drugim krajevima svijeta dešavaju i drugi načini stradanja djece u ratu.

Jedno od mogućih grupisanja tih načina stradanja izgleda ovako:

- a) Gubitak roditelja,
- b) Duševna stradanja,
- c) Fizička zlostavljanja,
- d) Tjelesna iscrpljivanja,
- e) Seksualna zlostavljanja,
- f) Progonstvo u tuđinu i
- g) Stradanje od neeksplozivnih ubojnih sredstava.

2.1. Gubitak roditelja

Svakako da najveće i najraznovrsnije stradanje doživljavaju djeca koja u ratu ostanu bez oba ili jednog roditelja (ratna siročad). O njima detaljnije govore dijelovi ovog rada "Spašavanje djece" i "Zbrinjavanje djece", kao i tabele br. 9, 12, 14. i 15. U pripremi je i posebna monografija o toj djeci i načinu stradanja, pod naslovom "DJEČIJI DOMOVI ZA RATNU SIROČAD U BOSNI I HERCEGOVINI 1945.-1959. GODINE". Sigurno nećemo pogriješiti ako kažemo da ratna siročad dožive u ratu sve ili gotovo sve načine stradanja iz naše podjele (a-g).